

N. IORGA

MIHAIL KOGĂLNICEANU

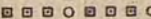
SCRIITORUL, OMUL POLITIC

ȘI ROMÂNUL

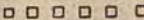
„Țara să fie stăpină pe destinele ei și în afară și înăuntru; Guvernul țării să izvoară din Parlament și prin oamenii aleși de țară“.

MIA II-A

EDITURA FUNDAȚIUNEI E

I. V. SOCEC

35, SPLAIUL KOGĂLNICEANU

SUCUREȘTI

I.

COMEMORAREA LUI MIHAIL KOGALNICEANU IN 1918
LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Știri nouă despre dînsul.

În cuvîntarea sa proasă, în care spiritul său critic a introdus și observații nouă, ca aceia privitoare la legăturile dintre programul revoluționar moldovenesc din 1848, al lui Kogălniceanu și al prietenilor săi, și dintre aceia dela Islaz al lui Eliad și al șefilor mișcării din Tara-Românească, d. D. Onciul a adoptat pentru nașterea aceluia pe care, în grele vremi, care tocmai pentru aceia lasă a se mai vedea și mai departe în viitor, îl comemorează, astăzi și aici, la Iași, Academia Română, data aflată de dînsul pe ceaslovul părintesc și cuprinsă în actul de naștere : 6 Septembrie 1817.

Să semnalăm o aparentă nepotrivire față de această dată, cuprinsă și în prefața la „Letopisețe” și în cuvîntarea ținută la 1891 în mijlocul acestei instituții. În haosul de informații, mai importante și mai de puțină însemnătate, care se cuprind în hîrțile kogălnicenesti din Bibliotecă noastră, hîrtii al căror studiu poate reînnoi supt mai mult decît un raport cunoștința vieții și operei marelui om politic și orator, se află o petiție a lui din 8 August 1847 prin care

cere a fi recunoscut ca alegător. Ea începe așa: „Împlinind în luna trecută“ — deci în Iulie — „treizeci de ani“¹⁾.

Se pare însă că era la mijloc un interes: acela de a se căpăta recunoașterea dorită a dreptului electoral, chiar dacă pentru aceasta trebuia să-și adauge două luni la vîrstă.

Ilie Kogălniceanu, tatăl lui Mihail, era un boier de modă veche, priceput la mînuirea banilor săi proprii, ceia ce l-a făcut mai tîrziu să aibă în sama lui afacerile Vistieriei înseși a Moldovei. Între el și fiu n'au fost legături sufletești, din toate scrisorile pe care acesta i le trimetea, foarte respectuoase, cu sau fără nevoia de bani, din străinătate, în timpul studiilor —, căci Vornicul Ilie a apucat bătrînețe înaintate. Totuși, pentru a nu ni face o idee prea slabă de dînsul, ni poate servi povestea pe care în Septembrie-Novembre 1853 o dădea ca temă fiicei sale Maria profesoara de francesă. E vorba într'însa de „un boier cu numele de Kogălniceanu, din orașul Botoșani“, care, „întristat de miseria care domniă în oraș de pe urma unui foc și unei lipsc aduse de recolta rea și de invazie“ (cea rusească din 1828—9), chiamă fete ale lui, acum măritate, și li spune că „se crede dator să taie din prisosul lui ca să ajute pe săraci, adăogind că, fără a se stingheri, putea să deie 10.000 de lei, dar că nu vroia să facă nimic fără participarea lor, ca să nu le supere cumva“. Și fetele, bucuroase că pot fi de ajutor, își aduc și ele partea“²⁾.

Mama, Catinca Stăvilă, Băsărăbeancă de obîrșie — cum, de altminterea din Basarabia, de

1) Familiare, II, 108. V. și aici, p. 27, nota 1.

2) Ms. Academiei Romîne 1172.

pe Cogîlnic, dintre răzeșii de acolo, era și neamul tatălui —, n'are nimic a face de sigur cu singele italian al Genovesilor de la Cetatea-Albă, cum i-a plăcut fiului său să o spuie, prefăcînd, pentru aceasta, în *Stavilla* un așa de natural nume românesc. Dar cînd Alecsandri punea să zugrăvească în colțul portretului său păstrat la Academie emblema familiei venețiene Alessandri, și Negri, de origine greco-levantină, se privia ca descendentul fără amestec al unei nobile familii din aceeași Italie, înțelegem această nevinovată născocire genealogică.

Prin vecinătatea răzeșiei orfanei Catinca Stăvilă cu moșia marelui boier Grigore Sturdza, soțul Marghioalei, fiică a lui Grigore-Vodă Calimachi, se stabiliră legături cărora copilul născut în Iași, la 1817, li datori numele de Mihail, care era și al fiului lui Grigore Sturza și al Marghioalei. Botezat de o domniță, el trebuia să fie ocrotitul acestui Mihai Sturza, ajuns Domn, și tovarășul de studii al beizadelelor lui, până ce luptele politice făcură din Mihai Kogălniceanu, fost ofițer de ordonanță și aghiotant al Domnului, principalul său acusator în teribila broșurică, de un spirit sarcastic, „Acaftistul lui Miha'il Sturza Voevod“, — impie contrafacere a rugăciunilor Bisericii către Precista și către sfinții făcători de minuni.

Cum a fost copilăria lui Kogălniceanu în casa părintească, astăzi complect refăcută, deci hîzită, trivialisată, ca atitea altele, lîngă biserica Sf. Ilie, acum hangar de automobile, ni-a spus-o Alecsandri, un prieten din anii tineri. De la el aflăm partea pe care, până la trecerea în pensionul lui Victor Cuénim, o avu în creșterea copilului călugărul Vida, pe care-l cunoaștem ca autor al unei gramatici franceze din care mai ră-

sar exemplare pe aici prin Iași, dar și ca păstrător al manuscriptului lui Șincai.

Nu greșim deci spunind că simțul pentru istorie l-a căpătat încă în fragedă vîrstă acest puiu de Bașarabean de la Maramurășeanul pribeag pe pămîntul liber al Moldovei, urmărind slova povestitoare de trecut a Ardeleanului. Ciu-date potriviri ale vremii !

În jurul lui fetele, trei la număr, Mărioara, Elencu și Profira, primiau învățătura, ca externe, la pensionul lui „Monsiè și Madama Garè“ (Garet) încă din 1828. „Ele vor căpăta“, spunea contractul, „o creștere aleasă și vor învăța pe rînd relighia ortodoxă și, după regule, limba grecească, franțeză și ghermană, gramatica, caligrafia, aritmetica, gheografia, istoria, desenul și a damelor lucru de mîină“, pe lîngă „povățuirea întru toate pentru deplina lor îmbunătățire“; „musica, jocul și altele“, aveau a se plăti, în cas de dorință, deosebit. Școala era așezată la 1829 în chiar casele Agăi Kogălniceanu, cumpărate de la mostenitorii Tudorescu¹⁾.

Mai tîrziu, isprăvindu-se cu pensionul, lecții se dădeau fetelor acasă la ele, de Polona Ana Majewska (în 1833), învățîndu-le „a cînta în clavicin“ și „ceia ce povățuiește spre ale gospodăriei cuvenită pentru dame“. Teresa Koscicka, altă Polonă, înlocui pe Majewska, și ea făcu loc Germanei Teresa Wimmer, care cumula cu funcțiunea de guvernantă europeană și serviciile de cusătoreasă (până la 1839).

Cel mai mare din băieți — căci era și un frate mai mic, Alexandru, — a început școala la Cué-

1) V. actul în „Neamul Românesc Literar“ dela 14 Novembre 1917.

nim. Am dat împreună cu contractele pe care se razimă știrile de mai sus, în „Neamul Românesc literar“ din 14 Octombrie 1918, acela prin care Mihail a fost primit în Institutul de la Miroslava, unde stătu din Iulie 1828 până în 1832. Reproducem acest act interesant pentru istoria culturii :

Contract.

„Mai gios iscălitul cu mîna mē franțuzește m'am alcătuit cu dumnealui Aga Ilie Cogălniceanu ca să-i priimăsc un copil a dumisale în pansionul meu, spre a-l învăța trei limbi, adecă franțuzește, la care am să paradoxesc însus eu, nemțește și grecește, — la care aceste două limbi am să tocnesc dascal de afară, precum și cărțile ce vor trebui la învățătura limbii franțuzeșt tot eu mă îndatoresc a i le dă, iar pentru cele ce-i vor trebui la învățătura celorlalte două limbi, dumnealui are să-i cumpere. Are să urmeze copilul a veni la mine la pansion în toată dîmineața, a fi la zacuscă și la vremea de masă tot la masa mea, împreună cu mine, iar sara, după ce-și va isprăvi paradoșirea la cîte trele limbile, precum s'au zis, are să margă acasă la dumnealui și să doarmă, și, așa urmîndu-se, eu mă îndatoresc a pune silința cu-vîncioasă și a dă bună educație copilului. Pentru care, după bună învoire ce am făcut între noi, dumnealui are să-mi dea 1.200, adecă o mie două sute, lei, plata dascălitului meu într'un an de zile; care bani dumnealui se îndatoresțe a mi-i da în două vadele, adecă cîte pe șase luni înainte. Și dar de alcătuirea ce s'au făcut între noi, cu bună primirea amînduror părților, s'au făcut și două asemenea contracturi, și acesta de mine iscălit s'au dat la dumnealui, iar celalalt, de dumnealui iscălitdu-se, s'au dat la mine ca să se știe.

1828, Iulie 1.

G. Cuénim Fouré.”

La Miroslava, unde astăzi după nouăzeci de ani se adăpostesc, mulțamită generoasei danii a d-nei Olga Sturza, orfanii copii ai ostașilor cari au luptat pentru cînstea țerii lor — o Ro-

mănie unită dincolo și dincoace de munți — și pentru dreptatea poporului lor românesc, atunci alți copii, de boieri cari puteau plăti 1.200 de lei pe an, se deprindeau cu franțuzește, grecește și chiar — o inovație — nemțește.

Să adăugim la acest mediu de familie pe meritosul doctor Cihac. La 22 Decembre 1873, din Aschaffenburg, el începe astfel o scrisoare germană către Kogălniceanu: „Prea-onorate prieten. Nu vei ținea în nume de rău, de sigur, pe un vechiu prieten de casă al răposaților d-tale părinți supt a cărui îngrijire medicală ai crescut și d-ta și surorile d-tale, dacă un bătrîn de 74 de ani te numește așa. Nu mai e nevoie să-ți spun ce am făcut timp de 33 de ani pentru țara d-tale ca medic inițiator (*Förderer*) și răspînditor al științei¹⁾. În postscript el adaugă: „Ai fost anul acesta iarăși la Ems și ai trecut pe lângă mine fără să mă vezi. Fă-mi plăcerea totuși și mă vizitează dacă te mai afli vre-odată acolo în vecinătatea mea.“

II.

Acesta e cel d'întăiu mediu al aceluia care trebuia să fie cea mai mare minte în epoca de regenerare a poporului său: Aga Ilie, Genovesa

1) El arată că — venit în 1829 — s'a căsătorit din nou, cu voia lui Ghica-Vodă, că, la 1858, a fost rechemat în caste, la statul-major, că a redactat manualul pentru companiile sanitare (1859), că a fost numit protomedic, dar boala l-a împiedecat de a funcționa, așa încît Cuza-Vodă i-a îngăduit plecarea la băi. „Și aici lucrez pentru România, de oare ce lucrez de mai mulți ani la flora Moldovei și la fauna României”. — Într'o scrisoare către soția sa, la 12 Maiu 1855, Kogălniceanu spune că Cihac administrează averea acesteia, moșia, „en enfant orgueilleux”.

din Basarabia: cocoana Catinca, cele trei surori și fratele Alexandru, Majewska și Cuénim, iar, un anume timp, la unele ceasuri, Vida, cu viciul lui de beție și cu visurile lui de libertate și mărire românească, așa cum scrie slova la Șincai, — alt nebun și alt pribeag.

La 1834 călătoria în Apus cu fiii lui Vodă Mihai Sturza. Întăiu la Lunéville, în Lorena. Locuiește la un bătrîn, foarte bătrîn emigrat în Moldovă, care acum, supt Restaurație și supt regalitatea burghesă, se întorsese între ai săi, abatele Lhommé, fostul preceptor al Domnului moldovean de mai târziu. Lecțiile le urmează la un Colegiu de program iesuit. Acolo nu bătea vîntul vremii. Excelentul elev care a fost Kogălniceanu dorește de un mare oraș depărtat unde atîta revoluție își lăsase urmele în locuri și oameni, dar nu la Paris era să strămute Domnul pe cei trei tineri, ci la Berlin.

Aici mai fusese, dacă nu tînărul Conachi, văr cu poetul, care trecu pe la Lipsca și Halle, unde voia să înceapă studii, un Iancu Cananău, care nu se alese cu prea multe cunoștinți. El stătuse la pastorul coloniei franceze, Hauchecorne; tineri Moldoveni din 1835 se adăpostiră întăiu la Souchet, urmașul acelu Hauchecorne, apoi la alt pastor, German acesta, Jonas.

În acest Berlin, căruia omul de Stat de mai tîrziu i s'a arătat așa de recunoscător, el găsi un idealism desprețuitor de tot ce în realitățile politice căuta să-l împiedece ori să-l îngrădească. Era doar Berlinul romantic și filosofic, cu saloanele lui strălucitoare, imitate după ale Parisului, unde și principii, ca să-și desăvîrșească educația, apăreau dovedindu-și spiritul fără care nu putea fi prețuit nimeni, oricare ar fi fost rangul. Acel Berlin pe care-l cunoaștem din scrisorile unei Rahel, din însemnările zilnice, așa

de sincere și de curagioase, ale soțului care n'a uitat-o niciodată, Varnhagen von Ense.

Murise Schleiermacher, un reformator filosofic al religiei reformate, și din Hegel, care-și isprăvisese abia zilele, nu rămăsese decît imensa influență care străbătea viața națională în toate ramurile ei. Și Kogălniceanu, care-și aduce aminte și de lecțiile de drept ale unui Gans, ale unui Savigny — un adevărat creator —, fu străbătut de acest spirit, în antagonism hotărît cu vechile doctrine prusiene.

Ideia și realitatea nu sînt două lucruri deosebite; ele par numai a fi astfel, și se confundă pentru cugetător într'o unitate perfectă. Guvernanții au prins formula: *ceia ce este trebuie să fie*, și s'au legitimat cu dînsa, făcîndu-se astfel supt scutul noii filosofii mult rău. Tineretul, aprinsul tineret care era să deie la 1848 în acest Berlin de strictă disciplină „idele din Mart” și să sprijine, după ce cîntase un ideal de unitate germană fără regi, acțiunea Parlamentului liberal, republican de la Frankfurt, prefera reversul formulei: *„ceia ce trebuie — să și fie!”*

Trebuiau însă unitățile naționale ca și libertățile publice. Germanii crescuți în această atmosferă idealistă le-au dorit fierbinte pentru poporul lor, și *ca și dînsii le-a dorit și Kogălniceanu, pentru întregimea propriului său popor*. Și de la dînsul au învățat și alte generații, pe rînd, pînă la noi. Cine ne-ar putea ținea de rău, fiind așa de curat izvorul ideii?

Și Ranke, ca istoric, *predică necesitatea dezvoltării organice a națiunilor*. Ca ființe vii răsăria ele înaintea marelui înviator, și înaintea tînarului Moldovean răsăria tot așa de vie icoana unui vechiu neam, de nobilă origine, bătut de nesfîrșite nevoi, răbdător în mijlocul lor,

de o statornicie de fier în apărarea pământului său și crezînd în sfînta dreptate ca în Dumnezeu însuși, care fără dînsa n'ar fi avut niciun înteles.

Iar une ori, ascultînd de la ce mici începuturi încep pe lume puterile cele mari, de la ce slabe licăriri ale ideii ce abia mijeste, el va fi văzut în casa de lingă Sfîntul Ilie pe bătrînul dascăl caraghios plîngînd în anume ceasuri asupra slovei lui Șincai despre cronica Romînilor.

O minte de o curiositate nesfîrșită, Alexandru de Humboldt, făcu din acest student răsăritean un scriitor, cerîndu-i note despre Țigani, despre literatura românească, despre întregul trecut al țărilor noastre și locuitorilor lor. Astfel scrise un copil de douăzeci de ani, în limba franceză, cea d'întîiu istorie a tuturor Romînilor în spirit hotărît național.

În hîrțiile lui Kogălniceanu am găsit scrisoarea lui din 20 Februar 1837 către Mihai-Vodă, care, temîndu-se de o compromitere față de Ruși ori de Turci, căutase a opri apariția unei lucrări care de sigur nu era în prevederile sale:

„Sînt trei ani de cînd am părăsit Moldova. De atunci pînă acum, și chiar înnaintea plecării mele din patria mea, singurul meu scop, singurul meu gînd, singura mea ambiție a fost să dau o prescurtare a istoriei țerii mele. Această istorie nu trebuie să fie poitică, nici jignitoare pentru Curțile suverană și protectoare; ea nu trebuie să zugrăvească decît faptele, bune și rele, ale Domnilor, fericirea sau miseria poporului, care supt Domnia Altetei Voăstre și-a reluat rangul între națiile neartîrnate. Plecînd din Moldova, avusem grija a lua cu mine toate documentele istorice ce-mi fusese cu putință a-mi procura, mai multe manuscrite ale lui Miron, ale fratelui (*sic*) său, alți scriitori de letopisete (*lithopistes*), precum și cîntece istorice. Sosind în Franța, am pus toată îngrijirea mea, am întrebuintat toate micile mele venituri (*appointements*) la cumpărarea cărților care se raportau la cele două Prîncipate. Am închinat noptile mele

la cetirea și extragerea a tot ce ziarul ziceau despre Moldova și Țara-Românească. Părăsind Franța și venind să locuiesc la Berlin, am avut la dispoziția mea bogata Bibliotecă regală. Comoara mea istorică a crescut foarte mult, așa încît se ridică la mai mult de 300 de volume. Toți istoricii poloni, unguri, bizantini, ardeleni mi-au fost dați; când nu înțelegeam limba în care erau scrise, profesori distinși ai Universității din Berlin au încurajat munca mea și mi-au dat luminile pe care nu le aveam. De un an închin toate momentele pe cari mi le lasă celelalte studii ale mele ca să aduc la îndeplinire planul meu: toată istoria vechei Dacii, extrasă din autorii greci și latini, e isprăvită, precum și istoria Terții-Românești până la moartea lui Mihai Viteazul, în 1601. Aceste două părți sînt și tipărite.

Chiar azi, am primit o scrisoare de la tatăl meu, în care-mi scrie că Alteța Voastră nu-mi dă voie să tipăresc această Istorie înainte de a o fi citit. Aceasta a și fost totdeauna dorința mea, dar, temîndu-mă să nu Vă supăr, n'am îndrăznit a Vă scrie despre aceasta. Era, fără îndoială, foarte îndrăzneț planul meu de a scrie ultimele evenimente; însemnează să plutesc între Scylla și Charybda: de o parte Turcii, de alta Rușii. De aceea nu voiam să tratez istoria mea decît până la 1800; de la această epocă până la 1834 nu voiam să spun decît doar cîteva cuvinte asupra faptelor. Voiam să mă întind mai mult asupra binefacerilor păcii dela Adrianopol, acordate nației moldo-valahe, asupra utilității salutare a Regulamentului Organic, al cărui autor sînteți Alteța Voastră. Voiam să dau ca motiv al acestei tăceri că evenimentele petrecute în Țara-Românească și în Moldova de la 1800 încoace erau mai cunoscute și că aveau nevoie să fie tratate într'un plan cu mult mai vast decît al meu. Iată-mi planul. Alteța Voastră va putea judeca ușor că ar fi cea mai josnică nerecunoștință, cea mai neagră perfidie dacă aș îndrăzni, în orice chip, să fac rău binefăcătorilor mei: nu sînt niciun nerecunoșcător, niciun demon: sînt un om cînstit, recunoșcător pentru bunătățile Voastre și căutînd necontenit orilejul de a Vă putea arăta toată grațitudinea mea.

Mă rog deci foarte mult de Alteța Voastră să-mi dea voie a urmî o operă în care politica modernă are a juca un rol foarte mic, căci se vede chiar din istorie că Turcii n'au fost apăsătorii patriei mele, ci Fanarioții. Cît despre Ruși, ei au fost așa de adesea ori binefăcătorii Moldovei, mai ales prin pacea de la Adrianopol, încît pot face să

se uite [greșalile lor¹⁾].... De altfel, mă îndatoreșc a trimete Alteței Voastre manuscriptul de la 1800 încoace : după ce-l veți fi cetit, îl voi da la tipar. În 1825 supt o atîrnare mult mai strînsă de Turcia, Grigore Pleșoianu, profesor la București, tuna contra tiraniei Otomanilor; acuma la Craguievaț o culegere de poesii care descriu războiul pentru neatîrnarea Serbiei se tipărește cu voia Gurvermului.

Mă rog mult deci încă odată de Alteța Voastră ca să-mi îngăduie această lucrare, cu care m'am îndatorat; dacă nu voiesc ca numele meu să ajungă batjocura lumii, nu pot s'o întreprin; un mare număr de jurnale au și anunțat această operă și m'au făcut prin aceasta să contractez datoria de a o publică. Oricum, supremele Voastre ordine vor fi îndeplinite, de-mi vor fi favorabile ori ba. Chiar din acest moment fac să înceteze tipărirea, de și zece coli sînt și tipărite și mă costă peste 50 de galbeni, sumă imensă pentru mine, căci am închinat pentru o carte leafa mea pe șase luni înainte. Ieau în același timp libertatea de a trimete Alteței Voastre o coală tipărită din opera mea. Dacă Ministeriul de Afaceri Străine se învoiește la aceasta, Vă voi trimete toate cele zece coli, pentru ca Alteța Voastră să poată vedea că intențiile mele sînt numai patriotice.

Am omoarea de a fi cu cel mai adînc respect și cu mai vie recunoștință al Alteței Voastre prea-umil și preasculțător supus :

M. Kogălniceanu²⁾.

Din ea se vede că încă de la plecare ideia a cestei cărți fusese în mintea celui care se hrănise din paginile lui Șincai, fiind ea „singurul scop, singurul gînd, singura ambiție“. De aceea luase cu sine Cronicile, a lui Miron Costin, a lui Nicolae și o *colecție de cîntece populare*, — Kogălniceanu fiind deci, după Asachi, cel dintîiu adunător al lor în Moldova —, înainte de a ști ceva despre culegerea lui Vuc Caragici

1) Aici s'a suprimat în „Neamul Românesc Literar“ o apreciere care în acel moment nu era îngăduită. N'am putința de a revedea textul.

2) Bibl. Acad. Rom., mss. Kogălniceanu (în limba franceză).

Sirbul, care abia în anii de la Berlin începu să apară la Craguievaț. Din micile lui venituri, școlarul cumpără și la Lunéville cărți despre patria și nația lui, și din ziare el culege, noaptea, ce se mai poate adăugi la trecut. În Biblioteca Regală din Berlin începe a face — după modelul lui Șincai — excerpte, din toate izvoarele : ungurești, polone, bizantine chiar, cerind explicații profesorilor.

Și astfel începu a scrie, fără măgulire, fără critică, începu a scrie în noul spirit istoric, adăugind la faptele Domnilor înfățișarea „fericirii sau miseriei poporului“. Apucase a tipări partea pînă la Mihai Viteazul la librarul Behr, editorul schiței despre Țigani, căruia trebuia să-i deie tot materialul pînă la I-iu Ianuar 1838, cerind să apară la bîlciul de Paști (altfel, autorul va plăti despăgubiri). Opriștea lui Vodă îl înspăimîntă. Asigură că Puterile străine nu se vor formalisa și amintește cazul lui Vuc, iar la noi al lui Grigore Pleșoianu, care atacă pe Turci în 1838 fără nicio supărare.

III.

Legăturile cu Germania ale lui Kogălniceanu au continuat de altfel. La 12 Februar 1870 un dr. Brennecke, care-l cunoscuse cu o treime de veac înainte ca „institutor“ al lui și călărise cu el la Koepenick și în împrejurimile Berlinului, trimitea din Posen o descriere de călătorie făcută la 1868 „în țerile Dunării-de-jos și la Constantinopol“. Mama și soția lui cunoscuseră și ele pe studentul moldovean de pe vremuri și, mulțămind pentru o mijlocire care-i dăduse Ordinul Megidie, Germanul doria lui Ko-

gălniceanu viață pentru „a îndeplini misiunea lui istorică și providențială“. „Țara dv.“, adăugia el, „va avea un frumos viitor; toate fac să se prevadă că va însemna într’o zi, când resursele-i imense se vor fi dezvoltat, printre țărilor cele mai favorisate“.

La 1846 aceleași cronici ale Moldovei dădeau istoricului materialul pentru „Fragmentele“ sale traduse în limba franceză, pe care le trimetea și regelui Suediei și Academiei din Stockholm — după jumătate de veac și mai bine, am luat, cu aceleași informații, eu însumi relațiile cu învățații suedesi —, și el li făgăduia și monede suedeze rămase de pe urma lui Carol al XII-lea în pământul Moldovei.

Acuma își îndeplinise visul petrecerii la Paris, căci scrisoarea din Iunie a „maiorului M. Kogălniceanu, fost adjutant al A. S. Domnului Moldovei“, e datată din 39, Rue de la Chaussée d’Antin.

Peste mulți ani, în 1852, Kogălniceanu, acum însemnat scriitor și om politic de viitor, era chemat de Secretariatul de Stat să publice, cu Anastase Panu și Gheorghe Sion, cronica lui Șincai, și Vornicul Paladi venia să ceară, pe lângă letopisețele publicate de vechiul cercetător al lui „Miron“, și „orice alte asemenea traduceri sau documente“, pentru a pune bazele unei arhive a Moldovei.

Din aceste cronici Kogălniceanu atribuia una înaintașului său Ienachi. Cercetări critice recente caută a-i lua acest merit; se vede însă dintr’o scrisoare a lui Baligot de Bayne (Ruginoasa, 5/17 Iulie 1874) că el atribuia lui Ienachi Kogălniceanu și cele două bucăți de poezie din-

tre care una e relativă la uciderea lui Ioan Bogdan și a lui Cuza (era vorba și de o versiune aflătoare la fostul Domn, în care soția celui ucis blăstăma pe ucigași, cu năframa sîngerată în mîna). Se pare că Baligot pregătia o istorie a fostului său prieten și ocrotitor, și el consulta analele Imperiului otoman. Mai tîrziu tot Baligot scrie lui Kogălniceanu despre corespondența secretariului Stamaty (aflătoare la un erudit, Lair, și pe care eră s'o publice Émile Legrand), și se cereau lămuriri lui Kogălniceanu (ca și lui Boliac).

La 1860 încă, Ubicini-i semna la Biblioteca imperială din Paris manuscriptul, de care-i vorbise cîndva Bălcescu, al celor două volume de cronici ale Moldovei prefăcute în limba franceză; după textul grec al lui Amira, de Nicolae Grenier din Smirna, la Angora, în 1741. Cunoscutul filoromîn credea că o tipărire imediată a lor se impune — *cum se impune și azi* — pentru a trezi și un interes nou în jurul chestiei naționale românești.

Se știe ce frumos Museu își făcuse Kogălniceanu, *adevărat descoperitor și al valorii artei naționale*. Cu privire la el, N. Hurmuzaki scria la 25 Decembre 1874, din Cernăuți: „Tablourile bizantine nu le-am uitat: se află două în biserica foastei mănăstiri Voroneț, o Maica Domnului și un Hristós, care s'au scos de mulți ani din vechea catapeteasmă și se află depuse neîntrebuințate în altarul bisericii numite. Am făcut pași de a-mi procura unul pentru d-ta, și voi alege care va fi mai puțin defect. Ele sînt originale pe demn, însă negre, negrijite¹.”

1) Această știre și toate cele noi la care nu se arată izvorul sînt luate din hîrțile, păstrate pios, de d. C. Cru-

IV.

Aș semnala încă un drum în Spania, pe care se pare a-l fi făcut Kogălniceanu după mișcarea de la 1848, după împrăștierea revoluționarilor din Iași, după fuga lui în Bucovina și lunile petrecute lângă familia Hurmuzachi. D. V. M. Kogălniceanu mi-a arătat un exemplar din Cronici destinat unei persoane feminine pe care o intitulează „prea iubită a lui“, *muy querida*. Atunci, în saloanele, vestite, ale contesei de Montijo ar fi cunoscut pe fiica ei Eugenia, viitoarea Împărăteasă a Francesilor. Și nu cred că mă înșeală amintirea când spun că între hirtile lui Kogălniceanu păstrate la Academie este și un manuscris de istorie a Spaniei, a cărui tipărire, când se va lumina cerul și pentru noi, nu va trebui să întârzie¹⁾).

Apoi a început marea epocă a Unirii, în care, pentru Moldova, rolul cel mare a fost al lui, cel mai mare om de cultură, cel mai mare orator, cel mai mare cugetător politic. Se știe ce mult a hotărât pentru îndeplinirea unei opere combătute de uneltele intereselor străine și batjocurite de corul neînțelegătorilor *Steaua Dunării* a lui, la care veniau subscripții și de peste Milcov, ca a lui „Ioan Georgiu Marin, brutarul din Ploiești.“

Nu se știe însă că foaia trebuia să se cheme întâiu *Unirea*, și abia în 1916 am dat la lumină programul ei, care se compune din aceste

penschi, căruia, și soției sale, nepoata de ilică a lui M. Kogălniceanu, nu li pot mulțami în de ajuns pentru amabila bună-voință și pentru încredere.

1) Ms. 1177.27. — El a fost analizat apoi în Anuariul Gimnasiului din Giurgiu pe anul 1919.

puncte, ce pot fi și azi, în cea mai mare parte, crezul unei ziaristice oneste :

Prea-înnălțate Doamne,

Cu mai mulți literatori m'am asociat spre a publica de la 1-in Octombrie viitor un jurnal politic, literar și comercial supt titlul *Unirea*.

Programul acestui jurnal va fi :

1. Politică generală.
2. Apărarea limbii românești de spre exagerațiile neologismului ardelenesc, care în curind va face ca să nu mai avem limbă.
3. Desvoltarea chestiilor de economie politică, industrie și comerț, care astăzi formează una din bazele cele mai mari a activității lumii civilisate.
4. Desvoltarea agriculturii și a industriei Principatelor și, în sfârșit.
5. Propășirea literaturii românești.

Mărgenirile ce din început redacția își impune sint următoarele :

1. Respect către religie și morală ;
2. Respect către legile și ocîrmuirea țerii ;
3. Neamestecarea numelui Domnului Stăpînitor în orice chestie și discuție ;
4. Ferirea de personalități și neintervenirea în chestiile vieții private.

Pentru păzirea acestui program și respectarea mărgenirilor mai sus citate, mă fac răspunzător cătră Ocîrmuire și din început mă supun legilor tiparului statorite în Principat.

Plecat dar rog pre Înnălțimea Voastră să binevoiți a porunci locurilor competente de a se învoi libera publicare a acelu jurnal.

A Înnălțimii Voastre
prea-plecată slugă:
*M. Kogălniceanu*¹⁾

29 August 1855.

Peste nouă ani acela care salutase în neuitate cuvinte pe Alexandru Ioan I-ju ca Domn al acelei Uniri căreia nici pe nume nu i se putea spune în 1855, era un politician disgrățiat. Și,

1) Bibl. Academiei Romine, ms. 1173.

Într-o clipă de boală, de oboseală și dăsnădejde, el își făcea, ministru căzut, la Rîpi, în ziua de 15 August 1861, și testamentul, după „douăzeci și doi de ani de cînd a servit țerii sale“, recomandîndu-și familia Adunării țerii, „amicilor“ ca și „protivnicilor politici“, și, la urmă, și Domnului, pe care-l roagă „să se gîndească la slujbele ce i-am făcut în timpuri grele“. Și el încheie astfel: „Adio, Romănie, fii unită măcar după moartea mea“¹⁾.

Peste trei ani soarta-i dădea favoarea de a împune unei clase politice fără simțul realităților ca și fără lumina unui ideal superior împrăștierea țeranilor, marele său titlu de glorie.

1) „Aceasta e dorința mea cea de pe urmă. Mor sărac. Douăzeci și doi de ani am servit țerii mele. Îmi recomand femeia și copiii Adunării țerii. Rog pe amici și protivnicii politici să li fie milă de copilașii mei. Nu cer de la țara mea alta decît ca să cumpere fabrica mea de postav, după valoarea ei, așa ca să se poată plăti datoriile mele și să rămîie familiei mele o casă și o bucătăică de pămînt. Pe femeia mea o numesc epitropă deplină și fără a avea a da samă cuiya de administrația puținei averi. Doresc ca casa și moșia Rîpile să rămîie la băieți. Iar partea fetei să se închipuiască în bani.

Încă odată rog pe Adunare, măcar după moartea mea să ție samă de slujbele mele. Rog asemenea pe Alexandru Ioan să gîndească la slujbele ce i-am făcut în timpuri grele. Adio, Romănie, fii unită, măcar după moartea mea!

M. Kogălniceanu,

15 August 1861, satul Rîpile.

N. B. Cărțile și manuscriptele mele le las Universității afară de toate acele uvrajuri care să se împartă între copiii mei. Straietele mele să se deie jumătate camaraderului meu și cealaltă jumătate la celelalte slugi și vătași. Pușca să fie a lui Coco, pistoalele lui Ian și j.... Luciei.

Kogălniceanu."

Cînd îl pomenim astăzi, înaintea amînduror marilor probleme ale vieții lui, trezite înaintea noastră peste morminte și ruine, avem nevoie mai mult decît oricînd de spiritul lui.

O, de-am fi putut contribui cît de puțin la evocarea lui, necesară !

Adaug, pentru a se vedea legăturile lui, cele adevărate cu partidul liberal muntean, această foarte interesantă scrisoare:

București, 12/24 Oct. 1867.

Iubite amice. Tot ce-mi scrii este prea adevărat. Niciodată, chiar în timpul lui Cantemir și Brîncoveanu, după desfacerea lui Petru-cel-Mare și cînd Turcii erau și hotărîți a preface în pašalicuri țerile romîne, *nu erau în pericol așa de mare ca astăzi*. Din zi în zi, Guvernul nostru comite mai mari nebunii, care ne compromit cu desăvîrșire în ochii Puterilor garante și îndrițuiesc pre Statele vecine a interveni. Dar ce voiești, frate, să facem cînd *bicisnicia* este în capul trebilor și cînd și oameni și instituțiuni sînt făcute spre a pârteni (?) anarhia? Știi cine este adevăratul Domn al României? Este *Berlicoco*¹⁾. Știi unde este adevăratul Guvern? *În birourile „Romînului“*. Știi cari sînt bărbații de Stat, magistrații, prefectii cari ne administreză? Redactorii colaboratorii, corespondenții și chiar expeditorii ziarului „Romînul.“

A schimba situațiunea țerii *pe calea legală* cred că este foarte cu greu, pentru că însăși Constituțiunea este făcută așa încît nimene alții decît *oamenii desordinii* nu poate governa.

1) Rosetti (N. R.).

Mi s'a propus Ministeriul nu odată, și chiar acum am propunerii pe toată ziua. Am refuzat că de a doua zi voi avea a vărsa sînge. Căci destrămării cari astăzi ocîrmuiesc și chiar *destramă* țara s'au deprins a *trăi bine*, și prin urînsă și *voiu refusa* pentru că am convicțiunea mare cu *una* cu *două* nu vor primi a se reîntoarce în *neputere* și în *sărăcie*. A vărsa sînge este însă pururea un ce dureros și mai ales pentru mine, care am făcut pe Două Maiu fără a se aresta un singur om.

Dar să zicem că spre a salvă țara și naționalitatea să aib un minut *recurs* la remediul cel mai extrem, cel mai dureros, *la vărsare de sînge*. Prin cine să o fac? Armata de la 11 Februar este cu desăvîrșire demoralizată. *Ideia* care însuflețește o armată disciplinată, virtutea militară, credință și jurămînt, nu o mai insuflă. Ea singură simte degradațiunea și umiliațiunea care datorește regimului actual și pentru susținerea lui o sută de oameni *nu vor da foc*.

Ti-am spus că prin calea legală a indica rău este foarte greu; pe calea revoluționară este încă mai greu. Dintîiu că, după ce și principiul *principelui străin* s'a feștelit, ce ideie mare ni-a mai rămas spre a o pune în capul revoluțiunii? Ce bărbat mare mai este în țară carele să comandez și să conducă revoluțiunea? Cînd Măria Sa Vodă Cuza ne-a făcut pre toți *mici!* El n'a voit să lase după sine un singur om cu rodul ostentelilor sale, cu *reputațiunea sa intactă*. Și urmele detestabilei sale politice, care l-a detronat în 11 Februar mai mult decît trădarea lui Leca, se găsesc deci în *Trompeta*.

Așa dar, nici revoluțiunea neputîndu-se salvă, ba poate chiar ar precipita crisa, ce este de făcut? Mîntea omenească nu o poate spune, ci se

mărgenește numai a zice: Dumnezeu să-și facă milă de noi. Iată pentru ce ți-am zis la începutul acestei scrisori că ne aflăm mai rău decât chiar în timpul lui Cantemir și Brîncoveanu.

Dar îmi vei zice că toți trebuie să facem *ceva* spre a scoate țara din potop. După mine singura rază de speranță este tot în țară, în bunul ei simț. *Îmi place* a spera că în fine țara își va deschide ochii și se va convinge că ea are trebuință de o administrațiune dreaptă, forte și energică, că, prin urmare, trebuie să cheme la cîrma trebilor bărbați ispitiți și energici, că Domnul singur va veni a se convinge că nu fiind capul unei clice el poate a-și întări tronul.

Sîntem în ajunul întrunirii Camerilor. Se vorbește mult de disoluțiunea lor; alții văd în aceasta un rău: eu văd un bine. Cu toată presiunea ce se va executa de Guvern, cred că alegerile viitoare vor fi în favoarea partidului ordinii și că atunci și Domnul și Roșii vor vedea că țara aceasta are și ea o voință și că nu va răbda mult timp puterea desmățaților.

Aceasta o văd din chiar ceia ce este astăzi. Știi că Bucureștii din tot timpul a fost centrul puterii Roșilor. Ei astăzi au tot în mîină, au Guvernul, armata, poliția, comuna, cluburile, presa, etc. Ei bine, cu asemenea mijloace cine n'ar fi crezut că puterile lor au să crească? Este din contra: cad din zi în zi. Simțul public se deșteaptă, și cei mai devotați ai lor de altă dată, mai ales dintre comercianți, încep acum a li se deschide ochii și a înțelege necapacitatea lor.

Camerele au să se deschidă în cîteva zile. Ei se laudă că le vor disolva. Pre cît știu, Vodă a început a *întrevedea*; mi se asigură că el stă pe gînduri de trebuie să sacrifice Camerele. Mulți asigură că chiar este hotărît a cere majorității

Camerei un nou Ministeriu. De va face așa, situațiunea deocamdată este salvată. Dacă, din contra, va disolva Camerele, el este pierdut, și cu dînsul poate și țara. Căci Roșii, avînd a face noi alegeri, vor face toate atrocitățile spre a face a triumfa candidații lor, și, pe cît cunosc spiritele, sînt încredințat că nu vor izbuti, și noua Cameră va avea o opozițiune cu mult mai mare decît astăzi. Și acea opozițiune nu va mai fi *ministerială*, ci *dinastică*.

Îmi vorbești de Conferință; aceasta se poate. Îmi vorbești de Căimăcămie; aceasta iar se poate, dar te pociu încredința că Ion Ghica *trei zile* nu va fi Caimacam. Căci, dacă Romîinii, în nestatornicia lor, nu rabdă multă vreme nici măcar pre Domnii aleși de ei înșiși, cum crede Ion că l-ar răbda pre dînsul Caimacam *numit de străini*?

Îmi scrii să mă pun *la rînd*. Te înșeli, frate, și amicitia ce-mi porți te orbește. Eu la 1859, de mi-aș fi sacrificat opiniunea în chestiunea rîurală, aș fi fost Domn. Acum (?), dacă n'am voit a primi puterea din chiar mîinile Romînilor, cum mă socotești în stare de a o cerșitori de la străini? Numai un Ion Ghica poate să viseze aceasta. Uitați ce au devenit toți acei Caimacami numiți de străini. În această privință, Romîinii au făcut un mare pas în calea demnității naționale. Anexiunea poate să-i lovească și să-i subjuge. Cît de a răbda ei un Caimacam străin, aceasta va fi cu neputință. Eu am dat o parte din scrisoarea ta spre a se publică în *Națiunea*, și numai noutatea dată supt toată reserva că Ion Ghica ar alerga după Căimăcămie a revoltat toată lumea.

Îmi scrii să-ți trimit notiții despre mine. Eu nu sînt Gheorghe Asachi spre a-mi scrie sin-

gur biografia. Și-apoi la ce să serve acele notiți? Am lucrat treizeci de ani pentru țara mea. Nu este o singură reformă, un singur act național în care să nu figure numele meu. Toate legile cele mai mari sînt făcute și contrasemnate de mine. Iată notițiile mele. Lasă la o parte, lasă dracului pe Caimacami, și, dacă ai ceva mijloace și cunoștinți în lumea diplomatică, fă să fim uitați și lăsați în pace! Numai să avem liniște și timp și crede-mă că, de și ne aflăm foarte rău, totuși vom găsi în noi energia trebuincioasă spre a ni îndrepta viitorul. Educațiunea noastră politică din zi în zi se formează și, cu cît instrucțiunea publică se va răspîndi, cu atîta vor cădea și șarlatanii...

Cu Steege mă pusesem la cale pentru fiul tău, cînd neînțelegerile sale cu ceilalți miniștri, mai ales în afacerile Moldovei, l-au îndemnat să-și deie demisiunea. Ce este întîrziat, nu este pierdut.

Nu știi că prea-plecatul d-tale amic în toate zilele primește propuneri de ministru în fusiune cu omul zilei, cu Ion Brătianu. Am refusat și voi refuza pînă cînd mi se vor împlini trei condiții: două din partea lui Vodă și una din partea Adunării. Din partea lui Vodă, ieșirea lui C. A. Rosetti din țară și izgonirea Fevruariștilor din armată. Din partea Adunării, *amende honorable et publique* pentru excluderea mea din Cameră și legămînt în scris că trei ani de zile mă va sprijini. Pînă la a doua scrisoare, la revedere.

II.

BIOGRAFIA SI OPERA LITERARĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

Mihail Kogălniceanu se coboria din Constantin Stolnicul, fratele cronicarului din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Dacă acesta, Ienachi Kogălniceanu, înseamnă faptele Domnilor din vremea sa și suferințele țerii în stilul celor cari treceau în condici socotelile Vistieriei, fratele Constantin era — se spune — un sameș de mare talent, un deosebit meșter în strînsul banilor de la nenorociții birnici; prin bună rîndială însă mai mult ca prin hrăpire îndătinată, el făcu în scurt timp, pe vremea cînd Stavarași din Tarigrad stăpînia averea țerii și hotăria despre soarta Domnilor, ca izvoarele să curgă iarăși îmbielșugate într'un Tesaur secătuit.

Fiul lui Constantin, Ioan, numit după unchiul cronicar, e puțin cunoscut. El se însură la 1780, făcând nunta în biserica lui Ștefan-cel-Mare de la Păpăuți, în marginea Botoșanilor, cu Smaranda Bantăș, din acest oraș, în care-și va fi pe-

trecut cea mai mare parte din viață. La 1800, el era îngropat în biserica Sfintei Paraschiva, biserica nobilă, din mijlocul curților boierești boțușănene.

După mai mulți copii cari nu trăiră, se născu, în 1787, Ilie. Câtva timp după moartea tatălui său, întâmplată la 1800, acesta intră în rîndurile boierimii mărunte, și, folosindu-se și el de acest curent, care aducea spre locurile de sus oamenii noi — pe un lordachi Drăghici, de pildă, — ajuns se cu vremea om influent, bogat și puternic, membru respectat al clasei de privilegiați creată de Regulamentul Organic. Se pricepea, ca și bunicul, foarte bine în rosturile de bani, și competența lui în această privință îi și creă o carieră însemnată ¹⁾.

Din căsătoria lui Ilie, care nu se înălțase încă așa de mult, cu fata unui Medelnicer, — altfel de origine „genovesă“ pentru nepot, — cu Catinca Stăvilă, se născu la 6 Septembrie 1817, în Iași ²⁾, un fiu, care fu numit Mihail, după numele lui Mihai Sturza, a cărui mamă, domnița Marghioala, fiica lui Grigore-Vodă Calimah, boțeză pe prunc. Ilie se dăduse pe lângă acești Sturzești, și de-aici vin și legăturile pe care el însuși le are cu Mihai-Vodă și sprijinul pe care, timp îndelungat, acesta-l dădu, ca fiului unui casnic al său, lui Mihai.

Căpătă învățătură de moldoveneste, în casă împreună cu cele trei surori : Profira, Maria, măritată apoi (1836) cu Leon, și Elena, de care a fost foarte strâns legat totdeauna, — apoi franțuzește, de la călugărul Gherman Vida, Maramu-

1) Jorga, *Studii și doc.*, III, pag. 66—68

2) „Desrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor”, discurs rostit la Academia Română.

rășeanul și autorul de gramatică francesă, care stătea în casa Vornicului Alecsandri, Scriitorul pomenește mai târziu „școala Treisfătivelor sau a dascălului“, a „loghiotalului dascăl Gheorghe“, precum și „falanga părintească pe talpa picioarelor“, în cas de lenevie sau neascultare. Apoi Mihai fu dat la școala de franțuzește a lui Cuénim (1828), îndată după aceea la școala profesorilor Lincourt, Chefneux și Bagarre, și anume la 1831, îndată după ce familia sa se întoarse dela țară, unde o silise să meargă holera, care însă își nemeria și acolo jertfele¹⁾. „Pansionul“, cel d'întăiu vrednic de acest nume, era așezat nu departe de Scaunul Isprăvniceii, și avea, pe lângă o livadă cât un „rediu“ și inovația unui „parc engles“. Se învăța puțină grecească, și, destul de bine, limba celor trei directori, în vorbire, în lectură și scris, cetindu-se cu sîrguință vestitele „Aventures de Télémaque“ și întrebându-se metoda lui Jacotot; școlarii harnici căpătau și premii. Kogălniceanu fu, ni spune el însuși, cel d'întăiu înscris, și, pînă să-i vie și alți colegi, între cari și cel mai mare dintre fiii lui Mihai Sturza, pe atunci numai Vistier. Grigore, el avu o tovarășă de învățătură, de primblări și de copilărească dragoste, pe Niceta, fiica dascălului de grecește.

Idila se desfășură după formula cavalerului de Florian, scriitor la modă în acele timpuri, cînd atîția la noi se întreceau să-l traducă; tînărul Mihai, *Mihalăchi*, iubi cu aceeași cuviință curată ca și „păstorii lui Florian, îmbrăcați în straie de mătasă, cu peruci de pudră, purtînd

1) În „Ilușii pierdute, cel dintîiu amor“, Iași 1841, Kogălniceanu dă, greșit, anul 1833 pentru intrarea sa în pension, adaugă însă că avea atunci 14—15 ani, ceea ce corespunde cu: 1631—2.

vara și iarna, cununi de centifolia, vorbind într'o limbă mai curată decît a filologilor noștri", pe cînd Niceta, care era ceva mai mare și avea oarecare practică, pricepîndu-se a trimete bilete dulci prin bătrîne Țigănci chioare, și a propune întîlniri, samănă deci, mai puțin cu „păstoritele lui, cu rochia de gază și de blondă, cu ciuboțele de prunelă, cu noduri de cordele cumpărate dela Miculi de pe atuncea, povătuind niște miei cu o lînă mai delicată decît mătasa, cari mănîncă numai livand, rosmarin și se adapă numai cu apă de rose și de *mille fleurs*". Firește însă că eroina era îmbrăcată europenește, pe cînd micul erou purta încă „straie asiaticesti" 2).

Precocele amoretat era la 1834, cînd făcuse, luînd și premii, trei ani de „pansion" și isprăvise la Lincourt ca și la Victor Cuénim, un tînar de șeptesprezece ani, în stare să meargă și în lume.

Într'o schiță pe care o dădu el „Albinei", peste trecere de alți cinci ani, cînd acuma se întorsese din străinătate și era căpitan de cavalerie al oștirii moldovenești supt un Domn ce-i fusese totdeauna ocrotitor, Kogălniceanu zugrăvește în colori puternice Iașii, în cari și-a petrecut el, cîteva luni de zile numai, cea d'întăiu tineretă — cu amintirile din mahalaua Muntenimii, cu acelea despre „Celestina fată bună", despre cutare „Fenix din Țîrgul Cucului", care nu era încă pe atunci cu desăvîrșire locuit de Evrei, despre anume „muşă biurgherească" 3)

1) Kogălniceanu, *l. c.*, p. 75.

2) „Soirées dansantes", Adunări dănuitoare în „Albina" pe 1839, nl. 81 și urm.

3) Burghesă.

din Păscărie" sau „de pe Ripa Pevitoaii“¹⁾; el fixează tipul „păpuşerilor cu plete lungi pînă la coate, cu barba de țap, cu doi coți de postav roșu legat la gît, cu jăletci roșii à la républicaine, cu o mantă liliechie scurtă pînă la gemunchi“. Obişnuia să se ducă și el la petreceri, purtînd cu mîndrie „ceacșirii cei roșii, galbenii papuci“ și mănușile europene, fără a mai pomeni podoaba capului, „taclitul“, a căruia coadă, prin scoborîrea sa pînă la pămînt, făcea mirarea tuturor babelor, și „fermeneaua cea roșie“.

La 1834, Mihai Sturza care prețuia după cuviință foloasele unei învățături în străinătate, de care el, care se cultivase numai prin lecțiile dascălului de clasă și prin îndelungatele și feluritele sale lecțiuni proprii, nu se putuse învrednici, se hotărî a-și trimite amîndoi fiii din căsătoria d'întăiu, cu o Romîncă — de curînd el luase pe fiica atotputernicului Grec Ștefanachi Vogoridi —, în străinătate. Crescut franțuzește, noul Domn nu se putea gîndi, firește, decît la o școală din Franța. Dar Parisul, cu zgomotul și plăcerile, cu scumpetea lui și cu aierul democratic care stăpînia dela revoluția din 1830 încoace, îl îndepărta. Deci alese colegiul din Lunéville, unde era profesor de latinește și retorică un bătrîn cleric frances care-i fusese învățător în tinereță, abatele Lhommé.

Pe lîngă beizadele, se trimise ca însoțitor, tovarăș de distracții și îndemnător la învățatură, îsotul premiant la francesă al „pansionului“ din Iași, finul domniței Marghioala, Mihai al

1) El scrie: „Privighișoaci“.

Vornicului Ilie, a cărui bucurie pentru această hotărîre a trebuit să fie nemărgenită.

Deci iată-l pe adolescentul deprins a merge la soarele, „că-și leapadă șlicul pentru pălărie și purpurii șacșiri pentru strîmții pantalonii“, că-și prinde iconița la gît, își sărută frățiorul cel mic Alecu, pe surorile tustrele, care, din partea lor, își urmau la 1837 „pansionul lor — Profirița era eleva lui Cuénim¹⁾ — și se pricepeau a scrie răvașe franțuzești destul de cuviincioase; mama e moartă, și Mihalachi are de sărutat numai mîna babacăi, în acest ceas de plecare spre alte țări, unde știe acuma bine că nu locuiesc numai păstorii și păstoriiile cavalerului de Florian. Pleacă dela Curte chiar, și căpetenia cetei de tineri călători e însuși directorul școlii unde ei urmăseră până atunci, Monsieur Lincourt, care și el era din Lunéville, și se simția bucuros de acest drum până acasă cu banii lui Vodă²⁾. Într'un lung șir de scrisori, din fericire păstrate, care țin trei ani de zile, Kogălniceanu tînărul ne face să vedem viața acestori băieți duși la studiu, în împrejurări superioare mult acelorora în care merseseră înaintașii lor, tinerii munteni de după 1821 și elevii bursieri moldoveni dela Viena ai Mitropolitului Veniamin.

La Cernăuți află pe nepoții episcopului de Roman, Meletie, la Viena pe unul dintre Hurmuzăchești și pe „cocoana lui Costache Pășcanu“. Aici i se oprește lui Mihai, de curînd sub-ofițer, *încăr*³⁾ în armata cea nouă a Moldovei, portul uniformei. Pînă atunci mai fuseseră laolaltă și

1) Hurmuzaki, X, p. 629, No. LXX.

2) *Ibid.*, p. 560, nota 1. Cf. A. A. Stourdza, „Règne de Michel Stourdza“, Paris 1906.

3) E înaintat sublocotenent la 1835; scrisoare din 1/13 Iulie către surori.

frații Vogoridi, cunnații Domnului, pe cari tânărul Moldovean cu bune sentimente românești îi numește totuși, desprețuitor, „vite din Grechia“¹⁾).

Drumul urmă apoi rapede și, în Decembre chiar, noul școlar, cam în vîrstă, al colegiului din Lunéville, noul oaspete al bătrînului abate, „Monsieur Michel“ sau „Monsieur de Kocanitchan“, căpăta dela cele d'întăiu probe, făcute în clasa a III-a, unde-l primiseră, un „témoignage de satisfaction“ pe care-l trimetea acasă spre finiștirea părintelui²⁾. Stătea pe aceleași bănci cu tinerii Sturza, dintre cari cel mare arăta și el însușiri, cu „nepotul iconomului Grigorie“ și cu un Plaginò din Țara-Românească. Se aștepta și un nepot al Ruxandei Mavrogheni, născută tot Sturza, sora lui Mihai Vodă. În locul lui veni, apoi, la 1836, „copilul cuconului Lupu Balș“; fostul consul frances Mimaut aduce și el pe „vita din Grechia“ Vogoridi; e și un tînăr Enuță, apoi un Nicu Casu³⁾, — o întregă colonie românească. Costachi Pașcanu veni apoi din Paris să vadă pe școlari. Foureaux, cu trupa lui cea nouă, în care Mihalachi descopere și unele fețe foarte plăcute, trece și el prin acest Lunéville al exilului școlăresc.

Falmicul dăntuitor cu „șacșirii roșii“, frumosul *iuncăr* tînăr cu uniformă de croială rusească, era acum un simplu școlar al colegiului. Aceasta nu-l nemulțămia de altminterea, și gîndu-i era să adune numai o bibliotecă din cărțile ce i se oferiau de pretutindeni, dar care erau cam

1) „Bêtes de la Grèce.“

2) Corespondența la Academie, publicată în „Convorbiri Literare“, de P. V. Haneș (și separat).

3) Scrisoarea din 7/19 Februar 1835.

scumpe pentru cine avea numai leafa de 150 franci pe șase luni, ceia ce-l făcea să recurgă dese ori la buzunarul bine păzit al Vornicului Ilie. Peste puțin număra 500 de volume pe rafturile sale. În 1836, el capătă premiul întâiu de limba germană și ieia accesite de francesă, greacă, latină, desemn.

Întră, peste puțin, în clasa de „retorică mare“. De Paști, merge să vadă orașul Nancy, care era în apropiere. O boală de ochi, o durere de piept îi trecuseră, dar nu deplin, căci peste multe luni de zile el se plînge iarăși de dînsese. E prins de dorința să vadă și Parisul, unde învăța, supt paza Grecului Furnarachi, și un prieten al său, „Vasilică Alecsandri“; acolo e „minunea lumii“, scrie el, cu același dor ca, odinioară, Petrachi Poienaru, și ar fi păcat să n'o vadă, fiind totuși atît de aproape de dînsa. Ar învăța în Paris, nu numai științele din Lunéville, pentru care așteaptă cinci premii, nu numai agricultura, pentru care începe a se duce prin sate, ci și învățăturile cele mai înalte: retorica, logica, filosofia, dreptul¹⁾.

În vară însă, după dorința guvernului rusesc, strecurată în vre-o convorbire a poruncitorului consul din Iași, tinerii sînt luați de Tissot, trimesul lui Vodă, și duși la Berlin, unde niciunul nu se gîndise că va ajunge așa de curînd. Oraș sever și rece, dar fierbînd de o viață intelectuală deosebit de puternică, punct central al unei mișcări care va crea o viață intelectuală deosebit de puternică, o strălucită civilizație modernă și va da lumii un Imperiu. Kogălniceanu se bucură că află aici „viață mai liniștită, în-

1) Scrișoarea din 6/18 Iunie 1835 și cea din 1/13 Iulie, amîndouă către tată.

strucție mai adîncă, moravuri mai nevinovate și obiceiuri mai patriarcale, că poate merge la „biserica pravoslavnică rusească“ și face exerciții la „ghimmazium“, adecă — lămurește el bătrînului de-acasă, — „o sală în care se învață a sări, a se sui pe frînghii, a trage armele, a se sui pe copaci“. Are un apartament deosebit, el și beizadelele, pe *Friedrichstrasse* chiar, pînă ce Domnul îi dă în sama pastorului Souchet, care împarte sfaturi bune, primește o societate ștearsă și oprește pătrecerile. Mihai se plînge de babele care vorbesc de pisici și de cartofi, de domnișoarele care, fără măcar să fie frumoase, se dau în lături, friçoase, înaintea tinerilor barbari; din cînd în cînd, ei merg la episcopul creșterii lor, socrul lui A. de Sturza din Basarabia, Hufeland însuși, autorul „Macrobioției“, care dă discrete serate de familie, cu „cinci-șase persoane bătrîne“, ce nu pot plăcea cuiva de vrîsta lui Kogălniceanu.

Aici profesorii vin acasă pentru a da lecții de limbile clasice și moderne (între care și italiana și englesa); tinerii învață vioara, pianul, canțo¹⁾. Acum se adaugă la bibliotecă operele marilor clasici germani. Ba „săpătura pe alamă“ chiar, pictura, călăria, danțul intră în programa studiilor. Mihai mergea, cu voia lui Mihai-Vodă, la teatru, să vadă pe marile dăntuitoare Elssler și Taglioni — „mă duc cîte odată la teatru franțuzesc, pentru ca să nu uit tonul franțuzesc²⁾ — și el cere să i se trimeată din țară „epoleturile, acsilbanțurile, cusăturile în aur“ ale uniformei sale de ofițer.

Atunci începe a face preziceri cu privire la

1) Scrisorile din 4/16 Octombre 1835.

2) Scrisoarea din 3/15 Ianuar 1836.

chipul cîte unei tinere actrițe, al cărui portret îl trimetea acasă, discret, surorilor, ca pe al Carlotei de Hagen. Prințul de Hanovra, fiul surorii regelui Prusiei, ajunge a-l cunoaște și-l pofteste adesea la dînsul, într'o societate unde află, pe lîngă Amfitrionul orb, fermecat de musică, personagii din vechi dinastii europene, și chiar pe fiii regelui frances Ludovic-Filip, pe cari-i judecă, din fugă, „foarte amabili“. Aduce arii moldovenești, dăruiește doamnelor papuci din Moldova, cheltuiește mulți bani, învață și mai mult, și se simte din ce în ce altul... „Un an petrecut în străinătate mi-a dat mai multă experiență decît șeptesprezece petrecuți în Moldova... Nu mai sînt copil ¹⁾“.

În vara anului 1836, Kogălniceanu singur merse la Swinemünde și Heringsdorf, unde fusese îndreptat pentru boala lui de piept, ce se ivise din nou. Aici făcea lungi plimbări cu romancierul Willibald Alexis, care îndrăgise pe acest ager tînăr străin. Auzi vorbindu-se de pregătirea Germaniei nouă și văzu pe moșile contelui de Schwerin foloasele desrobirii țeranului din lanțurile șerbiei.

Tatălui îi scria, arătîndu-i că nu-i trebuie loc la Curte, uniformă de militar, boierie ori funcție, ci, pentru a-și păstra neatîrnarea și întreaga libertate, vrea să se facă agricultor. Dorește, spune el în Mart 1837, să se retragă undeva „la țară, singur și slobod, fără a ruga sau a sluji pe cineva, căci slobozenia mi-i mai scumpă decît un rang mare de bogăție“. În Ardeal, în Austria vrea să meargă pentru a strînge cît mai multe

1) Scrisoarea din 3/15 Novembre 1835.

2) Discursul, p. 8.

3) *Ibid.*

cunoștinți asupra felului modern de a lucra pământul. „Mătășăria, rachieria, creșterea oilor spaniolești“, ba chiar „aborul“, știința puterii celei nouă, apar,—cel puțin pentru tată, care trebuia să se bucure foarte mult, — între îndeletnicirile iubite pe care tânărul și le păstrează cu dor, pentru un viitor apropiat.

Dar, în același timp, el asculta și mai departe cursuri teoretice la Universitate, între altele pe acelea de istorie ale lui Ranke și de drept ale vestitului Savigny ¹⁾ și nu uita să ceară și un desemn colorat al uniformei nouă, pentru a-l transmite croitorului ²⁾. Șederea în străinătate nu-i plăcuse niciodată. Îi pria numai libertatea ce se răsuflea pretutindeni. Iar, încolo, îi era jale de serbătorile între străini și-i era dor de oamenii, de datinile, de locurile de-acasă. Despre Franța zicea acest copilandru, la 1834: „O țară frumoasă, bogată, civilisată, puternică, dar, nefiind Frances, îmi place mai bine țara mea; n'aș schimba săraca Moldova pentru cel d'întăiu tron din lume“. Îl interesează zvonurile despre o apropiată declarație din partea Puterilor a nea-tîrnării românești și strigă: „Vom fi și noi un norod slobod, ocîrmuiți de Domnii noștri, neavînd a ne pleca sub jugul Turcilor. Gîndu-i merge la ai lui, căroră li scrie des și călduros, fără niciun fel de pretenție sau de mîndrie pentru că se află în locuri de o înaltă civilizație și învață științi superioare. Întreabă de unchiul Iancu, de guvernanta Wimmer, de Cuénim, mai ales de

1) Scrisorile din 1/13 April, 13/25 Iunie, 21 Iulie, 2 August și 14/26 August 1837.

2) Despre această societate de Romîni vorbește și Longfellow, marele poet american, în „Hyperion“, V. „Conv. Liter.“, XXXVIII, p. 866 și urm.

fetele cu care a jucat prin soarelele și balurile Iașilor, Pulheria Ghica, Garet, Cavacu și Alexandri, — Catinca, sora lui Vasile, — și-i pare foarte rău că s'au măritat cele două din urmă, cu Procopie Florescu și cu Voinescu. Cere să i se trimeată *Albina* lui Asachi, la care mergea odată cu copilărească sfială, dus de mână de tată-său, tablourile istorice ale aceluiași, scrieri de-ale lui Negruți și Stamatî, poesia vestită a lui Cîrlova, căruiă nu-i știe numele, versurile lui Hrisoverghi, mort în acești ani, *Biblioteca Românească* dela Buda, cîntece de-ale Połonului Rojinski, căruiă, înainte de oricine, îi plăcuse ariile poporului românesc din Moldova, ba chiar *Arghir*, *Alexandria* minciunilor celor mari, o gramatică din cele pentru școli și un *Ceaslov* pentru rugăciunile sale. Orice se petrecea în acel Iași depărtat, pe care nu-l poate desprețui, are pentru dînsul un preț deosebit: nunțile, morțile, petrecerile, împrejurările politice, întru cît se pot discuta prin scris, teatrul, cu privire la care el sfătuiește pe surori să nu ție mai mult la cel frances decît la acel al Moldovenilor, care se alcătuieste cu grea jertfă¹⁾. Mai avînd atîtea și atîtea năcazuri cu pedagogul care-l ținea din scurt ca și pe beizadele, cu noua sa gazdă, pastorul Ionas, ginerele contelui de Schwerin, cu pastorul, care-l umilia și căuta să-l silească a-și cere formal iertare — ceia ce cu nici un chip n'a voit —, oprit dela orice distracție într'un oraș care știa să se bucure, cu toată severitatea lui aparentă, el nu cerea decît să plece odată spre țară. „Nici nu vreau mai mult să trăiesc fără a cîștiga ceva²⁾“. Pîri cu privire la visitele ce face

1) Scrisoarea din 21 Maiu (2 Iunie).

2) Scrisoarea din 10 Februar 1838.

unei artiste dramatice și multe alte înfruntări din porunca Domnului îl amăriau și mai mult.

Astfel a fost o zi fericită pentru dînsul cînd pastorul și Hufeland n'au mai vrut să mai aibă de lucru cu acești tineri focoși, așa de greu de stăpînit, și Mihai-Vodă a trebuit să se hotărască la întoarcerea lor în țară fără multă zăbavă (1838).

III. Cele d'întăiu lucrări ale lui Kogălniceanu.

Mihai Kogălniceanu avea abia douăzeci de ani cînd putu să vadă iarăși doritul oraș al nașterii și copilăriei sale. Era însă un om pe deplin format, o inteligență matură, un talent desfășurat, un caracter și o voință. Dar acel care aducea din străinătate asemenea daruri scumpe, era, în același timp, și un scriitor care se făcuse cunoscut prin trei lucrări care, la noi și oriunde, îl puteau decreta cercetător istoric.

Chiar de pe cînd ajunsese la Lunéville, acest tînăr, căruia nici acasă, nici la *ghimnasiul* frances nu i se vorbise de trecutul țerii sale, cerea o istorie a Romînilor, vechea carte a lui Petru Maior, — „Dicio Sîn-Martin“, zicea el după titlul de nobilitate al protopopului din Reghin, — pe care, ca mulți alți boieri din amîndouă Principatele, o avea și Vornicul Ilie. Scopul pentru care-i trebuie cartea nu-l ascunde acest școlar de șeptesprezece ani: „Îmi propun să scriu, cînd voiu avea vreme, istoria Moldovei¹⁾“.

Apoi planul se lărgeste; vrea să trateze des-

1) Ms. citat, p. 54.

pre faptele și așezămintele, cultura, datinile Românilor de oriunde; se gîndește și la o colecție a cîntecelor moldovenești, din care citează unele — improvisații proaste de lăutari:

Aideți, frați, să trăim bine —

pe de rost¹⁾. După dorința prințului de Cumberland, el cere, la 21 April, și lămuriri cu privire la graiul Țiganilor de pe la noi. Vrea balada despre uciderea lui Grigore-Vodă Ghica de la 1777 și cea pentru predarea Hotinului, Istoria lui Dimitrie Cantemir, Pravilele, Cronica lui Ureche, de la cunoscutul său „părintele Ștefan“, proclamații de la 1821, „ponturi de legiferare, amintiri dela Cuénim și de la „moșul Iancu“, statastice²⁾.

La începutul anului 1837 el avea gata trei lucrări, două în nemțește și a treia, cea mai întinsă, în franțuzește. Măcar două din ele ar fi datorite, spune Kogălniceanu la bătrînețe, îndemnurilor lui Alexandru de Humboldt însuși, care vroia să aibă cunoștințe despre noi³⁾. Le luăm după însemnătatea lor.

Vestitul filolog Eichhoff scrisese, la 1836, în „Paralela limbilor Europei și Indiei“, că limba noastră e incultă și „de puțin interes“. Aceasta face pe Kogălniceanu, care iscălește numai „Un Moldovean“, să-i răspundă în „Magazin für die Literatur des Auslandes“, al lui Lehmann⁴⁾.

1) Scrisoarea din 8 April și cea din 1-iu Septembrie 1835.

2) V. și scrisoarea către Asachi, pe care-l întreabă asupra felului cum a fost alcătuit Regulamentul Organic, în „Revista Ateneului“, nr. 2.

3) Discursul, p. 8—9.

4) Anul 1837, No. 8.

E o călduroasă apărare a culturii românești unice, a cărei întindere din Tisa pînă în Nistru și, în jos, pînă „în Macedonia, în Tracia“, îi crește însemnătatea. Se amintește de vechea vitejie a lui Ștefan și Mihai Viteazul, de eroismul femeilor din acele vremi, de măsurile de liberalism social ale lui Constantin Mavrocordat. Se proclamă latinitatea limbii, abia atinsă de infiltrații străine. Se înșiră toate gramaticile și dicționarele alcătuite dela începerea mișcării filologice ardeleni. Autorul trece la vechimea, exagerată, a documentelor și la desvoltarea cărților bisericești, pe care el a schițat-o cel dintăiu, și urmează cu Pravilele și Nomocanoanele talmăcitate la noi, înaintînd apoi pînă la Regulamentul Organic și la culegerea din 1833-4 a lui Costachi Sturza. Și urmarea cronicarilor, încă de la Ureche, pe care-l socoate a fi Nestor, e bine dată; își aduce chiar aminte de Șincai, încă netipărit, al cărui nume nu-l poate spune, arătînd însă că Gheorghe Vida — acum monahul Gherman — tipărește la Iași cartea unuia care a lucrat la ea treizeci de ani, făcînd-o astfel o „capodoperă de istoriografie“; merge pînă la Pleșoianu și la Bojinca, cu „Antichitățile Romanilor“, face loc unei notițe despre fabuloasa Alexandrie și alte cărți populare, pe care le știe bine, înțelegîndu-li și rostul; dacă-i scapă din minte titlul cărțicei „Leonat și Dorofata“, o notează așa încît se recunoaște îndată.

În poezie — drept al cărei începător e dat Mitropolitul Doșofteiu, — Asachi e recunoscut a fi „cel mai mare din poezii în viață ai Românilor“, și se traduce frumos Oda la Italia, aleasă pe drept între toate celelalte scrieri ale initiatorului moldovean. Numai după dînsul vine Eliad, despre care Kogălniceanu spune că pre-

gătește „o mare epopee națională“ închinată lui Mihai Viteazul. Abia peste Stamati și Hrisoverghi se ajunge la Iancu Văcărescu, „Anacreontele Romînilor“, care a tradus și din *Gerusalemme liberata*; de altfel el a făcut să se închine înaintea lui Beldiman, din ale cărui lucrări Kogălniceanu a avut în mînă și traducerea lui Homer și *Jalnica Tragodie*. Vin la rînd teatrul și ziaristica, împreună cu calendarele, apoi cărțile de școală și de instrucție militară chiar, broșurile populare, baladele. Se împrumută de la un călător german din 1832, Schneidewind, caracterizarea lăudătoare a poeziei poporului¹⁾. Știri despre școli, societăți științifice și tipografii încheie mica lucrare²⁾.

Oricine va recunoaște că a da la o atît de mare depărtare, cu așa de puține mijloace la îndemînă, la o vîrstă atît de fragedă și fără nicio pregătire sistematică, un conspect așa de cuprinzător, așa de bine împărțit și de un tact atît de perfect, în judecată ca și în stil, e una din acele minuni care vestesc răsărirea unei minți geniale.

Scrierea despre Țigani nu era plănuită ca o lucrare independentă; ea trebuia să facă parte din capitolele despre populația Principatelor, cu felul de a fi și datinele deosebitelor neamuri a-dausesse pe vremuri pe lingă Romîni.

Kogălniceanu cetise cartea, publicată la Erfurt, în 1835, a lui Graffunder, care încercase o gramatică a limbii țigănești. El însuși știa o su-

1) *Taschenbibliothek der Reisen*, von J. H. Jöck, vol. 85, Nürnberg.

2) Traducere în „Arhiva“, V. n-le 9—10. Retipărire, cu traducere de V. M. Kogălniceanu.

mă de cuvinte din dialectul moldovenesc al Țiganilor, căci la țară la Vornicul Ilie, în satul Rîpile, din Ținutul Fălciului, fuseseră așezate „vre-o șapte-opt familii de Țigani“, care se deprinseseră cu plugăria și trăiau aceiași viață ca și sătenii ceilalți. Cunoștea foarte bine rostul rudarilor, de cari auzise numai, al ursarilor, la teatrul popular al cărora se va fi uitat cu interes de atîtea ori, al lingurarilor, ce se vor fi oprit adesea și la curțile din Rîpi, — ca și lăieșii, încă mai lesne de studiat, — ale vătrașilor, în sfîrșit, meșteșugari de toate felurile, slugi și lăutari, de cari erau pline toate casele bolerești de atunci. În sfîrșit, el doria să ridice, ca un iubitor de libertate ce era, ca un sprijinitor al demnității omenești, un glas de protestare împotriva robiei în care mai erau ținute atîtea mii de oameni în amîndouă Principatele.

„Iată cum sînt Europeanii! Alcătuiesc societăți filantropice pentru înlăturarea robiei din America, pe cînd, în mijlocul continentului lor, chiar în Europa, sînt 400.000 de Țigani robi și 200.000 alții acoperiți de întunerecul neștiinței și barbariei ¹⁾“.

„Schia“ asupra Țiganilor ²⁾ are ceva mai puțin de 50 de pagini. O parte d'întăiu, istorică, nu cuprinde decît o răpede prelucrare după cîteva cărți anterioare. Cea din urmă, gramatica, încercarea de dicționar, e luată în cea mai mare

1) Cf. și scrisoarea din 1/13 Ianuar 1837: „adevărata civilizație stă în iubirea patriei și aproapei, în respectul legilor, în abolirea sclăviei, în egalitatea persoanelor“.

2) *Esquisse sur l'histoire, les mœurs, et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens, suivie d'un recueil de sept cents mots cigains*, Berlin 1837.

parte după Graffunder. Dar descrierea întinsă a categoriilor țigănești, lucrată cu pricepere și într'o formă foarte atrăgătoare, face din cărticica dela 1837, nu numai o cetire plăcută, dar și un folositor izvor de informație pentru orice vreme.

Istoria Romînilor era plănuită așa cum până atunci nu îndrăznise nimeni dintre ai noștri. Trebuia să deie laolaltă istoria Principatului muntean și a Principatului Moldovei, ocupîndu-se, în același timp, și de vicisitudinile Macedonenilor, ale Romînilor de peste Dunăre¹⁾, așa cum dorișe, încă dela sfîrșitul veacului al XVII-lea, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Avea cărți trimise de acasă: „Albina“, „Biblioteca Românească¹⁾“

Petru Maior, Radu Greceanu chiar, căpătat, într'un manuscript neîntreg, nu se știe pe ce cale, cum și Nicolae Costin, Grigore Pleșoianu. Apoi lucrări în limbi străine, pe care le putuse afla la Berlin: Cantemir, Carra, Engel, Filstich. Gebhardi, Fotino, cronici și culegeri de documente pentru țerile vecine: Ioan și Wolfgang Bethlen, cronicile Ungariei din culegerile lui Schwandtner, extrasele din Bizantini dela Stritter, Bonfiniu, istoricul lui Mateiaș Craiul, și Dlugosz, marele povestitor al veacului al XV-lea și al XV-lea, în Polonia, Codicele diplomatic al lui Dogiel. Istoria turcească a lui Hammer și Istoria regatului unguresc a lui Fessler. Apoi descrieri de-ale călătorilor, Bauer, pe care-l laudă pentru nepărtenirea față de noi, Hauterive, care în aceeașă privință e pus alături de Bauer, vechiul Del Chiaro din vremea lui Brîncoveanu, Peyssonel, consulul frances din Crimeia veacului al XVIII-lea, Raicevich, cu descrierea lui clasică

1) Cu Viața lui Mihai Viteazul, de Bojinca.

din aceiași vreme, „criticul“ Sulzer, Zallony, dușmanul Fanarioților, precum și o sumă de opuscuțe rare. Astfel îi înjghebase el, cu o răpeziune de mirare, cea mai mare parte din opera de avînt și îndrăzneală, prin care voiã să ne apere de toate învinuirile ce le aduc, cu despreț, străinii.

Făcea o parte largă, — pentru întîiași dată — „instituțiilor“, moravurilor, vieții vechilor Moldoromîni“. O împărțire metodică fixă pentru fiecare Principat o epocă de libertate¹⁾, alta a supturii supturii Turci, dar cu Domni de țară, o a treia, a Fanarioților, și o a patra pînă la tratatul din Adrianopol, dela 1829, smuls Turcilor de „Îngerul Ocrotitor“, care e Tarul Nicolae. Istoria Principatelor trebuia să fie expusă în deosebi pînă la 1792, iar de acolo înainte la un loc, „pentru că, în acest timp, ele sînt strîns legate între ele“.

Partea culturală era să formeze singură o a cincea împărțire, poate în proporțiile unui volum întreg²⁾.

Încă din 1836 Kogălniceanu vestește acasă că și-a aflat un editor, dar el mai lucra la volumul d'întăiu. La sfîrșitul anului, e sigur că în trei luni acesta va apărea, și asigură pe tată, care căzuse pe gînduri că fiul umblă să-l compromită față de Cîrmuire, cum că n'a scris „o scîrnăvie și o cartea rea“. Alexandru de Sturza cetise însuși manuscriptul și se arătase mulțămît de dînsul. Nu e, spune scriitorul, în Februar 1837, nimic împotriva Turcilor, nici a Rușilor, și doar Fotinò, care era un *raia*, a putut scrie în voie

1) În Tara-Romănească pînă la omorul lui Mihai Viteazul, în Moldova pînă la apusul lui Ștefan-cel-Mare.

2) Prefața.

„Istoria Daciei“, pe care au cetit-o atîția și n'a oprit-o nimeni. E gata, de altmintrelea, a su-pune în manuscript lui Vodă toată partea mai nouă, dela 1800 încoace. „Chestiile diplomatice“ le-a înlăturat și are conștiința că n'a scris un „libelle diffamatoire“, un pamflet de defăimare.

La începutul lui Mart ¹⁾ erau tipărite zece coli, dar autorul nu era încă sigur că Mihai Sturza îi va da voie să iasă la iveală cu această lucrare bănuită. În zădar se jura el că pentru epoca modernă „va scrie numai lucruri care să placă Măriei Sale lui Vodă ²⁾“.

El putu, în adevăr, să dea publicului volumul întăiu, de introducere daco-romană și de istorie munteană până la 1792 : în Iunie cartea apă-ruse, și tinărul istoric liniștește pe tatăl său, ni-științîndu-l că s'au cerut exemplare și din Ru-sia ³⁾. Vornicul Ilie trebui să-și iea partea de cheltuieli. Și, din acest moment, Kogălniceanu, care lucra și mai departe, putînd anunța, în Fe-bruar 1838, că „Istoria Moldovei îi e aproape de sfîrși de a scrie“, nu mai putu să urmeze cu ti-părirea cărții în care întrupase, într'o formă ne-așteptat de strălucitoare ⁴⁾, ambiția nobilă de a folosi țerii sale.

Volumul întăiu, pe care singur îl avem înna-inte, arată fără îndoială că e opera unui om tinăr de tot, crescut într'o țară unde învățămîn-tul nu era nici complet, nici sistematic. Auto-rul știe numai foarte puțin istoria universală, și-i

1) Scrisoarea din 10/22 ale lunii.

2) Scrisoarea din 1/13 April.

3) Scrisoarea din 21 Maiu (2 Iunie).

4) Un Frances, Prévost, profesor privat în Berlin. co-rectase, pentru 60 de taleri, stilul; scrisoarea din 25 No-vembre (7 Decembre).

lipsească acele cunoștinți care i-ar fi îngăduit să dea o perspectivă istoriei poporului său și să câștige din partea străinilor oarecare interes pentru dînsa. Enunță păreri în care se vede neîncercarea științifică a unui începător care n'a fost destul de bine pregătit și căruia însușiri superioare ale minții nu-i pot da ceia ce școala nu i-a pus la îndemînă. Vede în orașul Roman Capitala Moldovei romane, admite că Iașul urmează viața depărtată a unui *Municipium Iassiorum*; crede că Ardealul medieval a avut drept centre românești cetățile Făgăraș și Maramurăș („Maramos“); că Passarowitz, pe care-l serie „Basarowitza“, are a face cu Basarabii; în negustorul moldovean Dara, din vremurile nouă, descopere un urmaș de Cesar roman omonim; în aventurierul bulgăresc Brdocba simte un Moldovean, și toți Tarii bulgărești, pînă la sfîrșit, sînt pentru el buni și adevărați Romîni; în povestirea lui, la sfințirea mănăstirii din Argeș, e de față și un „patriarh ecumenic din Ianina“. Dar trebuie să se spuie că multe citații sînt și exacte și potrivite, că datele sînt luate cu îngrijire și că prelucrarea după Fotinò și mai ales după Engel se face, nu numai cu pricepere, dar și, în ceia ce privește forma, chiar cu libertate, cu vioiciune. E de mirare cum acest școlar, abia înscris la cîteva cursuri de Universitate, știe să întrebuițeze materialul său, să-l supuie unei critici personale, să-l stăpînească. Stîngăciile sînt de tot rare, iar lucruri ridicule nu se află. Kogălniceanu e lipsit de orice sentimentalitate, de orice idealism romantic. De atunci încă se arată om de fapte, de lucruri, de judecăți sigure, cumpănit în scrisul său, care nu cuprinde nici lucruri exagerate, nici lucruri zădarnice. Atinge chestiile mari ale istoriei Romînilor, dar

se ferește a le discuta prea mult, simțindu-și in-competența; nu-și oprește însă judecata, care nu se desparte niciodată de bunul simț. Nu crede în stîrpirea totală a Dacilor de către Romani, nici în părăsirea locurilor din stînga Dunării, de către coloni, nici în despărțirea prin acest riu a două societăți deosebite¹⁾; înțelege că populația de limbă romanică lăsată fără ocrotire în părțile noastre n'a putut fi urmărită cu dușmănie și prigonită sistematic de barbari.

Nu dă Romînilor săi, pe cari îi numește astfel: „Româns“, un loc în viața omenirii pe care nu l-au avut. Se mulțamește a face să se vadă că ei sînt un popor curat, în ceia ce privește obîrșia țeranilor, un popor, care păstrează vechi datine latine, — în sfîrșit, ca să întrebuițăm cuvintele lui chiar, „o nație aparte, păstrînd moravurile și obiceiurile strămoșilor, nepierzînd nimic din viața și curajul cetățenilor romani“. Ceia ce este destul, căci noi n'am cuteza să afirmăm astăzi toate aceste încheieri frumoase, care însă puteau părea niendestulătoare bătrînilor din școala lui Petru Maior.

E o carte scrisă cu multă pază, pentru că prin ea să nu se sfarme cariera tînarului scriitor. Dacă osîndește dușmănia invidioasă dintre cele două Principate, rare ori va mai lăsa astfel inima să vorbească. De sigur că Turcii nu sînt cruțați, dar nici nu era prea multă nevoie de aceasta pe atunci. Planul unirii țărilor carpatice și balcanice supt egida Austriei îl răspinge hotărît: „Antipatia care există între popoarele de la Dunăre și Austria face acest plan cu nepuțință de îndeplinit, și, chiar dacă protectoratul

1) El admite soșirea necontentă, în timpuri pașnice, a unor elemente de populație venite de peste Dunăre.

s'ar întemeià, el n'ar fi pentru fericirea noastră¹⁾...

Urmărește cu ochii visul, făcut de alte generații, al unei singure Dacii neatîrnate — „regatul Daciei ar fi fost de o mare greutate în cumpăna Europei“ — și nu uită să amintească intențiile Ministeriului frances Martignac de a învia acest proiect diplomatic²⁾. Dar se grăbește să adauge că, odată ce este Rusia, Romîni pot să nu mai poarte grija viitorului lor, căci „intențiile curate și prielnice ale Împăratului rusesc sînt o cheazăsie sigură a fericirii și neatîrnării Principatelor“³⁾.

Odată, el se plînge că află în izvoarele sale numai date, nume și locuri de lupte, și că nu poate afla și „o carte care să zugrăvească viața și datinile poporului“. Culegînd ici și colo și, mai ales, amintindu-și de ce a văzut însuși sau i-au spus alții, mai în vrîstă decît dînsul, el schițează de mai multe ori, chiar în paragrafe speciale, așezămintele, dregătoriile, formele de organizație, obiceiurile trecutului⁴⁾. De sigur că era înrîurit de Fotinò și de unele cetiri germane, de lucrări din școala lui Waitz, Pertz, Dahlmann, Ranke, dar și instinctul lui sigur de om care înțelege cari sînt factorii reali și temeiurile adevărate ale unei istorii naționale, și acela-l călăuzește și-l face a căuta și altceva decît cronologia și analele militare ale Romînilor⁵⁾.

1) P. 180.

2) P. 185.

3) P. 185, nota 2.

4) V. pp. 74 și urm., 110 și urm., 223 și urm., 329—30, 438 și urm.

5) Cartea a fost pusă în vînzare din nou, cu un titlu în care e schimbat numai anul, în timpul războinului Crimeii.

IV. „Archiva românească.“ Tipărirea cronicilor.

Întors cu această experiență pe lume, cu aceste cunoștinți, cu asemenea lucrări și cu principii ca acelea pe care le cunoaștem acum, Kogălniceanu, înaintat îndată căpitan și ajuns aghiotant al Măriei Sale, începu să publice, prin „Albina“, amintiri, ca articolul despre „soarèle“, în care știe să arunce răpezi raze de ironie capricioasă asupra unor obiceiuri a căror expunere în prosă obișnuită ar fi fost sarbădă și obositoare. De sigur că acest stil avea în el mai mult spirit, mai multă viață și energie tinerească, de sigur că el era mai plin de vibrație, că înviora, pe de o parte, și punea pe gânduri, pe de alta, mai mult ca stilul lui Negruț, decât care până atunci nimeni nu scrisese mai bine prosa aleasă și nobilă.

Traducerile din Schiller și Goethe, iscălite de altfel numai „Klumn“, trecură nebăgate de samă ; versul era rău construit, de și mai tîrziu, la întîmplare, tot Kogălniceanu știe să arunce lesne o glumă poetică, precum o face în aceste versuri către o călugăriță :

*Cînd la sfîntul paraclis
Cu glasu-ți cel îngeresc
Împăratului ceresc
Te rogi pentru paradis, —
Pe un tînăr pomeneste,
Care, dacă-i păcătos,
Este pentru că rîvnește
Miresele lui Hristos“¹⁾.*

1) „Floarea Darurilor“, I, p. 20.

În prosă însă, în solemna prosă de istorie, în zglobia prosă de cronicar, în cumintea prosă de propoveduitor al adevăratei culturi a Apusului, despre care avea o înaltă concepție, în această stătea viitorul literar.

Cumpărîndu-și materialul trebuincios pentru o tipografie, Kogălniceanu era în măsură, încă din 1840, să-și cheltuiască talentul, sprijinit pe o largă cultură, pentru folosul științei și literaturii, deci al conștiinței și educației morale a poporului său. Rolul lui Eliad îl luă asupra-și, dar cu altă orientare, cu alt suflet și cu alt ideal. Un tînăr cu totul apusean, avînd strălucite legături în țară și străinătate, un scriitor neobosit, al cărui condeiu glumeț părea că merge dela sine, fără a răni, un autor cu reputație acolo unde cărțile nu se judecă după legături personale, un om harnic cu inițiativa fericită lua locul de organizator cultural, pe care-l avuse Eliad, acum desgustat, și Asachi, care nici odată nu se putea avînta.

Ca istoric el voiă, -- dacă era oprit să ducă mai departe opera de povestire a celei d'întîiu tinereți — să dea la lumină acele izvoare pe cari numai atît de greu și de desăvîrșit le-a putut căpăta la Berlin ; ca scriitor beletristic, el voia să întemeieze o nouă revistă literară ; ca editor, să înceapă un șir întreg de publicații, îngrijite, frumoase și ieftene, care să creeze un public pentru literatura nouă. Și, în această întreită activitate a sa, el era călăuzit, pe lângă iubirea pentru cultură, singura mîntuitoare, de cunoștința, manifestată și în tot ce scrisese la Berlin, că acesta e *un* neam, unul singur, firește unic în manifestările sale mai înalte și mai trainice. Ca Român, nu ca Moldovean, privind, nu numai

Moldova, ci Dacia întreagă, se puse el la lucru.

Archiva Românească, al cărui volum întâiu, cu data de 1840, apare în 1841¹⁾, e o publicație istorică, de povestiri, însă mai ales de izvoare, cronici și documente.

Încălzit încă de străbaterea faptelor unui întreg trecut de lupte, de silinți către neatîrnare și lumină, — mlădiță de stejar ce caută o rază de soare pentru a se înzdrăveni și înălța —, tânărul ofițer vorbește într'un chip cu totul neobișnuit către contemporani, deprinși a li se aduce laude, ca întemeietorilor unor vremi bune și fericite, prin pace și rînduială. Îi vede, nu cum se cred ei, ci cum sînt: „mici în starea de azi“, nesiguri de ziua de mîni, care poate va păstra neamul, poate-l va sfărma — frica de cucerire, prin Ruși —, „slabi în viitor“, căci nu îndrăznesc a-și avea speranțele lor, și „desprețuind trecutul“. Din partea lui, el nu desnădăjduiește: cercetînd vremile, a găsit virtuți care n'au perit cu totul și, chiar în acest timp șubred de azi, el simte la orice atingere mișcîndu-i un sînge vioiu, care „e tînar pentru că este înnoit în nenorociri“. Romîni pot trăi, dar trebuie pentru aceasta ca ei să-și dea sama că orice neam merit la viață are, mai întăiu, să-și recunoască solia. Și pentru aceasta se cade a străbate un trecut, care cuprinde în sine totdeauna taina viitorului, căci el arată ce e trainic și ce e șubred, ce poate întări și ce poate aduce, fiindcă a mai adus-o, slăbiciunea. „Suvenirurile strămoșești nu pot să ni strice... Dacă ne-am lepăda și de slava ce rîurează din ele și până azi asupra noastră, cu ce ne-am înfățișa înaintea marelui judecător?... Să ne ținem de cele trecute:

1) V. p. 279.

ele pot să ne scape de peire. Să ne ținem de obiceiurile strămoșești, atît cît nu sînt împotriva dreptei cugetări. Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om în primejdie de a se înneca de prăjina ce i se aruncă spre scăpare. Istoria românească mai ales să ni fie cartea de căpetenie, să ni fie paladiul naționalității noastre¹⁾.”

Era un întreg program de activitate literară, culturală și, pentru un viitor apropiat, politică.

Față de înjosirea unor vremuri de epitropie a străinilor, de desbinare, de scădere a energiei, contemporanii, luminați în sfîrșit asupra scăderilor lor, sunt îndreptați către acele timpuri cînd singuri Romîinii își făuriau soarta sau cînd măcar ei mai încercau a dobîndi iarăși puterea de a hotărî singuri asupra intereselor lor.

În marginea pustiului moral al epocii Regulamentului Organic, se descoperise un depărtat izvor de viață vie, și spre dînsul îndrepta acela care căpătase puteri neașteptate din el, pe toți cei cari se pierdeau atuncea în lipsa lui.

Kogălniceanu declară că s'a hotărît a tipări, cu orice osteneli, acele cronici ale Moldovei, pe care numai de curînd, după întoarcerea sa din Berlin, cu multă greutate ajunsese a le strînge: ba încă va uni cu ele — consecvent cu sistemul său de a nu despărți niciodată viața culturală a Romînilor, pregătind astfel unirea lor politică —, și „cronicile Valahiei“. Cînd va veni ceasul, fie sigur publicul că această lucrare, așa de mare și grea, va fi îndeplinită.

Deocamdată însă, el va da în fiecare an volume de cîte 24 de coale format mic, care vor împărtăși celor ce vreau să știe de unde ve-

1) R. v.

nim și deci încotro se cuvine a ne îndrepta, alte izvoare istorice, „hrisoave și urice“, care sînt împrăștiate pe la unii și pe la alții, adesea cu totul neînțelegători al rostului lor. Și-i pare rău, de sigur, că nu poate face cunoscute și atîtea urme ale istoriei neamului, a căror însemnătate nu scapă de ochiul ager al acestui om în adevăr modern: „tradițiile poporului, movilele ne-nenumărate care împestritează întinsele noastre cîmpii, mănăstirile ce curioșii noștri Domni au zidit în aducerea aminte a biruinților cîștigate“. În aceste cuvinte, cu atîta înțelegere, simțire și superioară poezie, nu vorbise încă nimeni despre vremurile Voevozilor luptători.

„Archiva“ dă, în adevăr, diplome traduse din latineasca secretarilor regali ungurești, din greceasca logofeților Patriarhiei constantinopolitane, ori, în sfîrșit, din vechea slavonă a celor d'întăiu Domni stăpînitori ai Moldovei¹⁾. Mai comunică extrase din Pravilă, corespondențe diplomatice, strălucita cuvîntare anonimă întru pomenirea lui Ștefan cel Mare întemeietor al Putnei, alte vechi discursuri, documente românești într'ales, actul prin care Constantin-Vodă Mavrocordat desființează șerbia în Moldova, călătoria Măzăreanului în Rusia, analise de condiți mănăstirești. În al doilea volum — ieșit numai la 1845 — urmează apoi cronica expediției Turcilor în Moreia, la începutul veacului al XVIII-lea, părți din călătoria patriarhului Macarie de Alep, care a văzut Moldova lui Vasile Lupu și Țara-Românească a lui Matei Basarab, una din operele mărunte ale lui Dimitrie Cantemir, un tarif vamal de după 1750,

1) Aici apare hrisovul bătrînului Iuga, fratele lui Alexandru-cel-Bun.

și hîrtii rătăcite din Moldova și ajunse la Muzeul din Odesa, ba chiar răvașe rare, ca ale Mitropolitului Leon, și cele d'întăiu inscripții de la Putna, redată în slavonește și în traducere românească. În afară de aceasta, Kogălniceanu dădea un capitol, tradus în românește, din manuscrisul frances al Istoriei Moldovei, acel care privește lupta dela Războieni. Scoțind cîteva acte din bogatul material pe care-l cuprindea Hronicul lui Șincai, — așa de mult dorit și cerut pe cînd era la Berlin, și aflat în sfîrșit la călugărul Vida—, redactorul „Archivei“ avea și cîteva note despre viața tragică a marelui său innaintaș; el anunța publicațiile sau planurile de publicații istorice și filologice ale lui A. Popovici, lui Laurian „arhitect din Viena, Român de nație“ și corespondentul lui Kogălniceanu, ba chiar ale lui Eliad, oprindu-se și asupra unui recent plagiat săvîrșit, în dausa sa, de Francesul Gallice, tovarășul lui Asachi la tipărirea unei nouă foi, romîno-francesă aceasta, menită a duce în streinătate vestea lucrurilor românești. *Spicuitorul*, „Le Glaneur moldo-valaque“.

Pentru alcătuirea „Archivei românești“ Kogălniceanu nu putea să găsească mulți ajutători. Cel mai harnic i-a fost Constantin Hurmuzaki, pe care-l cunoscuse încă dela Viena. Nu numai că fiul patriarhalului și primitorului boier din Cernauca, ruda prin neam al Sturzeștilor¹⁾, i-a trimis însuși materiale prețioase — ca documentele din Odesa —, dar a îndemnat la aceasta și pe alți Bucovineni, precum e Sev. Gheorghiescu, eclisiarhul dela Putna, care copiè și

1) V. Prefața la vol. I de *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, de Eudoxiu de Hurmuzachi.

traduse inscripțiile mai sus pomenite. Se mai așteptau contribuții dela inginerul Popovici, pe care Kogălnicanu îl și decretase „cel mai învățat dintre toți Romîni în știința istoriei naționale“, și de la August Laurian, care declarase, într'o scrisoare din 25 Iunie 1841, către editorul „Archivei“, că se unește în păreri cu dînsul, înțelegînd că fiecă limbă are o viață proprie, pe care n'o poți sili în „legile“ ei, „cum au făcut toți bieții noștri de gramatici, ce fieștecare au început ca legislatori, după a sa fantasmă, a prescrie cum mișeaua sclavă să joacă“.

În legătură cu această revistă istorică e, cum s'a și spus, planul lui Kogălniceanu de a strînge laolaltă, într'o culegere critică, răzimată pe cercetarea mai multor manuscrise, atît cronicile Moldovei, cît și ale Terii-Românești, — operă de răbdare, de știință, de înțelegere a limbii vechi, dar, mai presus de orice, operă de bun simț și măsură. La 1845, lucrarea era aproape pe sfîrșit, și Kogălniceanu arată că, după zece ani de muncă, întreruptă însă adesea ori de „grijile și furtunile tinereților“, are nevoie numai de cîteva luni de liniște pentru a face să apară cursul său de „Letopisițe“.

Aceste declarații se află în prefața unei culegeri de extrase, privitoare la istoria universală, din aceleași cronice. Kogălniceanu dădu, în două volume foarte elegante, pe care le tipări tot în Iași, și în aceeași tipografie a sa, o bună traducere francesă din Neculce, Nicolae Costin, Radu Greceanu și alte izvoare, ale istoriei veacului al XVIII-lea, intitulînd această ediție parțială pentru Apuseni: „Fragments des

chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovano“.

Textele sînt întovărășite de note scurte, și din ele se vede, nu numai deplina stăpînire a materialului dat de cronici, dar și cunoașterea unor scrieri rare, ca „Genealogia Cantacuzinilor“, după exemplarul aflător în Rusia, la Rudolf Cantacuzino¹⁾, sau a unor acte, precum corespondența Rușilor din vremea lui Petru-cel-Mare cu familia munteană a Cantacuzinilor, care se afla la Arhivele de Stat, abia organizate, din București, unde fusese ca întăiu director traducătorul Iordachi Raști. Prefața, destul de întinsă, are iarăși scopul de a ne recomanda și înălța în ochii străinilor ca popor osebit, unitar, vrednic și împodobit cu o veche cultură. Kogălniceanu vorbește de vechile noastre oștiri „orînduite“ — alții au zis mări tîrziu „permanente“ —, de scăparea lucrurilor Europei prin destoinicia noastră războinică față de barbarii Răsăritului, de așezămintele noastre politice cu un caracter particular, de serviciile ce s'au adus de către Romîni chiar științei și artei. Aici se atrage pentru întăiași dată luarea-aminte asupra frumoaselor lucruri de mîină ale trecutului românesc și caligrafiei diecilor de demult. arătîndu-se că adevărate capodopere se păstrează la Treisfetitele în Iași, la mănăstirea din munte a Slatinei, la Putna bucovineană, lăcașul de odihnă al lui Ștefan-cel-Mare, și la minunata Suceviță a Movileștilor, — ceia ce arată că tîină-

1) Onciul, în *Prinos Sturdza*, p. 330 și urm.

rul scriitor, care stătuse, de curînd, în București, străbătuse, ca drumeț pios, și marginea de către Moldova a Bucovinei pierdute.

Cît privește textul românesc al *Letopisițelor*, un volum al II-lea, cuprinzînd partea originală a lui Nicolae Costin și toată cronică lui Neculce, o strălucită auto-biografie de om cuminte și experiment și de moșneag bucuros de vorbă, apărera chiar în 1845. O mare publicație serioasă, cu paginile în -8° mare, cu slovele deslușite pe hîrtie aspră, cam întunecată, dar foarte trainică și potrivită pentru o lungă întrebuințare.

În anul următor se împărți volumul al III-lea, în care se cuprindeau povestitorii, mai modești și mai slabi înzestrați, ai veacului al XVIII-lea. Volumul întăiu, care trebuia să deie pe Miron Costin și pe Ureche, împreună cu lămuririle biografice asupra tuturor cronicarilor, mai zăbovi cîtiva ani. Costul întregii culegeri trebuia să fie de șese galbeni, și puțini se găsiră să-l plătească. De alminterea întărziera era produsă și de neplăcerile politice, care întrepruseră, cum se va vedea, pentru un timp, cariera de scriitor a lui Kogălniceanu și-i sfărîmară avîntul cu care el începuse.

Această activitate de istoric a lui Kogălniceanu avu un răsunet în Țara-Românească, provocînd o revistă de istorie și publicații de cronici în București.

VI) „Dacia Literară“. Planul și colaboratorii ei.

Încă din primăvara anului 1840, apăruse revista de beletristică a lui Kogălniceanu, *Dacia Literară*.

Această publicație o legitimează el prin faptul că este acum o literatură românească, ce „se numără cu mândrie între literaturile Europei“, că ea nu poate să aibă decît un caracter național unitar și cu totul general. Dar, pentru aceasta, lipsește o foaie care să adune publicațiile Romînilor de pretutindeni : „*Albina* este prea moldovenească, *Curierul*, cu dreptate poate, nu prea ne bagă în seamă. *Foaia pentru minte*, din pricina unor greutăți deosebite, nu e în putință de a avea o împărtășire de înaintările intelectuale ce se fac în ambele Principaturi.“ Apoi toate au prea multe știri, prea multă „politică.“

Trebuie deci o alta, „care, făcînd abnegație de loc, ar fi numai o foaie românească, și, prin urmare, s'ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune“.

Nu era o armă de luptă „Dacia literară“, dar ea înțelegea să represinte o direcție nouă, pornită dela o nouă generație și de la concepțiile moderne superioare ale lui Kogălniceanu însuși. Acest „repertoriu general al literaturii românești“, care va strînge în jurul aceluiași altar de ideal pe „Moldoveni, Munteni, Ardeleni, Bănățeni, Bucovineni“, nu va opri pe nicio ramură a Romînilor de a-și păstra „ideile, limba, chipul“. Kogălniceanu, noul Apollon Musagetul, nu vrea să fie dătător de decaloage lingvistice, unificator cu sila al graiurilor, strivitor al personalității în legătură cu deosebite ținuturi ce-și au viață răsPICată și, tocmai de aceea, prețioasă. Atîta numai că morala va fi „tablă de legi“ și se va opri „scandalul“ ce vine din critica personală, cum o făceau de ani de zile, supt pretextul limbii literare unitare, aproape toți. „Literatura are nevoie de unire, iar nu de desbinare.“

Îndreptarea nouă e în altceva, cu totul deosebit de vechile tendințe personaliste, tiranice și violente. Kogălniceanu înțelege că fiecare popor are sufletul său, format în sute și mii de ani, din firea pământului, din freamătul codrilor, din floarea albă a primăverii, din raza soarelui, din ceața toamnelor și gerul iernilor, din toate frământările, suferințele, silința, gloria, din nesfârșit de multe amintiri îngrămădite pe urma morților cari astfel n'au murit întregi, ci din adîncul zăcerii lor sprijină răsfățarea la lumină a urmașilor ce au venit din ei și trăiesc după dinșii. Acest suflet e prețul, mare sau mic, al fiecărui popor. El se vedește însă și, în același timp, se alege, se înalță, se împodobește prin literatură.

Aceasta nu mai e prin urmare o distracție corectă de societate, un joc copilăresc de artă ușoară ori un mijloc de predică, precum fusese pentru veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, ori un capriciu personal, eroic, sentimental, tragic, violent, cum înțelegeau romanticii, cari nu-i recunoșteau nicio înrîurire asupra societății, privind-o ca o emanație dumnezeiască, săvîrșită prin artistul divinizat și lipsit de orice răspîndire.

Nu, ci literatura, cu rădăcini naționale, are o înaltă misiune socială și morală, ajutînd la vădirea însușirilor superioare ale omenirii și, în același timp, lucrînd pentru fericirea ei.

Deci, la o parte traducerile care n'au înaintate modele clasice! La o parte chiar imitația, — oșîndă care atingea și pe Cîrlova, pe Alexandrescu, dar nu pe Negruț, singurul al cărui scris n'avea caracterul general, potrivit cu orice viață omenească și orice societate a oamenilor; Negruț din „Aprodul Purice“, din schițele sociale

moldovenesti, din descrieri, din tablourile de trecut. „Traducțiile nu fac o literatură“. Nu, și nici imitațiile. Cele d'întău trăiesc numai și pregătesc, trezesc ambiții înalte. Imitațiile însă, acelea sînt în adevăr „mania ucigătoare a gustului original, — însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi“.

Din istoria plină de „fapte eroice“, din frumuseța țerii, din obiceiurile „pitorești și poetice“, din acestea trebuie culeasă inspirația, „fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații“. De aici vin „compunerile originale“ pe care le va da revista cea „nouă, care va mai cuprinde reproduceri din celelalte jurnale românești“, critică, vești literare și culturale. „În sfîrșit“, încheie prefata din 30 Ianuar 1840, „tot ce poate fi vrednic de însemnat pentru publicul român.“

Acesta era programul: nou, măreț și binefăcător.

Din „Dacia literară“ ieșiră două numere, pe mart și April, avînd mai multe coli decît se anunțaseră, apoi un al treilea, ceva mai tîrziu. După acesta revista fu întreruptă, din motive pe care nu le cunoaștem bine, dar le putem gîci. În adevăr, unul din colaboratori dădea trecuțului domnesc o tălmăcire democratică, dușmănoasă boierilor, găsind o îndreptățire și pentru neomeniile săvîrșite de un Alexandru Lăpușneanu împotriva lor și insistînd asupra însușirii lor de jăfuitori ai sărăcimii. Altul făcea ca fabula să vorbească de dregătorii cari fură, de puternicii cari hrăpesc, de parveniții cu decorații și ranguri, cari nu și-au ridicat, în acelaș timp cu situația socială, și valoarea lor persnoală și idealul lor de viață, de puternicii cari dau afară

adevărul cînd se înfățișează fără veșmintele ficțiunii care ascunde și împacă întru cîtva.

Căpitanul Kogălniceanu era prețuit și privit bine la Curte, dar Vodă înțelegea, cu vioiciunea lui, ca libertatea lui de acțiune, deprinsă în Apus, să aibă hotare. I se va fi dat sfatul de a nu merge mai departe cu încercarea sa, care, de altmintrelea, se lovia și de greutatea bănești, neputînd să se întreacă numărul fatal de o sută de cetitori. Numerele apărute formează însă un frumos volum, care avu mai tîrziu, mult mai tîrziu, la 1859, cînd puterea era acuma cu totul în mîinile prigonîților politici de la 1840—2, o nouă ediție.

VI. Scrieri ale lui Kogălniceanu în legătură cu alcătuirea „Daciei Literare“. Ideile lui despre francomanie. Potrivirea cu ideile lui Eliad.

Legăturile între acești doi scriitori.

Să urmărim manifestarea literară a lui Kogălniceanu, ca și dezvoltarea scriitorilor cunoscuți până acum și ivirea de talente nouă, ce se adaugă la numărul celor cari prin cultură înțeleg să atingă și o schimbare democratică și națională, în ordinea politică și în viața societății înseși.

Kogălniceanu dă un foarte frumos articol despre datinele poporului nostru, despre castele șezători de iubire în muntele Moldovei, — articol de o mare frumuseță poetică, prin care pentru întăiași dată se afirmă însușirile morale deosebite, fineța aristocratică a neamului nostru. El avea, apoi, la îndemînă, partea netipărită din Istoria Romînilor, și știa să o întrebuițeze la întîmplare, ca atuncea cînd, vorbind de un ta-

blou, desemnat de Germanul Hofmann și tipărit de Asachi, tablou care înfățișa pe Alexandru-cel-Bun, el schițează în linii puternice, cu un deosebit avînt patriotic, chipul bătrînelului orînduitor al Moldovei. În domeniul istoric, el mai dă note despre Șincai, care au fost cuprinse și în „Archiva Românească”.

Face observații și cu privire la Daci, cînd Asachi tipărește balada sa, a Dochiei. Dă, în traducere foarte bună, călătoria Rusului Demidov prin țerile noastre, îi adaugă o introducere în care înseamnă ce știa atunci despre străinii cari s’au ocupat de noi, poporul desprețuit fără dreptate, — crede și spune încă odată acest tînr înimos, care simția mai multă durere pentru jignirile aduse neamului său —; strecoară note de rectificare, arătînd că Bucureștii au clădiri de care se poate mîndri orice Capitală, și, exprimîndu-și ideile cunoscute: „Cînd nu vom mai fi arlechini?”, strigă el odată, inaugurînd lupta împotriva imitațiilor nesăbuite ale străinătății. „Și cînd străinii nu ne vor mai numi: nație împestrită?” Altă dată, cînd călătorul strein se sperie de micimea pămîntului supus Domnilor: „Cîte regaturi au o întindere mai mică decît Valahia și Moldova!”.

Protestă împotriva calificării de provincii turcești, dată acestora. Răspinge sorocul lung pe care-l dă străinul pentru civilisarea Principatelor și spune, către oameni cari, din nenorocire, îl înțelegeau numai prea puțin: „Să lucrăm cît avem vreme. Și, apoi, să ne împrumutăm de la străini? Da, dar, pe lîngă galop, cadrile și costume, să ne împrumutăm și cu ceva mai serios. Ceva patriotism mai serios, adecă în fapte, așa-i că n’ar strica?”.

Critica se împleticește, de alminterea, cu tot

ce spune el. O aflăm și mai pronunțată, într'o și mai frumoasă mișcare indignată, atunci când dă o Prefață îndreptătoare călătoriei aceluiași Demidov prin Moldova.

Iarăși se pune pe tapet chestia tradiției culturale proprii și a împrumuturilor din străinătate, care nu trebuie să înlocuiască un capital serios, risipit cu neprevedere sau uitat în vre-un colț desprețuit. El înșiră pe toți scriitorii fără noroc, stinși tineri sau fără a-și fi dat pe deplin măsura, ai literaturii românești moderne: Ionică Tăutu, mort la 25 de ani, fără să fi înțeles cineva cum trebuie talentul ce scînteia din el; Cîrlova, apărut ca să dispară îndată.; Hrisoverghi, silit a se face „curtisan de muieri“ și, astfel distrus răpede, ba chiar Scavinschi, care se otrăvește¹⁾. Acești scriitori vin după un întreg șir de înaintași, vrednici de a fi pomeniți în toate timpurile. Dar cine-i ține 'n seamă, pe unii ca și pe ceilalți, se întreabă acest om cu sufletul de o mîndrie apuseană, care suferia pentru întreaga literatură națională, a cărei valoare nu era înțeleasă și al cărei folos nu fusese în de ajuns recunoscut.

„Xenomania literară“ bîntuie: în biblioteci de mii de volume abia de-și află locul o carte românească. Publicul n'are mai mult decît o sută de cititori. Cărțile se tipăresc prin chemarea de pronumeranți, care i se pare lui „un fel de pomană“.

Fiecare-și caută de cele trebuincioase trupului său, servit în toate viciile și păcatele lui. „Un autor franțes, numai să aibă puțin merit și multă șarlătanie, e cetit dela un pol la altul,

1) Kogălniceanu, care-l prețuia, dădu o elegantă ediție a traducerii sale „Democrit“, tocmai pe acest timp.

tradus în toate limbile“. Romînii nu sînt măcar îmbrățișați de ai lor, cari au sărit de-odată din cușca grecismului în a franțuzismului, nesimțindu-se bine în aierul libertății culturale. Orice „vînturatec străin“ are, mulțămîtă acestui „scîrnav obicei“ de rob, care trebuie să-și afle totdeauna un stăpîn pentru a-i scărpinga tălpile, lumea toată la picioare.

Călătorii văd aceasta și cer tot mai mult, batjocurindu-ne, la urmă, cu siguranță. A fi Romîn e între Romîni o scădere. „De vrea dar cineva să-și facă cariera, de vrea să se îmbogățească, — să-și lepede neamul, să-și uite limba, să se facă Armean, Sîrb, Jidan, și, mai ales, Franțuz !“

Și de aiurea răsună atunci aceiași dureroasă plingere, de mîndrie rănită, care se sprijină pe o înțelegere cuminte a rosturilor unui popor, plingere care se ridică înaintea unei societăți nesimțitoare și astăzi, mergînd, data aceasta, pînă la răscoala împotriva celor ce nu voiesc să înțeleagă cu binele și primejduiesc prin aceasta rosturile unui neam, care nu li-a fost dat doară de nimeni cu drept de moștenire, ca o turmă exploatată și batjocurită. Eliad se amestecase în discuția provocată de Mihail Ghica, întemeietorul școlilor lancasteriene pentru sate, al noului învățămînt muntean, menit să înlocuiască sistemul lui Știrbeiu. Pe lîngă multe amănunte interesante despre viața sa literară, pe lîngă propuneri curioase, care nu se puteau realiza și nu trebuiau să se realizeze, el pornește împotriva întronării limbii franceze, grea în ortografie, „săracă în vorbe, bogată în frase“, avînd „caracterul unui om ce puțin se gîndește și vorbește mult“, limbii, care, pe lîngă aceasta, n'a

dat mijlocul de exprimare unui scriitor ca Homer, Vergiliu, Dante, Milton și Goethe în rangul de a doua limbă, de limbă aristocratică și științifică a țerii. Și el spune un cuvânt de protestare împotriva „acestei limbi ce a ajuns o manie în toate casele și în toate cercurile“.

În articolul său despre *Paralelism* apoi, ieșit tot în 1840, regentul literar din București semnalează cu minie „boala Franței în toate articolele sau închieturile limbii“, insistînd asupra faptului că, în franțuzește, limbă „cochetă“, fără însușiri de „matronă“, limbă care nu aduce cu sine și solidele moravuri ale burghesiei franceze, se scriu „atîtea cărți desfrînătoare și aprinzătoare de duhul și inima omului“, ca „Aventurile lui Faublas“, pe care le-a cetit el, fiind copilandru, în același timp însă cînd nașul său C. Maurudi îi povestea, țîindu-l pe genunchi, „scenele războinice din „Henriada“¹). Exagerînd, el vede în limba francesă răspînditoarea unei libertăți pe care tinerii din țară o înțeleg ca „desfrîu și nesupunere la legi“, ca preparatoare a unei revoluții: „Să ferească Dumnezeu și pe biata țara noastră de a se înmulți într'insa romîni franțoziti“ !.

Dar el are toată dreptatea cînd înfierează astfel pe „momîțele naționale“: „Și ce poate aștepta cineva de la un norod care își desprețuește limba, obiceiurile și tot ce este pămîntesc, ca să învețe pe jumătate alte obiceiuri și altă limbă, prin care vede cele mai lesne, adecă cele mai rele?“

1) *Curierul de ambe-sexe*, periodul III, pp. 44 și urm., 218.

Kogălniceanu, care, în cronică sa, „Telegraful Daciei“, are numai cuvinte de laudă pentru „Curierul“ „moderat în făgăduințele sale și atât de folositor totuși“, reproduce această scrisoare „despre învățătura publică“. El văzuse pe Eliad la București, se înțeleșese cu el; promise de la prietenul și colaboratorul său Negruț respectul pentru gramaticul și editorul din București, pentru opera mare săvârșită de acesta. Nici într'un chip nu trebuie să se creadă însă că noua mișcare din Iași era numai un răsunet al aceleia pe care o trezise și o condusesese Eliad. Lucrul se vede foarte deslușit și din această scriere pe care Kogălniceanu o tipărește, ce e dreptul, fără observații, dar de sigur nu împărtășește toate vederile cuprinse în ea. Căci patronul literar bucureștean are acumă cu totul alt gând decît al neamului, osebit de altele, avînd datini ale sale, în graiu și scris, merit unui viitor pe care să nu-l împartă cu alții și sprijinit întru aceasta pe o adevărată cultură națională. Înaintea tînărului naționalist de școală germană, cu spiritul critic, supus unei discipline aspre, acela apare ca „filosoful“ din al XVIII-lea veac, umanitar înaintea de toate, capricios ca un poet romantic de la Paris și încrezut ca un autodidact.

„Patriotismul“, scrie Eliad, potrivit cu judecata vremii cînd își făcuse învățătura și-și promise ideile conducătoare, „nu este alta decît un egoism, un fel de fanatism, pentru că, cîtă deosebire este de la egoist pînă la patriot, aceiași deosebire este și de la patriot pînă la cosmopolit sau creștin în adevărata însemnare a vorbeii“. I se pare că graiul nostru nu e decît un dialect superior al limbii italiene, care, din parte-i, e privită de acest extraordinar „filolog“ ca

o formă superioară, potrivită „unei minți matore“, a „dialectului nostru“. „Limba italienească numai în relație cătră celelalte limbi este o limbă, cătră a noastră însă e dialectul românesc cel cultivat.“

Eliad mergea și mai departe și încerca să coboare în practică ideile sale. O parte din materiile școlii superioare trebuiau predate, după părerea lui, cel puțin ciudată, în limbă străină; astfel s'ar fi întrebuițat franceza pentru algebră și trigonometrie, pentru dreptul criminal, pentru literatura modernă și filosofia generală; cursul de drept roman s'ar fi făcut latinește, cel de drept comercial și de mitologie în limba italiană, iar cel de literatură veche.... grecește.

Cît privește istoria, limba de predare ar fi atârnat de „profesorii ce vom avea și limba pe care o vor cunoaște mai bine“. În același timp, limba germană era pusă alături cu cea slavonă, cu turceasca și... ebraica, printre cele „slobode sau neîndatorate“.

Tot odată, în „Paralelismul între limba română, și italiană“ lungă expunere, cu tabele de vorbe corespunzătoare — nu mai puțin de 1.303, socoate el cu mândrie! —, de cuvinte românești *posibile*, formate prin derivații savante ¹⁾, Eliad luptă din răspuțeri pentru italianisarea limbii, care i se pare de o potrivă cu desvoltarea ei, literară. Pe Greci îi socoate vrednici de laudă pentru că și-au creat o limbă învățată, artificială. Ei „au fost mai cu minte și acum ca și în totdeauna ca noi, că au știut să vază ce este al lor și al moșilor lor, și ce nu este, și în toată vremea cei cu învățatură au avut de normă lim-

1) Studiul ocupă mai multe n-re dela începutul periodului al III-lea din *Curierul de ambe-sexe*.

ba elenică cea veche, și astfel au adus în ziua de astăzi limba lor vorbitoare, încît cu aceeași gramatică să învețe pe amîndouă“. Era acolo și înaltă filologie, ca aceia care punea în legătură interjecția *iii* cu goticul vechiu *invi* și cu forma romînească dialectală *ii* (pentru *vii*) sau pe *veac* al nostru cu *vécu* al Francesilor și cu *wec* din englezește. Iar, la urmă, pentru a se dovedi și mai bine paralelismul, cutare poezie italiană era astfel redactată în limba ca și în ortografia lui românească :

*Quind va resbumba ultima trumbă,
Quare quele mai închise morminte investe și
[defence,
Și fie-quare sbura-va, și corbu, și columba,
In valea quea mare la vecinica pace au durere...*

Cine judeca, cine ajunsese, din nenorocire, a judeca astfel, nu putea să mai fie tovarășul de activitate și de luptă al unei tinerimi care se ridicase acum, mulțămită lui Kogălniceanu, la concepția de realitate și de folos cultural a naționalismului în datini, așezăminte și forme de cultură. Cel puțin Eliad nu arăta dușmănie acestor Moldoveni dintr'o nouă generație, el care declarase, de curînd, că numai prin Moldoveni se ține revista sa și chiar ziarul¹⁾. Cu totul altfel era însă cu Asachi.

1) „*Curierul de ambe-sexe*“, dacă este și pe al doilea an, este dator rîvnei și patriotismului Moldovenilor. Aproape de două sute de abonați au fost gata a sprijini această foaie și a o primi cu bucurie. Pentru care periodul acesta al doilea după tot dreptul se închină Moldaviei”; an. 1838.

Acesta era deprins să fie privit ca începătorul, ocrotitorul și judecătorul suprem al tuturor manifestațiilor literare. Lipsit de sentimente mărinimoase și de un ideal mai înalt, el înțelegea ca nimic să nu se facă în afară de dînsul și ca nimic din cele făcute de el să nu fie supus criticei. Însă Kogălniceanu concepea în chip apusean menirea criticei. Hotărît a nu da în vileag prin revista sa „vrăjbi urîte“ și a nu arunca „atacuri personale“, el avea de gînd însă a nu se supune decît „legilor adevărului“. „Nu mă tem de nimeni“, scria el, „pentru că cugetul îmi este curat și că singura mea voință este de a face bine“.

Odată admitea și el că trebuie îndemnat să scrie oricine și că trebuie lăudat, pentru bunele intenții ale scriitorului, orice. Acuma însă s'a schimbat situația; doar năvălesc la o glorie ușoară și „țincii de pe băncile școlilor“. Chemații trebuie aleși dintre acei cari n'au nicio chemare. Și chiar celor d'întăiu trebuie să li se dea neconținut sfatul de a munci serios, săpînd pînă la izvorul dătător de viață în sufletul lor propriu și în viața poporului lor, în loc să dea „flea-curii“ pripite și o contrafacere care înfățișează tînăra literatură a Romînilor ca „spuma altor literaturi“.

De la început chiar, Asachi se supără. Se reproducea doar mai multe din „Curier“ decît din „Albina“ lui. Se critică valoarea artistică a unui tablou editat și conceput chiar de dînsul; în cronică, Eliad lua locul de frunte. El avu cuvinte reci pentru apariția foii de concurență.

În zădar făcu Kogălniceanu, fostul colaborator al lui Asachi, spre care în cea d'întăiu tineretă a lui se uitase cu atîta admirație, declarații care ar fi mulțămît și pe cel mai pretențios din-

tre oameni. În zădar, lăudînd peste măsură balada Dochiei, califica el pe autor ca „un bărbat care în vremi grele s'a strădănit pentru luminarea neamului său“, ca „acela carele pentru literatura Moldaviei a făcut singur mai mult decît toți Moldovenii împreună“; în zădar asigura că nu voește a se lupta cu acest înnaintaș meritos: „Nu voi ridica condeiuul asupra d-sale“. Asachi, neiertător și neînduplecat, tipăria scrisori jignitoare pentru Kogălniceanu, de la pictorul Hofmann, de la directorul teatrului, înlocuit, cum știm, prin treimea tînără a colaboratorilor de căpetenie ai „Daciei Literare“. Această revistă se opri atunci cînd un războiu literar părea gata să izbucnească.

Kogălniceanu fusese silit a scrie că „Albina“, care a cules miere — deși nu prea — timp de unsprezece ani, începe a se preface într'un supărător și netrebnic trîntor, care va fi tratat în consecință, și se începuse scoaterea la lumină a rătăcirilor lui Asachi, prin critica foarte neîndestulătorului „Lexicon de convensatie“, în care se prindeau greșeli de traducere din nemțește și căruia i se obiecta că e neadmisibil ca despre Basarabia să se vorbească în „41 jumătăți de rînduri“.

VII. Kogălniceanu și „Propășirea“.

Opera lui culturală până la 1848.

În programul noii reviste „Propășirea“, a lui Ion Ghica, se păstrase un loc însemnat pentru istorie, adică, după împrejurările timpului, *istoria națională singură*.

Dintre Moldoveni putea îndeplini sarcina de istoric numai unul, care și începuse mișcarea cea nouă, trecînd-o îndată, mulțămită minții

lui elastice și bogate, și asupra altor terenuri: Kogălniceanu.

Colaborația lui la revistă constă și într'o sumă de notițe mărunte. Astfel, chiar în cel dintîiu număr se dă o schiță puternică a personalității lui Petru-Vodă Rareș, cîteva pagini scînteietoare, asemenea cu acelea pe care, în „Dacia literară“, el le consacrase armoniosului și seninului Alexandru-cel-Bun. Altă dată Kogălniceanu vorbește, tot așa într'o notiță scurtă, despre meșteșugul zidirii în vremea lui Ștefan-cel-Mare, oprindu-se mai ales asupra celei mai mari din mănăstirile Domnului bogat în prinoase, Putna ¹⁾. Cu alt prilej, el face lauda Mitropolitului Veniamin, care se afla încă în viață, arătînd în cîteva linii rolul acestui om sfînt și vrednic cărturar bisericesc în mișcarea culturală a timpului ²⁾. O sumă de însemnări, care formează „cronica“ revistei, sînt de el. Din cutare notiță a lui despre Andreas Wolf, medicul sas care a petrecut cîteva ani în Moldova la începutul veacului al XIX-lea, se scoate încă o schiță, pe care oricine o poate ceti cu o deosebită plăcere: „Doftorii lui Molière în Moldova“ ³⁾.

Un șir de tablouri istorice adevărate, cu totul nouă, fixate cu o deplină siguranță, în amănuntele politice ca și în cele culturale, și, în același timp, îmbogățite prin acea imaginație care creiază din nou și înlocuiește o realitate dispărută prin scene verosimile ce fac aproape aceeași impresie, se cuprind în povestirea întreită pe care Kogălniceanu o numește simplu: „Trei zile din istoria Moldovei“, și pe care, din nenou-

1) Pp. 262-4.

2) P. 80.

3) P. 256.

rocire, n'avu prilejul de a o tipări întreagă, pierzându-se și sfârșitul manuscriptului. Cel d'întăiu tablou e al uciderii lui Grigore-Vodă Ghica, pe care Kogălniceanu îl putea privi încă, după cunoștințele de atunci, ca pe un mucenic căzut pentru apărarea drepturilor încălcate ale Moldovei; atît vicleanul trimes al Sultanului, cît și Domnul însuși, înfățișat ca om încrezător în dreptatea sa și cu deosebire mărinimos, sînt foarte bine zugrăviți, și numai cineva cu un superior talent literar putea să învie cu atîta adevăr tragic fapta de omor săvîrșită la Beilicul din Iași.

A doua tragedie e uciderea boierilor Bogdan și Cuza, de către urmașul lui Ghica-Vodă, Constantin Moruzi. Kogălniceanu socoate că Ghica a fost răpus pe urma unei înțelegeri dintre Turci, Moruzi, care-și aștepta Domnia, și unii dintre fruntașii Moldovei. Am avea astfel, după un act care începe fatalitatea tragică, un al doilea care cuprinde în sine pedeapsa răsplătitoare. Actul acesta n'a fost mîntuit însă, și nu știm ce era să cuprindă cel de al treilea, pe care scriitorul înțelegea să-l consacre, de sigur, altei fapte de sînge.

Și în aceste descrieri curat literare, așternute pe un fond de adevăr istoric, Kogălniceanu a-flase prilej să apere discret idealul său de libertate și constituționalism parlamentar. El pomeneste de Adunarea Obștească, definind-o astfel, potrivit cu direcția sa politică: „Acea care în zilele Domnilor pămînteni era singura putere dătătoare de legi și de *'nnaintea căreia însiși Domnii se supuneau'*“. Și, cînd vorbește cu despreț de „seizi jurați ai Domnului“, el știe foarte bine unde țintește. Prilejul de a înrîuri însă asupra generației celei mai nouă, trăgînd înna-

intea ei din trecut învățături care să poată servi la întemeierea unui viitor european, crezu Kogălniceanu că l-a căpătat atunci cînd i se îngădui să ție la Academie un curs înalt, liber, în care să vorbească despre istoria Romînilor priviți ca un singur popor.

* * *

Cursul a început la 24 Novembre 1843 și, foarte cercetat, a fost urmat mai multe luni. El ar fi putut merge și mai departe dacă ochiul consulului rusesc n'ar fi veghiat. Astfel însă profesorului extraordinar nu-i rămase decît să publice în „Propășirea“ strălucita lecție de deschidere, în care, dacă censura, acum obosită, nu mai găsi nicio idee, nicio expresie jignitoare pentru înțelepciunea politică a regimului, consulul rusesc văzu răpede o îndreptățire pentru a cere și suprimarea acestei reviste.

O îndrăzneată notă preliminară vorbește despre oprirea învățămîntului istoriei naționale la cea mai înaltă școală românească astfel: „Deosebite împrejurări m'au silit să-l întreprin. Domnul știe cînd ele nu vor mai fi, pentru ca să poată urmî o materie atît de importantă, mai ales în vremile de față“¹⁾. Era, de sigur, o provocare, la care se și răspunse destul de răpede. Lecția însăși e, totuși, foarte cumpătată și cuprinde o mulțime de lucruri care păreau menite să îndepărteze de la vorbitor lovitura de trăsnet a cîrmuirii. Astfel, dacă se blastămă Fanarioții și „jugul Osmanliilor“, e vorba, în ce privește pe Ruși, de „figura cea mai măreață din

1) P. 292.

toate, a lui Petru-cel-Mare“¹⁾). Cu alt prilej, revista arsesese, tot prin mîinile lui Kogălniceanu, puţină tămîie moldovenească înaintea icoanei ruseşti a lui Chiselev. De şi laudă pe cei trei mari Ardeleni ai veacului precedent, numind activitatea lor curat eroică „o lungă luptă şi o întregă jertfă“, el răspinge orice exagerare a contemporanilor şi, fără a cruţa pe nimeni, declară că nu va zburda, ca alţii, pentru idealele romane, care, acum, împiedecă în unele privinţi, fără să fie măcar de un adevărat ajutor în altele. „În mine“, spune el, „veţi găsi un Român, însă niciodată până acolo ca să contribuiesc la sporirea romanomaniei, adevăratei maniei de a ne numi Romani, o patimă care domneşte astăzi mai ales în Transilvania şi la unii scriitori din Valahia“ (şcoala lui Eliad, represintată în chipul cel mai comic de „Romanul“ Aristia). Fapte, nu laudele goale, trebuie să îndreptăţescă glorioasa coborîre din cel mai virtuos neam al antichităţii. Îi e scîrbă astfel de anume „Romani noi cari, făr' a-şi sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupra-li şi cînd strigă că se trag din Romani, că sînt Romani şi prin urmare cel d'întăiu popor din lume“. Orice obîrşie ajunge nobilă pentru un neam care, în deplină înţelegere, cu o ţintă statornică, de civilisaţie şi morală superioară, înaintea sa, luptă, cu înţelegere şi simţ al împrejurărilor, în fiecare oclipă, pentru a o atinge. „Dacă“, scrie el, dînd cea mai bună învăţătură, vrednică de un om care văzuse încordata muncă, deplină conscientă şi armonică a Apusului, „dacă, izgonind demoralisaţia şi neunirea obştească care ne darmă spre peire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne în-

1) P. 298.

drepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănătoase, și nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa, chiar dacă ne-am trage din hordele lui Gengis-Han.“

El nu se arată nici cu acest prilej ca un radical fără cruțare, care nu înțelege a păstra nimic din trecut, ci a crea din nou după rațiunea pură sau după aplicațiile, făcute aiurea, ale aceleiași rațiuni: „Acel trecut“, afirmă el, din potrivă, „nu era așa de rău, așa de barbar precum se plac unii și alții a ni-l înfățișa.“ Și, în același timp, el făgăduiește fățiș a nu urmări niciun „țel ascuns“ și a nu face critică pe sama contimporanilor, cari se temeau așa de mult de aceasta, — a nu fi, deci, „censorul conviețuito-rilor săi“.

Lecția e, de fapt, o minunată cuvîntare, menită să însuflețească,—din această revistă și din fruntea *Letopisițelor*, unde a fost așezată la apariția volumului I-ii, rămas întîrziat, după 1848,—mai multe generații românești moderne. Ea cuprinde, de sigur, și învățătură și dă atîtea îndreptări folositoare, într'un sens pe care-l cunoaștem și după lucrări anterioare ale scriitorului. Kogălniceanu deplînge neîndestularea izvoarelor și îndreaptă, pentru îmbogățirea lor — întîiași dată se face acest lucru — la arhivele, încă necercetate, din Ardeal, Ungaria, Viena, din Polonia, din Rusia, și chiar la arhivele suedese. Făgăduiește a se ținea de largul plan pe care-l proklamase și altă dată, introducînd în el, după modelul marilor istorici germani, și istoria culturală întregă, cu „starea socială și morală“ a trecutului, cu „obiceiurile, prejudețele, cultura, negoțul și literatura vechilor Ro-

1) P. 330.

mîni". Dar cea ce este mai însemnat consistă în simțirea caldă, în avîntul oratoric ce mișcă icoane vii și comparații strălucitoare. Cine nu cunoaște comparația, rămasă clasică, între luptele mari ale omenirii, cîntate de poeții tuturor neamurilor, și între biruințele modeste, răzimate pe cea mai înaltă jertfă însă, pe care le-a cîștigat și neamul puțin, atît de fără noroc, al Romînilor. Din acest trecut românesc vrea să încerce și el o „Iliadă“ în prosă, și, la cercetarea veacurilor dispărute, i se desface întăiu „chipul măreț, ca al lui Ahil, al lui Mihai Viteazul, singurul Voevod ce ajunge a uni părțile Daciei vechi și a se putea intitula: Mihail, cu mila lui Dumnezeu Domn Valahiei, Moldaviei și Transilvaniei“.

Unirea tuturor Romînilor, chiar și în aceeași formă politică, i se pare și lui un lucru firesc. Dar el n'o mai aștepta de la arme, dîndu-și samă de slăbiciunea desăvîrșită în care ajunsese neamul său, ci de la cultura liberatoare, de la conștiința ce împrăstie prin lumina ei stăpîniri care, de fapt, nu sînt decît umbre rele, izvorîte din întunerecul barbariei desbinate și neputincioase. El nu se simte Moldovean, ci Romîn, numai Romîn, încă de pe atunci. Ce e pentru dînsul, — de unde privește — deosebirea dintre Moldovean, Muntean, Ardelean, Bănățean, — căci de Basarabean și Bucovinean nu pomenește nimic, aceștia neputînd fi priviți decît ca niște adevărați Moldoveni, pe cari o smulgere trecătoare-i împiedecă de a fi împreună cu ceilalți! Toți Romîinii fac „o singură și aceeași nație“, spune, prin cel mai chemat represintant al ei, generația cea nouă. Și, mai departe, despre Tara-Românească, despre patria *reală* a neamului acestuia: „Privesc ca patria mea toată acea întin-

dere de loc unde se vorbește românește, și ca istorie națională istoria Moldaviei întregi înaintea de sfîșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania.“ Zice: „frați“ pentru că toți Românii îi par frați, în adevăr, „de cruce și de sînge, de limbă și de legi“, spune el în cuvinte care sună ca un vers energic. Pentru întărirea acestor legături firești printr'un „duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc“ — cuvîntul *este* —, înțelege a-și cheltui și dînsul silințele în cursul noul pe care-l deschide.

Nu numai acest curs era să fie întrerupt însă, și nu numai, peste puțin, era să fie oprită revista care răspîndise asemenea idei mîntuitoare, dar întreaga carieră de istoric și scriitor a lui Kogălniceanu avea să fie sfărmată. Luptătorul cu armele scrisului pentru îndeplinirea celui mai înalt și neapărat ideal era să cadă, în clipa cînd înfățișarea lui războinică fusese mai frumoasă. Cînd se ridică de la pămînt, el merse din nou spre aceeași țintă, dar pe *alt* drum, și drumul d'întăiu rămase, de acum înnainte, părăsit pentru dînsul.

În corespondența lui Kogălniceanu sînt două scrisori care, de sigur, nu erau menite să fie publicate vre-odată. Într'una, care poartă data de Viena, ¹/₁₃ Maiu 1844, fostul aghiotant domnesc și profesor la Academia Mihăileană apare ca un fugar, care, ne mai putînd sta în Moldova polițienească a unui Domm ce fusese, oricum, ocrotitorul său, a căutat, printr'o plecare pripită și ascunsă, să găsească aierul curat și viu, orizonturile largi ale Europei unde i se formase spiritul. Data aceasta, voiă să răsbată pînă la

Paris, și, pentru ca să aibă bani de drum — și soră-sa, bolnavă, îl întovărășia pentru a-și face operație la Viena —, el desfăcuse averea sa personală, afară de tipografie, și-și dăduse demisia din oaste. Avea un singur gând: „să am atit ce are cel de pe urmă Moldovan: să fiu slobod“. „Am privit“, lămurește el, „această călătorie ca neapărată pentru orice tînăr ce dorește a-și înmulți ideile și cunoștințele, a-și desăvîrși educația prin privirea tuturor descoperirilor și propășirilor ce a făcut duhul omenesc în acea țară fericită și, în sfîrșit, a nu rămînea în urma veacului său“.

Se găsiră însă „mîrșavi clevetitori“ cari înfățișară acest drum ca o uneltire politică împotriva lui Vodă, și acesta făcu să se ia pașaportul supusului său, de către poliție, la Viena. De și se temea că va fi „înfundat într'o mănăstire pentru toată viața“, conducătorul vieții culturale a Moldovei trebui să facă, desnădăjduit, drumul cel greu înapoi.

De fapt, Kogălniceanu fu ridicat din casa tatălui său, „fără judecată, fără vină, în contra tuturor pravililor“, pe la începutul lui Noiembrie 1844 și gustă plăcerile închiderii în mănăstire. Stătu acolo mai multe săptămîni de zile, cu toată făgăduiala Domnului de a-i da drumul la întoarcerea lui de la Focșani. O a doua scrisoare către tatăl său, din 22 ale lunii, e scrisă într'un ton cu totul desnădăjduit. „Sînt bolnav, sufăr de picioare, de piept... Toată averea mi se risipește la tipografie, dacă n'oiu fi lîngă dînsa“; îndatoririle ce le are în altă privință cu Cîrmuirea nu se pot executa fără prezența lui. Făgăduia că, dacă i se va da drumul, se va

„deștera pentru totdeauna și nu va mai încurca pe nimăni“¹⁾).

Nu știm precis la ce dată Mihai-Vodă Sturza, pe care Kogălniceanu-l numește, în scrisoarea citată, „un bărbat care judecă și care înțelege“ — el sfărimase și înaintea o hotărîre a censurii, care, pentru un proverb prins în adnotația lui Kogălniceanu la călătoria lui Demidov, închisese „Dacia Literară“²⁾ —, îngădui întoarcerea la Iași a prizonierului politic. Precum am spus însă, cu aceste împrejurări nenorocite, roștul lui Kogălniceanu era încheiat și, prin aceasta, mișcarea însăși a tinerilor, cari, în avîntul lor încrezător și naiv, dăduseră, jucîndu-se aproape, capodopere, era lovită de moarte.

Totuși mai întîlnim, de Kogălniceanu, în „Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1845“, minunat tipărit și ilustrat cu chipurile, fin litografiate, ale lui Ștefan-cel-Mare, lui Bogdan, fiul său, cu vederile ruinelor de la Baia și de la Cetatea Neamțului, cu priveliști de monumente și cu tipuri din viața Iașului³⁾, cîteva însemnate articole. El publică aici încă un capitol din Istoria Moldovei, cu o caracterisare clasică a lui Ștefan-cel-Mare, așa cum trăiește el, ca zeu atotputernic al vitejiei și bunătății binefăcătoare, în mintea poporului. Cele cîteva pagini despre civilizație cuprind vederi neobișnuit de largi, în frase de o splendidă desfășurare oratorică : „Cînd, dînd undelor un slab vas, omul a orînduit vînturilor să-î umfle vălurile și să-l împingă spre țermuri depărtate, nu s'a pus el prin aceas-

1) Cf. și Cartoian, în *Conv. Literare* pe 1907.

2) *Ibid.*, pp. 1215-6.

3) S'au reprodus unele din ele în „Sămănătorul“, V.

ta mai sus de depărtare și nu a nimicit spațiul?”. Prin scris fusese biruit timpul; de curînd născocirea aburului a desăvîrșit biruința asupra spațiului. Civilisația e deci o culegere de biruințe asupra naturii. Dar ea cuprinde o parte în care e întipărită altă biruință, împotriva altor puteri brutale, altor inerții masive: biruința asupra nedreptății prin libertate. Astfel nu se poate civilizație deplină fără „izbîndirea driturilor omului ca cetățean”; cercul ei crește cu „numărul cetățenilor chemați la împărțeala comună a driturilor toate”. Una din cele mai înalte idei de civilizație e aceea „care chiamă pre toți oamenii să vie să ieie loc în marea obștime socială, — în alte cuvinte ideia că toți trebuie să fie de o potrivă”. Era, încă odată, propovăduirea de o minte superioară, avînd la dispoziție graiul frumos și energic care convinge, a ideilor Revoluției franceze.

În domeniul istoric, Kogălniceanu mai dă o traducere a nuvelei „Tunsul”, de „Radul Curălescu de la Cișmeaua Văruiță”, din „Almanahul” de Odesa pe 1840 — de Al. Donici —, schița „Iașilor în 1844” de Alecsandri, notițe despre „Palatul Ocîrmuirii din Iași”, în care nu se mai află, din trecut, „nicio statuie, niciun tablou, nici un fresc, nicio inscripție” — rămas filo-rus. Kogălniceanu cere să se atîrne de părăți și un chip al generalului Chiselev —; un fragment de călătorie prin munții Moldovei, tradus de un D. C. Botezatu, cîteva rînduri ale lui Negruț pentru a explica portretul lui Bogdan-Vodă sau Trei-Ierarhii lui Vasile Lupu, ceva despre portul național și despre pauperism de Kogălni-

1) P. 147.

ceanu însuși. Și s'ar putea număra între bucățile de cuprins istoric și acel „Hai la vorbă“ al lui Corradini, în care se citează fabule ale „preaiubîtului Donici“¹⁾; se ieau în zeflema povestirile, ajunse populare la noi, în traduceri vechi sau nouă, „Ahil“, „Canarul“, „Bianca Capello“, „Spaimetele vrăjitoarești“, ba chiar Henriada lui Voltaire, și în care — întărindu-se ideile lui Kogălniceanu despre adevărata civilizație — se arată că ea nu stă „în fracuri, în droșci, în bonete, în tujur și monșer“, nici în „oarecare echipagii ce se văd la Copou, cu Arnăuți în coadă, cu hamuri rusești, cu vezeteu în livrea franțuzească și numai cu cai și cu stăpîni din țară“¹⁾.

VIII. Kogălniceanu și anul 1848.

Kogălniceanu a scris broșura „Mihail Sturza, partida națională și comisia“. Aceasta o dovedesc unele foarte frumoase expresii ca : „Împărații nu-s niciodată așa de departe ca să nu aplece în sfîrșit crimele, și Dumnezeu așa de sus, ca să nu le poată fulgera“, apoi felul atacurilor ce se aduc beizadelei Grigore.

El a dat însă critica cea mai bogată, sprijinită pe cele mai puternice argumente de drept și de istorie, formularea cea mai precisă și cea mai luminoasă tilcuire a dorințelor care, în Mart 1848, erau să se înfățișeze de către tinerii lui Mihail Sturza, în cîntecul sa: *Dorințele partidei*

1) Corradini, fiu al unui Italian și al unei Romînce și revoluționar aventuros, a tipărit și un volum de frumoase versuri romantice franceze, „Chants du Danube“, Paris 1841. Cf. Alecsandri, *Prosă*, pp. 570-1. — Profesorul dr. T. Stamati are, în Calendar, ceva despre „Bani“. Se amintă și un Calendar pe 1846, care n'a apărut însă.

naționale în Moldova, o adevărată Evangheliie a naționalismului moldovenesc¹⁾.

O parte d'întăiu din acest indignat și călduros răspuns la nota din Iulie a Rusiei, care ne numia o „pretinsă naționalitate“, căreia tinerii fără minte ar vrea să-i creeze o țară cît vechea Dacie, cuprinde atacuri generale și, de sigur, exagerate: e vorba de suferinți de care „niciodată, și în timpurile cele mai barbare, strămoșii n'au cugetat măcar“, de moartea, bănuită de scriitor ca silnică, a Mitropolitului; mai departe, Sturza e tratat de „zaraf învălit în haine domnești“, de crocodil, șerpe, stîrv, mîrșav, vampir, prigonitor al culturii, profanător al mănăstirilor, din care face temnițe, ocrotitor de „biurocrați“ și de spioni. Se apără Adunarea din Mart, care e pentru autor o Constituantă, menită să aducă „reșezarea în legalitate“, potrivit cu o „suveranitate“ care niciodată n'a fost pierdută.

Dovedirea acestui fapt ocupă o bună parte a cărții. Pentru întăia oară se atacă fățiș, constatîndu-se că Turcia e „cu mult mai dreaptă și mai mărinimoasă“, politica Rusiei, care n'avea alt drept decît acela de a ne sprijini ca tovarăși întru creștinătate. Și o intervenție de acest fel am plătit-o de ajuns cu jertfe de bani și sînge, făcînd cu putință, prin supunerea de bună voie a țărilor noastre, înaintarea oștirilor Tarului în Răsărit. Căci Romîni, cu „frații lor în dureri și în nădejde“ din Balcani, au fost „pedestalul pe care Rusia și-a întemeiat colosala putere“ împilătoare. Înaintările rusești, noi le-am plătit „cu înșesita pustiire a țărilor noastre, cu sîngele

1) Asupra legăturilor cu programul muntean v. D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu*, București 1916, p. 17 și urm.

nostru, cu sărăcia familiilor noastre, cu primejduirea țerii și a driturilor noastre“, cu sfîșierea teritoriului național. Pierderea Bucovinei către Austria e pusă tot în sama Rusiei, care și-a răsplătit astfel cu avere străină aliata. Smulgerea Basarabiei, „a toată Moldova din a stînga Prutului“, e înfierată ca protivnică „principiilor a orice drept public și privat“. Regulamentul Organic, care „nu poate nici într'un chip să facă fericirea țerii“, e reprobat, ca unul ce ni răpește dreptul, desăvîrșit, de a rîndui singuri lucrurile noastre. Vorbește cu mînie de „consulii censori“, cari jignesc și apasă, fără să apere măcar de birurile plătite de cîte opt ori. În zădar s'au pus, pînă în urmă de tot, atîtea speranțe în Tar, al cărui nume venia doar, pentru noi, după al lui Dumnezeu.

Precum e și îndreptățit, neamul își va da o altă orînduire. Ceia ce a pretins în 1848 e numai cea mai simplă formă a aspirațiilor sale: respectarea momentană a unei legi impuse, care va trebui întregită întăiu, pînă va putea fi înlăturată la urmă, în toate elementele ei pe care nu le-am voit.

În această operă nu se va pleca de la principii generale, de la entități metafisice și postulate de filosofie politică. Nu, — Regulamentului chiar i se înseamnă păcatul că „ni-au tăiat toată relația cu trecutul“. O nouă Constituție va trebui să le înnoadă iarăși: „a ne întoarce la acele instituții a căror origine este din pămîntul nostru“, *adaptîndu-le* numai altei vremi — fiind, în același timp, „expresia năravurilor și nevointelor țerii“. Căci, din studiile sale, scriitorul știe că am avut „Domni mult mai naționali decît cei de astăzi, Guverne mult nai neatîrnate decît acelea de acum, libere numai cu numele“.

Se va atinge cu hotărîre chestia rurală, înlăturîndu-se orice urme de *vecinătate*, de șerbie. Să înceteze odată sprijinirea Statului întreg numai pe „acel mai sărac, pe acel ce n'are al lui decît trupul său, adecă pe locuitorul sătean“, care „numai acesta plătește pe Domn, care nu știe de dînsul, pe d. administrator, care-l fură, pe judecător, la care niciodată nu cere dreptate, pe slujitor, care-l ține supt biciu, pe militar, care n'are ce să-i apere, căci țeranul n'are nimică al lui supt soare, nici măcar bordeiul unde își odihnește obositele mădulări“. Numai așa se poate garantă și viața țerii chiar, căci iubirea de dînsa nu se poate întîmpina decît „acolo unde patria își tratează fiii cu o de o potrivă dreptate și dragoste, supuindu-i la aceleși îndatoriri și drituri“. „O nație care numără numai 3.000 de oameni înzestrați cu drituri și averi, singurii adevărați cetățeni, nu merită acest nume.“

Ca și robia, boierescul trebuie desființat, „făcîndu-se proprietari pe toți gospodarii săteni“, cu despăgubire pentru proprietarii moșilor, chemînd astfel la o adevărată viață pe aceia cari au fost până acuma doar „instrumente de muncă în minile Guvernului, a' proprietarilor și a' posesorilor de moșii, în practică lipiți încă pămîntului, pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora“, și făcînd din ei prin dreptate și ocrotire, generoasă și harnică, în adevăr „nădejdea și puterea patriei“. Proprietarii însii—dacă nu voiesc ca această chestie „să se hotărească fără de noi și cu vărsare de sînge“ — vor iolosi din „îmbunătățirea radicală a acestei stări“, care a „înrodit pămînturile cu sudorile lor“. Ar trebui citate în întregime, mai ales azi, aceste rînduri de adevărată și curajoasă înțelepciune politică.

Unirea e „cununa tuturor, cheia bolții”. Dar ea nu va tinde deocamdată să cuprindă provinciile luate de Puterile cele mari, „spre a se reconstitui vechea Dacie”. Ajunge nediscutabila unitate a unei naționalități de 8.000.000 de Români, pe care o avem de optsprezece veacuri și care a resistat tuturor viforelor ce au trecut peste țerile noastre într'această lungime de timp¹⁾.

Domnul va fi ales. I se va scădea lista civilă, acum uriașă. Îl vor încunjura miniștri responsabili.

Adunarea nu va mai cuprinde funcționari sfioși sau lacomi. Ea va avea dreptul de inițiativă și va putea singură să împartă răsplătiri.

Se cer, firește, toate libertățile de care se bucură neamurile ajunse la o dezvoltare modernă. Ca și Vasile Boerescu, Kogălniceanu vrea forme noi de organizare în toate ramurile. Primește juriul și chiar garda civică, și e cel d'întăiu care

1) Se pare că prin Nicolae Istrati Guvernul lui Mihai Sturza a încercat să zădărnicească efectul cuvintelor lui Kogălniceanu. O broșură, care se da a fi tipărită la București și poartă, pe lângă inițialele N. I., și altele: M. K., pentru a se părea că Istrati s'a întovărășit cu Kogălniceanu ca s'o scrie: — *Căința increderii în boierii aristocrați și sfinta hotărîre de a nu-i mai crede* —, încearcă a înfățișa toată mișcarea numai ca efectul nemulțămirelor unei aristocrații ambițioase. Kogălniceanu protestă îndată, arătînd că scrierea e a vre unui „ticălos spion, cîne care mușcă furis”. Sînt interesante știrile despre el cuprinse în această „Scînteie, de deșteptare” (Viena 1848): „Petrec o viață cu totul romantică, însă foarte puțin odihnită. Mă aflu în Moldova întors, sănătos și slobod încă.”

propune înlăturarea pedepsei cu moartea și a bătaii. Îi trebuie judecători inamovibili. Prevede și impositul proporțional.

Cu scrierea lui Kogălniceanu nu numai că revoluționarii moldoveni își exprimau dorințele într'o formă sistematică și desăvârșită, dar se da și un program întreg pentru prefacerea în sens modern a țărilor noastre.

IX. Scrisul lui Kogălniceanu după 1848.

După mișcare, într'un moment, la 1850, *Gazeta de Moldavia* rămăsese chiar singura foaie pentru literatură în Moldova. Uitînd vechi polemice și nedreptăți dureroase, Kogălniceanu începu în foiletonul ei tipărirea unei lucrări, care, dacă am avea-o întreagă, ar fi unul din cele mai însemnate produse ale scrisului românesc în această epocă. Supt titlul de *Tainele Luminii*, el căuta să înfățișeze întreaga viață socială a Iașului prin 1850, puind în același timp pe buzele personajilor sale exprimarea ideilor care se ciocniau între ele atunci. Din nenorocire, romanul nu fu continuat, și nu ni e cu putință măcar să deosebim liniile lui generale. Iscălitura lipsește, dar prosa largă, expresiile colorate, spiritul vioiu, cunoștința adîncă a civilizației apusene, mențiunea studiilor făcute în Germania¹⁾, nu ni îngăduie a admite alt autor.

Ceia ce ni s'a păstrat, cu expunerea împrejurărilor în care trăia „mult treptăluita socie-

1) Pentru petrecerea în Prusia a autorului: „Ani întregi, am putut observa de aproape Domnia celui de pe urmă din cei trei aliați ai anilor 1814 și 1815, Friedrich-Wilhelm a Prusiei, umblînd și mai simplu în traiul său decît cel mai neînsemnat al său general”.

tate“ a timpului, în care „butcele din vremea lui Ipsilant, droștele lipovenesti și daradaicele de la Rădăuți“ treceau pe lângă trăsurile de moda 1849, în care un oraș cu lux de Paris și.... Colomeia era încunjurat de locuri pustii, cu pășune pentru „bivolii boierilor, vacile Jidovilor, caii slujitorilor Agiei și măgarii lăieșilor“ și cu locul de putrezire al „cailor morți ai poștei“, și în care leșeanul purtat prin străinătate reprezintă alt tip umăn decît provincialul și acesta decît țeranul neschimbat de veacuri, formează pagini prețioase de moravuri contemporane¹⁾. Negruț publică aici puținele pagini pe care nu le dădea foii sale pentru sate. De altmintrelea, el, colaborator al lui Asachi, traducător, în 1854, de imnuri luate din „Abeille du Nord“ de la Petersburg :

„Astă mașin' are dar
Să o miște trei cuvinte:
Dumnezeu, Patrie, Țar“,

se desfăcuse cu totul din rîndurile tinerilor, pentru a duce o bătrîneță obscură și izolată²⁾).

Kogălniceanu, începătorul de odinioară al mișcării, apărea, apoi, din nou în „România literară“, represintată prin două generații de scriitori, unde dă și o schiță a vieții Mitropolitului Iacov Stamati, după biograful lui contemporan, medicul sas Andreas Wolff. Lucrarea nu e isprăvită: o frumoasă scriere, plină de pietate și de adîncă înțelegere istorică.

Laturea politică nu pare a-i lipsi, și, ținînd

1) *Gazeta de Moldavia*, 1854, n-1 17.

2) Pare că de el e și Necrologul Carnavalului, *ibid.*, n-1 18. Cu dînsul se întrecea în imnuri pentru Ruși doar

samă de dinsa, credem că autorul avea biografia Mitropolitului Iacov gata încă din vremea cînd Mihai Sturza izgonise pe Mitropolitul Veniamin. Frase ca: „Istoria Moldovei ni-a păstrat în toată cruzimea adevărului toate mijloacurile și vicleniile ce se întrebuițau de Domnii greci cînd voiau a se desface de un Mitropolit“ aveau, astfel, un ascuțis. Să fi oprit cenzura din 1855 cele ce urmau? Se poate. E curios că prefața lui Kogălniceanu la „Coliba lui Moș Toma“¹⁾ nu e dată nici aceia în întregime. Ea se oprește la capitolul ce privește șerbia la noi, și tipăritura de la 1853 în fruntea traducerii lui Codrescu era și ea întreruptă în mijlocul acestui capitol, acolo unde se vorbea de cele ce urmau după „desrobirea“ țeranului de Constantin-Vodă Mavrocordat.

Acuma Kogălniceanu lasă la o parte și acest început de expunere a chestiei țărănești, a cărei discuție se vede că nu voiă s'o îngăduie cenzura moldovenească din 1855. Întărește mai mult încă în această părere faptul că articolul e intitulat „Sclăvie, vecinătate și boieresc“, de și aceste

Ianov, funcționar la Consulat, pe care-l încălzește în deosebi „manifestul imperial din 9 Fevruarie“; *ibid.*, no. 19; cf. *Albina*, 1849, no. 35. — V. și un imn la trecerea Rușilor peste Dunăre :

*O zi de mărire, o zi strălucită,
De tot ortodoxul atît de dorită, —*

ibid., no. 24. — Pentru colaborarea lui Negruț la *Gazeta de Moldavia* v. anul 1850, n-1 26. — Calendarul tipografiei romîno-franceze — a tinerilor — are însă de Negruț „Pelerinagiul la Tîrgu-Ocnei“ și „Moartea și Amorul“.

1) V. p. 119.

din urmă două forme ale aservirii muncitorului de ogoare nu sînt de loc atinse.

Kogălniceanu mai dă o apreciere a calendarului ca valoare literară și culturală, avînd o menire folositoare în răspîndirea noțiunilor de adevărată civilizație morală și națională.

Colaborația lui are însă și mai multă însemnătate prin aceea că el deschide lupta împotriva jargoanelor savante care înlocuiseră limba obișnuită, măcar în unele privinți, trecînd în cele două provincii românești nelibere și care amenința acum, prin școala lui Laurian, bunul stil tradițional, în Principate chiar. Dar despre aceasta, mai departe.

Despre îndepărtarea lui Negruț de vechii lui tovarăși, la cari se alipise trecînd peste oarecare deosebire de vîrstă, a fost vorba mai sus¹⁾.

Stăruințele lui Alecsandri îl aduc și pe dînsul la „România Literară“. Aici dă el „Jidanii și florile“, o lacrimă pe mormîntul vechii poezii a orașului său, pătat, pe lîngă tina ulițelor, de tina etnică a „Bulgaro-Sîrbo-Grecilor“ și mai ales a grosolaniei prese iudaice. „Ce să facem dar? Să gonim Jidanii ca să avem flori, sau să gonim florile ca să avem Jidani?“, e spirituala încheiere a finului umorist: se știe că am ales ultima alternativă.

O amintire glumeață din vremea zavergiilor și a Turcilor cari i-au potolit, venind și ei tot pe spinarea noastră, e subiectul „Istoriei unei plăcinte.“ Se dă încă o schiță din acea vreme. În cîteva pagini suggestive, apoi, Negruț învie tot trecutul Moldovei de la Dragoș pînă la „Con-

1) Cf. p. 86.

știuția" cea nouă, privind dela Cetățuia „Iașul beat de viuet, culcat pe costișa lui, ca să-și odihnească mădularele cele de granit" în giulgiul ceții de vară.

La rîndul său, cînd vorbește de calendarele timpului, Kogălniceanu, care laudă pe Asachi, află pentru calendarul lui Bariț numai recunoașterea că dă „articole de folosință publică", iar în cel din Bucovina el critică „stilul latino-polono-ruteno-ungaro-germano-romănesc", adăugînd că el „a caracterizat totdeauna literatura Bucovinei", afară de foaia cu acest nume din 1849¹⁾.

Fără intenția de a stîrni o polemică, se publică apoi supt iscălitura lui Kogălniceanu o scurtă apreciere a „jurnalismului românesc în 1855", precedată de știri asupra celor d'întăiu gazete scoase de Romîni. Cu părere de rău scriitorul își amintește de vremurile entusiaste ale buneii înțelegeri, prin anii 1840, pe cînd „astăzi greutățile împrejurarilor politice care au trecut peste țerile noastre, materialismul vrîstei coapte, visurile ambiției neîmplinite sau orgoliul pozițiilor cîștigate ne-au despărțit, au pus între noi diversități de interese și de idei". Se urmăresc cu înduioșare toate încercările, răpede în-năbușite sau căzute prin nepăsare. Se înșiră foile din pribegie, dintre care unele ni sînt astăzi necunoscute sau se află foarte cu greu, ca „Albumul Peregrinilor", al lui Bolintineanu și „Junimea Romînă" a lui Bălcescu, unde s'a publicat și cuvîntarea lui din Ardeal la 1848²⁾. Se dau în vileag faptele rele ale censurii, căreia i se aruncă și vina de a fi oprit „România Literară"

1) P. 212.

2) V. *România literară*, p. 66. Foaia ieșta încă, în Iunie, ca no. 2. Cf. Rusu, *Opere*, p. 67, nota 1.

înnainte de apariție chiar: „crima sa înnaintea diplomaților străini era pentru că purta titlul de «România»“. Salutîndu-se libertatea cea nouă, fie și relativă, se judecă sumar cele șese foi politice românești: „Telegraful Român“ al lui Șaguna are păcatul de a se mărgeni prea mult și a nu ține seamă, poate din neputință, de ce se petrece în Principate, iar „Gazeta de Transilvania“, pe care Bariț a trecut-o lui Iacob Murășanu, „este în mare decadentă“ față de un strălucit trecut, în care, o clipă, fusese foaia despre toți Romîinii și pentru ei toți. În Ardeal ea ține seamă numai de „interesele materiale“ și pentru Moldova ori Muntenia redactorul ei tipărește extrase din foile oficiale ori corespondențe de-ale oamenilor Guvernelor.

Îndată după cuvintele lui Kogălniceanu urmă atacul violent și nedrept al lui Alecu Rusu împotriva sistemelor de limbă ale Ardelenilor¹⁾. Kogălniceanu el însuși tu violent și nedrept față de Murășanu.

X. „Steaua Dunării“.

„*Zimbrul* este cam spăriet“, scrie Kogălniceanu în 1855²⁾; — deși își arată cornițele în toate zilele, el s'a făcut cu totul mititel. Lui îi trebuia o altfel de foaie atunci, cînd agitațiile pentru Unire luau un caracter tot mai puternic, războiul Crimeii fiind pe sfîrșite și chestia Principatelor avînd să fie înfățișată înnaintea Europei, iar Romîinii în curînd întrebați cu privire la soarta lor viitoare.

1) V. mai departe.

2) *România Literară*, p. 77.

Foaia politică pe care o doria Kogălniceanu, pentru a sprijini cu pricepere și energie cauza Unirii, n'o putea da decît el însuși. În „România Literară“, judecînd gazetele în ființă, el arăta nevoia ce este de a se înființa „un jurnal serios, neatîrnat, supus numai legilor adevărului, care zilnic să proclame și să apere driturile Principatelor..., dînd Ocîrmuirii un sprijin credincios și desinteresat, să-i desvălească abusurile ce se fac fără știința sa și în paguba țerii, care să-și puie de singur scop al stăruințelor sale de a forma, nu numai educația noastră politică, dar încă de a ni cultiva natura morală, întemeind noblele credințe, desvoltînd în inimile noastre sentimentul frumosului și al onestului și fiind în toate apărătorul și sprijinitorul bunelor moravuri“.

Clase politice uitate ar putea fi chemate astfel la conștiință și la o muncă luminată în folosul țerii, ce trebuia neapărat, în scurtă vreme, să-și schimbe înfățișarea.

Cu toate că *Zimbrul*, reapărut la 17 Ianuar 1855, merse pînă la sfîrșitul anului cu redactorii obișnuiți și alcătuirea veche, cu toate că Asachi urmă în liniște cu foaia lui veșnic guvernamentală, fără să mai lovească acum în Puterile prielnice înaintării noastre, să profaneze credințele, simțirile, interesele și chiar naționalitatea Romînilor, fie și „plîngînd sara“, în mijlocul prietenilor, pentru ce fusese silit o tipări ziua, Kogălniceanu, cu cîțiva tovarăși mai tineri, începu a publică „Steaua Dunării“, care făgăduia să fie, nu numai „comercială“, dar și „literară“. Puțină literatură-și află locul în această gazetă de format mare și de redactare foarte îngrijită, care înțelegea, înainte de toate, a-și îndeplini chemarea politică, așa de însem-

nată. Scriitori nu prea colaborau la dînsa, avîndu-și publicațiile lor literare, și Alecu Rusu făcu „Stelei“ critica franțuzismelor, pe care, în graba unui scris care începea a-și pierde din frumuseță, Kogălniceanu însuși nu mai căuta să le înlătore.

„Steaua“ ieși un timp de două ori, apoi de trei ori pe săptămînă; de la al doilea an se dă, de Nicolae Ionescu, și o traducere francesă resumată, pentru informația străinătății: în cîrînd el nu mai apăru la Iași, ci la Bruxelles¹⁾. De și se păstra un ton foarte liniștit și obiectiv, neînțelegerile cu censura nu lipsiau, și olată vorbind de prigonirile ce avuse a îndura ca publicist. Kogălniceanu spunea în Cameră²⁾: „La 1848 s'a pus preț pe capul meu 700 de galbeni: și astăzi păstrez decretul, iscălit de Postelnicul Vasile Beldiman! În vremea lui Grigore Ghica am fost pîrît că voiam să-l fac călugăr. Deși toată domnia lui am fost prigonit, după ce a căzut, după ce a murit, eu i-am apărat Domnia și memoria în „Steaua Dunării“, de și „Steaua Dunării“ a fost închisă de cinci ori supt acest Domn“²⁾. V. Mălinescu, V. Alecsandrescu și I. M. Codrescu erau după 1859 redactorii foii.

1) La 1850 se dădea și o „Correspondance de l'Étoile du Danube“.

2) Pentru ziarul gălățean „Patria“, al lui Vrabie, „ce nu putea publica nimică patriotic“ și „căzu pentru că nu avea pentru ce a fi sprijinită; v. Kogălniceanu, în „România Literară“, p. 66.

III.

OMUL POLITIC

Aici se oprește cariera de scriitor a lui Kogălniceanu: după aceasta el va da numai la 1870 o nouă ediție cu litera latină a „Letopisișelor“, cărora voiă să li adauge cronicile muntene, și broșura din 1875 *Răpirea Bucovinei*.

Nu e azi locul să se arate cât a făcut M. Kogălniceanu, ca scriitor, ca agitator politic în 1848, apoi ca ziarist și ca membru al Divanului ad-hoc pentru începerea în România trezită la o viață liberă a unui curent de naționalism modern, nesfârșit superior prin concepția sa organică și prin realismul său gata de fapte politice de formule franceze a liberalilor munteni.

Cele trei scurte treceri ale lui la putere, în 1860-1, în 1863-5¹⁾ și în 1877-8 înseamnă pentru dezvoltarea noastră modernă: ridicarea

1) V. „Cuvînt în contra Adresei, rostit în ședința Adunării generale a României din 9 Februar 1863”, București 1863.

chestiei țerănești, resolvirea ei și afirmarea dreptului nostru la independență.

Scrisorile care vor urmă la capăt, arată pentru întâia oară intimitatea acestui mare cuget. Aici credem nemerit a-i da, adesea, cuvîntul lui însuși, pentru a-l face să vorbească înaintea cetitorilor în chestiunile pentru a căror resolvire, în sens prielnic desvôltării poporului său, și-a trăit viața întreagă.

Mihai Kogălniceanu a fost amestecat încă foarte tînăr în rosturile politice.

La 1834, avînd mai puțin ca șaptesprezece ani, el merse la Galați, „ca membru din deputația de boieri bătrîni și tineri însărcinată a în-tîmpina pe întăiul Domn român numit pe viață, Mihail Grigore Sturdza“: admiră vapoarele Companiei Szechény¹⁾.

Aici era să se întoarcă în suita Domnului care făcea din „vechiul și pe jumătate ruinatul și pus-tiitul Galați, Marsilia Dunării“.

„În tinereta mea“, spunea el la Galați în 1855, „am fost smuls din casa părintească pentru că am apărat orașul Botoșanilor în contra unui călugăr grec: am fost închis în mănăstirea Rîșca trei luni“²⁾.

Kogălniceanu vorbește apoi, la 1875, de tineretul ce se aduna la Răducanu Rosetti, la Mînjina lui Negri, de influența lui asupra lui Mihai Sturdza, care „vedea viitorul țerii în junime“ și li ceda emancipînd pe Țigani ori alegînd pe Mitropolitul voit de dînșii³⁾.

1) *Chestia Dunării*, p. 88.

2) „Alianța partidului național-liberal cu partidul liberal-conservator“, Galați, p. 56.

3) „Cuvînt la Adresă“, pp. 14-5.

Activitatea lui Kogălniceanu în Domnia lui Grigore-Vodă Ghica, de care s'a alipit, n'a fost pînă acum relevantă. Ea n'a fost însă fără importanță. În adevăr, la 1877, într'o interpelare, el putea să scrie așa: „Am luat parte la legea din 1851 alătura cu Ralet, cu Lascăr Roseti, cu Hurmuzachi, cu Vasile Alecsandri, cari toți vedeau în învățămîntul public viitorul națiunii noastre. Școala de pictură, Conservatoriul de musică din Iași, ferma model. Universitatea, toate poartă în decretul lor de fundație și mica mea subsemnătură.“ Instrucția publică a fost o statornică grijă a omului *politiceii național-culturale*, și în aceeași interpelare el vorbește așa: „Nimeni nu va tăgădui că nenorocirea țării noastre este că nu avem o educație națională: unii am crescut în Germania, alții am învățat în Franța, alții în Italia, alții în Grecia, alții chiar în Rusia, și asta face, d-lor, că, după ce ne întorcem în țară, venim fiecare cu deprinderile noastre, cu simpatiile noastre, cu prejudițiile noastre, luate de unde am crescut, ceea ce face ca apoi, în vîrstă coaptă, diferim atît de mult unii de alții și că politica și societatea noastră samănă cu Turnul Babilonului“¹⁾.

Vorbînd despre legăturile lui cu Ghica, el putea spune la 1863 cuvintele, citate și mai sus: „În vremea lui Grigorie Ghica am fost pîrit că voiam să-l fac călugăr, de și toată Domnia lui am fost prigonit; după ce a căzut, după ce a murit, eu i-am apărut Domnia și memoria în „Steaua Dunării“, de și „Steaua Dunării“ a fost închisă de cinci ori supt acest Domn“²⁾.

1) Chestia Universității de Iași, p. 33.

2) P. 31.

3) „Cuvînt în contra Adresei“, pp. 14-5.

În Divanul ad-hoc al Moldovei Kogălniceanu e ales ca deputat de Dorohoiu. Încă de la 7 Octombrie 1857 el venia cu propunerea, de o importanță capitală, de a se proclama pe baza dovezilor istorice din bielșug aduse de dînsul „ființa politică și națională“ a Principatelor, „dritul lor de State suverane“ și necesitatea Unirii care ar garantă aceste drepturi ¹⁾, fiind în același timp forma naturală pentru „același popor, omogen, identic ca niciun altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și aceleași speranțe, aceleași trebuinți de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit“. Tot odată el cerea dinastia unui prinț străin, ales, cu părăsirea dreptului tradițional al țerii, de „„glorioșii monarhi cari au luat în minile lor soarta Principatelor“. El ar fi domnit într'o neutralitate garantată de marile Puteri. „Domnitorul“ ar avea lîngă el o Adunare obștească, dică-vechea datină, care „să fie astfel compusă încît să cuprindă în sinul ei toate marile interese ale nației“. „Și, contra episcopului de Roman, Hermeziu, și a latifundiarului Alecu Balș, el lua, într'una din cele mai frumoase cuvîntări ale sale, apărarea acestor principii, sprijinindu-se pe frumoasele declarații naive ale țeranilor din Adunare. Numai cei doi represintanți ai trecutului votară contra programului integral dezvoltat așa de strălucit prin graiul șefului politic al tinerețului Moldovei. Ca să nu se facă din țară nici o Chină, nici o „republică socială“, ci „o societate

1) Sturdza, *Acte și documente*, VI¹, p. 63 și urm.

Europeană, fiind la condițiile unei societăți în cale de progres: la libertatea conștiinței, la egalitatea înaintea legii, la respectul individului, al domiciliului și al proprietății“, el lua din nou cuvântul pentru a întări și pe altă cale valabilitatea principiilor emise¹⁾). În legătură cu aceasta, el făcea să se răspingă un amendament al lui P. Carp, care îngustă libertatea cultelor străine²⁾), afară de cel mohammedan, inexistent și puțin avea un sens politic neadmisibil³⁾).

Tot de dînsul trebuie să fie și cererea de a se desființa la cereri și biruri neegalitățile sociale, și spiritul acțiunii sale se recunoaște în sensul de a se admite dreptul individului la o libertate în marginile legilor, în programul de conciliere între „datinile vechi, trebuințele de față și cererile veacului“⁴⁾). Nu lipsia nici dorința de a avea o magistratură independentă și inamovibilă. Misiunea adunărilor de atunci, spunea el, „a fost să intrăm ca o clasă, să ieșim ca o nație“⁵⁾).

Descentralisarea, școala de sat găsiră într'insul un apărător energetic⁶⁾). El cerea hotărît înlăturarea Senatului pentru a fi „ca în timpii străvechi o singură și adevărată Adunare generală națională“, aleasă pe baza unei largi participări a populației⁷⁾). Senatul fu răspins cu unanimitatea voturilor⁸⁾).

1) *Ibid.*, pp. 96-8.

2) *Ibid.*, pp. 42 și urm., 157-8, 218-20, 222 și urm., 227 și urm.

3) *Ibid.*, pp. 117-8.

4) *Ibid.*, pp. 129-30.

5) *Ibid.*, p. 136.

6) *Ibid.*, p. 268.

7) P. 279.

8) *Ibid.*, p. 299. De relevat și raportul despre tribut, p. 303 și urm. Și asupra hotarului Dunării, p. 325.

Astfel se puneau temeliile României care trebuia să fie — care și azi încă trebuie să fie, căci e mai ușor a vota un lucru într'o clipă decît a-l duce la îndeplinire într'o viață. Și chestia drepturilor noastre la Dunăre a ridicat-o el cel dintîiu, acolo ¹⁾).

Dar, credincios învățăturilor culese în Apus, Kogălniceanu afirma sus și tare că „patriotismul de clopotniță a fost peirea multor nații mari și vestite“ ²⁾). Discursul lui pentru naționalități, pentru Armeni în special, e unul din cele mai nobile ca tendințe idealiste, din cele mai curajoase ca principii de drept, pe care le-a ținut. Și relevăm din el mîndra siguranță a viitorului nației noastre.

În chestia rurală, arătînd că încă din tinereță a avut aceleași păreri în această problemă capitală — căci „ce ar fi nația, ce ar fi țara, dacă țeranii noștri ar fi nenorociți?“, — el cere să se amîne, față de agitația spiritelor, resolvarea unei probleme ce se tîrăște de două sute de ani. Adevărat că țeranii nu sînt nici prinși pe cîmpul bătăliei, nici cumpărați cu bani, ci sînt însuși elementul cel mai puternic al naționalității romîne“; a îndeplini însă cererea deputaților țerani: răscumpărarea boierescului, de unde ar ieși împrumietărea „obștilor sătești“ — căci proprietatea liberă nu există la noi, ci trebuie creată, și pentru țerani — e încă prematur ³⁾). Se evita astfel o hotărîre în sensul boieresc. Violența cu

1) P. 202.

2) *Ibid.*, p. 227.

3) P. 409 și urm., 506, 512, 515-6, 517-9.

Propunerea pentru organizarea clerului (cu „fond clerical“), pp. 433-5.

care fusese atacat „comunistul“ îi dădea dreptate.

La 21 Decembre, încheindu-se seria propunerilor sale, Kogălniceanu primi sarcina de a comunica într'o rezoluție solemnă dorința Adunării de a se admite „învierea României unite și autonomia“.

În acest moment poate s'au rostit pentru întâia oară cuvintele de „nație romînă“ și de „România“. „Să fim drepți“, striga el, „pentru toți fiii României.“

La 15 Ianuarie 1859, Kogălniceanu invoca apoi dorințele Divanului ad-hoc formulate după propunerea sa și cerea, ca să nu împiedece Unirea, ștergerea sa dintre candidații la tron¹⁾. A doua zi, el era în fruntea celor cari cereau prințul străin²⁾. El face să se admită votul pe față pentru persoana Domnului³⁾.

La 17 el avea bucuria de a saluta pe ales, prietenul său Alecu Cuza. Cînd Unirea se săvîrși în persoana acestuia, „Romînul“ propunea ca nația să dea lui Kogălniceanu o moșie de 50.000 de galbeni, care i-ar purta numele⁴⁾. El redacta însuși răspunsul la mesagiul domnesc al Unirii⁵⁾.

Și, în primele momente de suprem entusiasm, el inaugura noua Domnie, ieșită și din sacrificiul ambiției sale celei mai firești prin aceste neuitate cuvinte: „O, Doamne, mare și frumoasă îți

1) Pp. 492-6. El cere „persoana morală“ a comunelor, cu consilii alese (pp. 498-9).

2) *Acte și documente*, VIII, pg. 286-7.

3) *Ibid.*, pp. 314-6, 331-3, 325.

4) *Ibid.*

5) *Ibid.*, p. 496.

este misiunea ! Constituția din 7 August ni însemnează o epocă nouă, și Măria Ta ești chemat să o deschizi. Fii dar omul epocii ! Fă ca Domnia Ta să fie eu totul de pace și de dreptate, împacă pasiunile și urile dintre noi și reintrodu în mijlocul nostru strămoșeasca frăție.“

Și el vorbi, la 14 Februar, în Adunarea munteană, ca sol al Moldovei, către sora cu care pentru totdeauna se legase. „Cînd ați ales“, spunea el, „pe alesul Moldovei, domniile voastre n'ați luat numai Domnul ei, ci ați luat Moldova întregă. Moldova, de azi înainte, face parte din România ¹⁾“.

Amintind că „această Moldovă e sfășiată“ și presintind actul Unirii ca „o chestie de judecată și de logică“, el spunea clasei dominante că, după sacrificarea tuturor privilegiilor, i-au rămas două: „privilegiul patriotismului și al virtuților cetățenești.“ O armată, spunea el, e necesară: „Destul soldații noștri au servit de sentinelă la ușile străinilor. Destul steagurile române s'au umilit înaintea năvălirilor. Să mai filfiie încă odată liber aceste stindarde și pentru apărarea patriei.“ „În minile noastre stă să facem să zică posteritatea că supt pietrele supt care avem a fi culcați, zac inimi mari și noble“ ²⁾.

Tot el chemase pe delegații Adunării bucu-reștene la comisiunea mixtă din Focșani.

În această comisiune de la Focșani, însărcinată să elaboreze Constituția și legile de basă ale țerii, fostul deputat la Divanul ad-hoc și la Adunarea efectivă avu prilejul de a dovedi prin-

1) *Ibid.*, p. 694 și urm.

2) *Ibid.*, p. 1003 și urm.

tr'o luptă zilnică împotriva elementelor reacționare, ca Grigore Sturdza, obișnuitul și vehementul său adversar, larga și multipla sa competență ca și unitatea de concepție a unui spirit luminat, în sensul apusean al cuvîntului,

Începînd, la sfîrșitul lui Iulie, cu lauda pompierilor jertfiți la 1848 în Dealul Spirei și cu afirmarea necesității de a nu se crea excepții în materie fiscală, el discută noua organizație a pudețelor, cu care prilej rostia profeticele cuvinte: „Chestia Basarabiei și a Bucovinei este lăsată deschisă de către Divanul ad-hoc.“ El apără pe rînd dreptul fiecăruia de a fi adus înaintea judecătorilor săi firești, rostul Statului față de mănăstirile decăzute și înstrăinate de viața națională, nevoia de a întinde cetățenia la toate riturile creștine¹⁾. Stăruia ca pedeapsa cu moarte să nu fie aplicată nici militarilor, și cuprindeă părerea sa despre ce trebuie să reprezinte o armată modernă în această formulă memorabilă: „Cît pentru oștirea noastră, eu nu voiesc să fie un trup excepțional în țara noastră, ci să fie un trup omogen, care să simtă, să sufere, să se bucure împreună cu națiunea din care trebuie să facă parte“²⁾. Se rostia apoi, în Septembrie, pentru căsătoria civilă, pentru răspunderea miniștrilor și a funcționarilor; se ocupa de compunerea juriului și de prescripțiile legii electorale; recomanda crearea unei dco-rații naționale.

Cînd fu vorba de a se hotărî Capitala, el, Ieșeanul, amintind că în Capitala Moldovei și lîngă dînsa își are tradițiile de familie, proprie-

1) Ședința din 5 August.

2) Ședința din 24 August. Cf. și cea de la 30 Septembrie.

tățile, interesele, se declară, hotărît și elocvent, într'un frumos discurs, pentru București, ca fiind lângă o apă mai mare, aproape de Dunăre, ca avînd titluri cîștigate și prin elaborarea acolo a Regulamentului Organic și prin lucrările mai recente ale delegaților Europei. Dar mai ales el prețuia aici existența unei burghesii românești și puțința de a avea, pentru orice guvern, controlul unei opinii publice reale (ce păcat că de atunci s'a făcut totul pentru a o distruge — și s'a izbutit!).

Cînd se ceru votul pentru Constituția elaborată nu fără o muncă onestă, el stăruie convingător să i se dea întărirea morală a solidarității partidelor, și comisiunea se despărți în strigătele de „Trăiască România“.

În tot acest timp, Kogălniceanu, care afirma însă că opoziția făcută miniștrilor nu atinge persoana Domnului, era în opoziție față de cele d'întăiu guverne moldovenești ale lui Alexandru Ioan I.

Et însuși luă puterea la 3 Maiu 1860, pentru a fi atacat violent și dărîmat¹⁾.

Iată în ce chip, luptînd contra unor adversari interesați — unul era boierul reacționar Grigore Balș — arăta el, la 15 Februar 1861, rațiunea de a fi a celui d'întăiu Ministeriu al său în Moldova: Dăm textul întreg pentru importanța lui explicativă și dătătoare de direcție:

„Momentul acesta dureros, momentul cînd interesele materiale dominează principiile, au sosit în Moldova, în anul 1860, an în care noi am avut nenorocirea de a veni la cîrma țerii. Noi am fost chemați a aplica cei întiiu în Mol-

1) V. Xenopol, *Cuza-Vodă* (Iasi 1903), *passim*.

dova acele principii, principiile anului 1789 ! Oare majoritatea țerii era pregătită pentru a le primi? Toți le doriau, și le doresc; însă, lipsiți de studii pregătitoare, lipsiți de oameni speciali ceruți de nouăle reforme, despărțiți prin patimile politice, mulți ar fi dorit a întârzia șfertul de oară al lui Rabelais, punerea în lucrare practică a acestor principii. De aici nemulțămirea care au luat locul entusiasmului din 1857.

Ca să înțelegeți mai bine aceasta, mă voiu pune singur în joc. Când, dimpreună cu colonelul Cuza, am propus adoptarea principiilor din 1789, când aceste principii s'au primit în unanimitate de Adunare, am zis și eu, cu toți, că ziua de 29 Octombrie 1857, era o mare, o frumoasă zi ; dar, vă spun drept, când, sînt acum cîteva luni de zile, am văzut venind la mine un subprefect și un comisar de poliție invitîndu-mă să plătesc vre-o cinci dări: darea pentru șosele pe anul 1859, darea pentru șosele pe anul 1860, capitația, darea fonciară pentru două moșii, darea pe casă, patenta unei moșii în posesie, patentele lucrătorilor fabricii mele, dări care toate se suie la suma de 350 de galbeni, vă mărturisesc că entusiasmul meu de la 1857 mi s'a răcit foarte mult. Dacă m'a durut și încă mă doare pe mine cînd m'am văzut supus la aceste dări, pe mine carele am proclamat principiul egalității înaintea dărilor, cum să nu doară și pe acei cari nu erau legați în chestie ca mine, și cari până la 1860 au avut cel mai frumos privilegiu, acel de a nu plăti nimica !

„Cunosc mai mulți boieri ce au socotit că a plăti capitația, *birul țerănesc*, era o injurie, o insultă pentru dînșii și pentru copiii lor. D. Teodoru, de la Roman, a dat Ministeriului de Finanțe

o hîrtie prin care declara că ar prefera mai de grabă moartea decît să i se facă rușinea de a plăti *birul pe cap*. Un altul a lăsat să i se ia căciula, să se scoată în vînzare, și a trimis un Jidan ca să o cumpere pe contul lui la licitație, pînă la una mie galbeni, mai degrabă decît a plăti birul de un galben. Vă arăt acestea toate pentru a vă dovedi că astăzi interesele materiale au luat locul entuziasmului din 1857. Aceasta a făcut, domnilor, că în alegerile trecute mai toate Colegiile electorale au încredințat mandatul lor acelora pe cari îi socotiau mai lipiți de interesele materiale.

„Pe lîngă aceasta, oamenii cari au ajuns la putere la 30 Aprilie, din început nu au putut avea în Adunare mulți amici politici, din cauza mai ales a opiniilor lor cunoscute în chestia îmbunătățirii soartei țeranilor. De aice, în contra noastră gara țerii legale, gara țerii privilegiate! Nu faptele noastre, ci opiniile noastre sînt crimele noastre. Iată pentru ce noi, cari am fost chemați a aplica era cea nouă a egalității sarcinilor, a egalității înaintea legilor, sîntem astăzi arătați cu degetul de tot ce poartă surtuc! Iată pentru ce ni se impută, că am călcat legalitatea și moralitatea, că am introdus în țară terorismul.

„Domnilor, eu socot și cred în cugetul meu că noi am respectat și legalitatea și moralitatea, că n'am fost trădătorii libertății. Ba tocmai am păzit legalitatea, pentru că am îndrăznit a supune legii pe toți acei ce erau deprinși a se pune pururea de-asupra sau alături cu legea. Am avut moralitate, pentru că am avut curagiul de a demasca corupția oriunde o am găsit, chiar cînd ea era ascunsă supt vălul ipocrisiei, și, fără a ne mai uita la cuvinte

frumoase, am vroit ca legea să fie lege, și moralitatea moralitate.

„Ni se zice că am fost teroriști, pentru că am vroit să spargem regimul patriarcal, sau, mai bine zicînd, regimul feudal, ce ținea și ține încă în apăsare și lipsiți de driturile de cetățeni pe cea mai mare parte a poporului român, pe *țerani*; pentru că am voit ca ei să nu mai fie supuși la alte îndatoriri decît la acele prevăzute de lege. Am comis crima de a voi ca puterea executivă, care pînă la Convenție se întindea numai pînă la barierele orașelor, să se întindă astăzi și mai departe, și să vadă ce se face și prin sate. Știți, domnilor, că supt Regulament toată puterea Guvernului în faptă se compunea, într'un ocol, numai dintr'un privighetor și din vre-o cinci jandarmi, cari și aceștia erau acolo pentru a apăsa pe țerani mai mult decît a-i apăra. Am voit, zic, întinderea puterii executive în toată țara, pentru ca numai Guvernul să poată și apăra și pedepsi; și iată pentru ce ni se zice că sîntem comuniști, socialiști, teroriști și Dumnezeu știe ce !”

Și, după spulberarea unor acușatii nedrepte, dar mai ales meschine, el se înfățișă astfel ca restabilitorul drepturilor clasei de jos apăsate:

„Vin acum a atinge fondul adevărat al țerii: tema cea mare, aceia care, cu toate variațiunile făcute spre a o mască, se zărește supt fiecare period și cuvînt. Această temă este *deșteptarea ce am vroit a face claselor de jos*, prin circularele mele. Știu că aceste circulare n'au avut fericirea de a plăcea la mulți, mai ales acele scrise cu *buchi mari, cu buchile trecutului*. Acestea, fiindcă se puteau ceti de mai mulți, insuflau o deosebită oțerire tocmai aceloră cari pe buze n'au decît cuvîntul de școli prin sate.

Însă, domnilor, dați-mi voie de a vă zice că tocmai instrucțiile, reglementele, circularele sînt atributul principal al unui ministru,

„Chiar după Regulamentul Organic, atribuțiile unui ministru nu sînt de a se ocupa cu chestii locale și personale, de a forma dosare întregi de corespondență pentru interesul d-lui A sau datoria d-lui B, ci de a organiza țara pe temeiul legilor, de a da povățuiri obștești, de a îmboldi administrația. Numai atributul autorităților locale este de a se ocupa cu chestiile locale sau personale.

„O țară merge spre progres, cu cît Minișterele se desărcinează mai mult de competența de a interveni în trebile individuale, lăsînd interesele locale în apreciația autorităților locale și mărgenindu-se numai a exercita o salutară privighere asupra mersului trebilor publice.

„Numai așa se poate ajunge la cea mai bună formă de administrație, la aceia ce se numește în Anglia „self-government“.

În principate, din nenorocire, s'a urmat un drum cu totul contrariu. Centralisația trebilor mari și mici în minile miniștrilor și mai ales în ale ministrului din Lăuntru, a ajuns o adevărată calamitate, și pentru ministru, și pentru autoritățile locale, și mai ales pentru particulari. Din aceasta rezultă că miniștrii noștri sînt astăzi și prefecti, și municipali, și comisari de poliție și că, ocupîndu-se prea mult cu trebile ce pretutindene aiurea sînt de atributul instanțelor de jos, miniștrii au ajuns a nu mai avea vreme de a se ocupa de interesele generale, care sînt adevăratul lor atribut.

„Ce rezultă din aceasta? Binevoii a face numai un pas în camera ministrului din Lăuntru. Ea a devenit o adevărată piață de iarmaroc ;

sute de supleanți se adună în toată ziua spre a dobîndi de la ministru rezoluții, în chestii ce sînt cele mai multe de competența comisarilor sau a subprefecților, mult a prefecților de districte. Asta face că ministrul își pierde toată vremea spre a cerceta cause care nicăiera nu sînt de atributul unui șef de departament. În starea actuală a lucrurilor, un ministru de la nouă oare de dimineața și până la cinci oare după amiază este silit să nu facă alta decît să resolve suplici: din numărul de patruzeci de mii de hîrtii ce iese în tot anul din Ministeriul de Interne, nu știu dacă sînt *două mii* care să fie de adevărata competență a Ministeriului de Interne; celelalte toate sînt de interes local, și care, dacă lucrurile ar fi bine organizate, nici ar trebui să ajungă pe biroul unui ministru. Acest rău al administrației romîne s'a constatat de însăși comisia internațională din București, din 1857. Ea a recunoscut, în protocoalele sale, că una din cele mai mari rane ale organismului nostru este excesiva centralizare a tuturor treburilor și intereselor țerii în sălile ministrului de Interne, carele, chiar astăzi, are niște puteri mai mari decît ale însiși vechilor Domni.

„Aice este un mare rău, d-lor, și care trebuie cît mai degrabă a se vindeca. Daeă, fiind organizația actuală, aș vroi însă ca totuși trebile să meargă mai bine, ar trebui să avem doi miniștri: unul pentru a se ocupa cu îmbunătățirea administrației, a orașelor și satelor, a agriculturii, a comerțului și altul carele să fie la dispoziția particularilor și la cercetarea suplicilor, ce vin cu miile. Spre a vindeca răul, în marginile competenței mele, m'am, silit dară, întru cît se putea, să deștept autoritățile locale la adevăratele lor atribute, să descentralizez ad-

ministrația, să fac ca tot ce se poate face la fața locului să se hotărască de autoritățile locale : aceasta nu o puteam face decît prin instrucții, regulamente și circulare.

„Departa de a renega una măcar din ele, eu toate le recunosc și le primesc supt responsabilitatea mea. Ele sînt făcute în oarele mele de noapte, căci, cît am fost ministru, lucram zi și noaptea; eu le privesc aceste circulare ca proprietatea mea cea mai scumpă, ca titlul cel mai frumos al administrației mele. Prin circularele mele eu am răspîndit în popor mai multe idei de naționalitate, de progres și de libertate decît s'au făcut în douăzeci de ani trecuți. Primesc dară toată responsabilitatea circularelor mele, și, cînd patimile se vor alina, cînd ziua dreptății va sosi, atunci sînt sigur că și aceste lucrări se vor prețui după adevăratul simț cu care și eu le-am cugetat și scris. Departa de a fi o hulă pentru mine, ele îmi vor fi un titlu de recomandatie înaintea țerii.“

Iar, la sfîrșit, el ridică în aceste cuvinte, contra boierimii oligarhice, dreptul de proprietate al țeranului :

„Vin acum la a doua gară ce s'a ridicat în contra mea, adecă că *vreau să atac proprietatea*. Dornilor, proprietatea este basa societății, și nimeni nu cred că ar putea să-i conteste sfîntul și mîntuitorul principiu. Însă la noi cuvîntul de proprietate a ajuns a se întrebuița și în bine și în rău. Vrea cineva îmbunătățirea serioas a soartei țeranului ; el este un dușman al proprietății. Este, din contra, un om carele până mai dăunăzi era arătat cu degetul, căzut în desprețul public, uitat supt ruinele trecutului, și care vroiește a reveni de-asupra apei, el n'are decît a lua drept drapel cuvîntul de *proprie-*

tate, și iată-l din nou omul zilei, iată-l popular, iată-l omul partidei Domnitorului. Însă mulți din acest partid, supt numele de apărători ai proprietății, urmăresc cu totul alte interese decât ale proprietății. Și eu sînt proprietar, și eu am femeie și copii, și pe mine m'ar durea cînd m'aș vedea despoiat de moșia mea. Însă între a vroi îmbunătățirea soartei țeranilor, între a vroi prin însuși aceasta a siguripsi proprietatea și între a predică răpirea și împărțirea moșiilor este o mare, foarte mare deosebire. Nimeni nu vroiește despoierea proprietarilor; însă sunt mulți proprietari, dintre cari sînt și eu unul, cari socot că oara concesiilor a sosit, cari cred că este patriotic, că este prudent, că este folositor chiar pentru proprietar, de a nu amîna neconținut aceste concesi, de a nu lăsa să fim surprinși prin cuvîntul fatal: *prea tîrziu!*, că înțelepciunea cea mai simplă cere să nu ne năvingim, ci, din contra, să ne folosim de ispita altor țeri. Vă voiu cita două țeri cu care părinții noștri au fost adesea în războiu, două țeri care astăzi zac supt jugul străinilor: *Ungaria* și *Polonia*. Și una și alta din aceste țeri au fost chemate a se ocupa cu soluția chestiei țeranilor; să vedem ce rol în aceasta au jucat nobleța maghiară și nobleța polonă.

„Nobleța maghiară a avut tactul și patriotismul de a preveni răul, de a lua însăși inițiativa emancipării țeranilor. Răsplătirea i-a fost mare și frumoasă. Cercetați, domnilor, în Pesta și prin alte tîrguri ungurești cu ce entusiasm, cu ce bucurie, cu ce respect se încunjurau nobilii unguri de către popor. În milocul mișcării naționale din Ungaria, cari sînt capi nației? Numele cele mai strălucite ale aristocrației ma-

ghiare : Banffi, Báltthyáni, Telekii, Karolyi, Zrinyi și alte asemenea nume scumpe.

„Nobleța maghiară și-a pierdut, dela 1848, privilegiile ; dară un privilegiu nimeni nu i l-a putut și nici că poate a i-l ridica : acel al patriotismului, al inteligenței, al abnegației pentru binele comun. Iată cu ce privilegii nobilii maghiari se țin în capul nației lor ! Uitați-vă, din contra, la nobilimea polonă din Galiția, care n'a știut a se folosi de toate deșteptările ce i s'au făcut, care a lăsat cu nepăsare să-i răsune cuvântul : *Prea târziu!* Cele întîmplate la 1846 vă sînt cunoscute. Uitați-vă chiar astăzi în ce poziție se află proprietarii din Galiția. În față cu țeranii lor, de și emancipați, ei, pentru a putea petrece în castelele lor, au nevoie de apărarea soldaților austriaci. Ce deosebire între soarta Poloniei și între cea a Ungariei ! Cea d'întăiu e mai mult decît problematică, cînd viitorul Ungariei din ce în ce devine realitate. Această digresie am făcut-o, domnilor, spre a-mi justifica opiniile mele de om liberal, iară nu actele mele de ministru, acte care au fost pururea basate pe legalitate. Aceasta am dovedit-o prin cea întîiu circulară după intrarea mea în Ministeriu.“

Încheierea e vrednică de acest superb discurs. El spunea adversarilor : „Cunosc opinia, cunosc chiar votul fiecăruia din dv. Este o lună de cînd mulți dintre dv. nu se stăpînesc de a se rosti și a striga : „Cu orice chip să scăpăm de dînsul, să-l răsturnăm astfel încît să nu se mai poată ridica.“ Nu v'ați întreat însă de voiesc eu a mă mai ridica.

„Nu m'am ridicat niciodată cu ajutorul celor ce mă atacă.“

„Tronul ce am întemeiat în zilele de 5 și 24 Ianuar 1859 să audă adevărurile ce au a se rosti la această tribună“, spunea Kogălniceanu, în opoziție acum, la 9 Decembre 1861, discutînd alegerea ca deputat a cneazului Alexandru Moruzi, president al Consiliului de miniștri moldovenesc, ales, din Zvorîștea lui dorohoiană, de „răzeșii de pe Răcova și Vâsluiet“ prin „presie isprăvnicască“.

Și, dovedind că adversarul său e străin neîmpămîntenit, oratorul îl arată absent din clipa cea mare a pregătirii țerii celei nouă, iar aceasta-i dădea prilejul să descrie astfel acel moment: „A venit în sfîrșit un timp ce trebuie să deștepte orice nepăsare, orice indiferentism! Trecuse Domnia lui Mihail Sturza, trecuse Domnia lui Grigore Ghica; tratatul din Paris se încheiase, și nația romînă era chemată de Europa spre a-și exprima dorințele în privința viitorului ei. Atunci mari, întinse friguri apucă toată țara; orașele și satele fură în picioare; de la Domn până la țeran, la toți li bătea o singură inimă. Era mișcarea unei nații ce se deștepta după un somn de două secole. Era învierea României.

„Ce mare, ce întinsă, ce frumoasă luptă electorală am mai avut! Unioniști, separatiști, conservatori, progresiști, clase privilegiate și neprivilegiate, boieri, oameni de orașe și de sate, toți am luat parte la marea luptă. Viața politică curgea în toate vinele. Fiecare din noi se ostenia, vorbea, scria, cheltuia, alerga neobosit, în țară și afară din țară, spre a face a triumfa steagul său, credința sa politică. Europa, plină de admirație și uimită, sta cu ochii pironiți asupra României. Europa făcea cel întău experiment al consultării dorințelor naționale, și cele

d'întăiu cuvinte ce rosti România deșteptată din seculara sa letargie fură: Unire și Libertate ! Care însă ocașie mai frumoasă și mai priincioasă putea fi pentru o inimă mare, pentru o inteligență înaltă, spre a se arăta pe scena politică și spre a-și merita numele de Român ? Acum nu era vorba de servicii domnești, de Adunări călcate și siluite: acum se atingea de reorganisația Patriei, de renașterea Nației.

„Napoleon al III-lea luase în mînă cauza Romînilor; libertatea își întinsese aripile peste toată țara, și fiecare cetățean socotia de cea mai sacră datorie a-și depune pietricica la ridicarea noului edificiu național, fiecare după cugetul său, după steagul credinții sale ¹⁾“.

Marile lui însușiri de cuvîntător și prevederea omului de Stat nu s'au văzut însă niciodată cu atîta putere ca în ziua cînd, revenind la ordinea zilei soluția de dat chestiunilor pe care cel d'întăiu le înțelesese deplin și le formulase lapidar, în 1848 ca și în 1857, el se suia la tribună, în ziua de 25 Maiu 1862, urmînd apoi și la 1-iu Iunie, ca să iea apărarea dreptului țerănimii noastre la pămînt.

El dădea lupta și contra conservatorilor latifundiar, cari erau strîns legați de moșia lor și contra liberalilor doctrinari, pe cari-i încătușa o formulă de împrumut. Acestora din urmă, dușmanii cei noi, el li imputa atitudinea lipsită de simț real din Comisiunea Centrală de la Focșani, ca și felul îngust și crud cu care în Divanul din București cereau „libertatea“ țeranului despoiat de pămînt.

1) Cuvînt în contra alegerii și a eligibilității d-lui Alexandru C. Moruzi, Iași 1861, pp. 17-8.

Represintind pe cei taxați de „comuniști, socialiști, mîncători de moșie“, Kogălniceanu re-suma istoria silinților făcute în ultimii douăzeci de ani, pentru a se ajunge la o soluție multămitoare, și opera lui Vodă-Știrbei, pornită de la teoria săteanului „chiriaș“, era tratată cu asprime; dar mai ales se arăta lipsa de soliditate, absența spiritului de progres în lucrarea, înfățișată acum desbaterilor, a Comisiei Centrale de la Focșani. Condițiile în care Apusul, și chiar Rusia, își făceau reformele — și pentru Ardeal, Bucovina și Basarabia — sînt puse în fața acestei pripeli superficiale. Condițiile presintării proiectului erau și ele cu totul insuficiente. Se asigura sătenilor doar „libertatea păsărilor care se gonesc de pe un copac plin de fructe pe un copac cu crengi goale“.

Țerării, spune el, sînt *locuitori*; ei au „locuința“ și deci usufructul „pe pămînturi lucrate de ei, de sute de ani, stropite și rodite cu sudoarea, ba chiar adesea și cu sîngele lor“. Actele aduse înnainte o dovedesc din destul. De un simplu usufruct nu se poate vorbi; *nu țeranul e șerb al pămîntului, ci pămîntul e șerb țeranului*. Conform cu un obicei al țerii, care cuprinde atîta libertate reală, fie și supt forme care pot înșela, trebuie să se facă, nu atîta o reformă, cît o precizare a situației țeranului devenit proprietar pe o parte din teritoriul aservit de fapt întrebuițării sale. Pămîntul e liberat prin servitutea ce apasă asupra lui, singura care ar trebui răscumpărată.

Contra ultimei reglementări muntene se ridică, nu numai cea moldovenească, mult mai liberală, ci și dreptul însuși al clasei rurale, care, e drept, n'are represintanți în Parlament, dar e supt paza lui Dumnezeu însuși și a blăstămu-

lui înaintașilor cu inima mai bună cătră dînsa. Folosul proprietarilor înșii trebuie să-i îndemne: „Vai de noi dacă am socoti că, soarta țeranilor fiind rea, soarta țerii, soarta noastră va putea fi și rămînea bună!“ „Noi, Romîinii, cu un Guvern *romănesc* și într'o țară *românească*, noi, mandatarî ai națiunii *romîne*, prin reforma ce ni se propune, am face ca *țeranii noștri, ca frați noștri, în propria lor țară*, să se afle mai rău decît sînt *țeranii romîni* în Bucovina, în Transilvania, în Basarabia, supt jugul *Nemților*, al *Ungurilor* și al *Rușilor*. Dar aceasta ar fi pentru noi o rușine neștearsă; dar aceasta ar fi un păcat de moarte, care ar pica pe capul nostru, pe capul fiilor noștri. Dar Dumnezeu și națiunile lumii ne-ar lovi cu un blăstăm căre în secolî nu s'ar șterge!“

Astfel, „departe de a desvolta simțul patriotic în inima gloatelor, fără de care o națiune niciodată nu este tare, nu s'ar face decît a deslîpi clasa cea mai numeroasă a populației noastre dela sinul Patriei, pentru că, delegînd pe țerani cu niciun interes la apărarea pămîntului strămoșesc, i-am face străini în propria lor țară și poate i-am sili, în desnădejdea lor, ori la o pustietoare emigrație peste hotar, ori la o grozavă rezistență înlăuntrul țerii.“

Teranii cari „au ochii țintiți asupra Dealului Mitropoliei ca asupra soarelui mîntuirii“, spune perorația călduroasă a primului discurs, ei cari au dus greul trecutului, ei cari „s'au luptat alături cu părinții noștri pentru salvarea țerii și a altarului“, ei fără cari nu se poate apăra patria între hotarele căreia au suferit în ceasurile cînd membrii clasei privilegiate își aflau scăparea peste hotare, ei au un drept sacru peste care nu se poate trece și e păcat că nu se află

un urmaş de-al vechii nobilimi luptătoare înseşi, de-al dinastiilor glorioase, pentru a sprijini dreptele lor cereri, care merită unanimitatea. Domnului însuşi i se amintea că era legat prin chiar cuvintele în care el, Kogălniceanu, îl salutase la alegerea lui în Moldova.

Atacat violent ca sectator al lui Proudhon, de „trei prinţi şi trei miniştri“, Kogălniceanu răspundea peste o săptămână, răspingînd învinuirile personale, fără a face o singură concesie de principiu. El afirma încă odată că răscumărarea priveşte numai claca şi închidea poarta unor nouă exproprieri, — aceasta şi pentru a risipi oarecum îngrijorarea adversarilor săi conservatori¹⁾. Proprietatea individuală era apărută cu hotărîre contra propunerii de a se împroprietări, contra obiceiului țerii, *comuna*. Răzeşul moldovean, dîrz în scutirea moşiei lui, era pus ca dovadă în faţa moşnenilor munteni, gata să primească orice încălcare a unui drept prea risipit asupra tuturor, pentru ca fiecare să aibă în adevăr simţul lui, pentru ca să-l prefacă într'o parte integrantă a propriului său suflet.

Şi vorbitorul adăugia profetic că în acel moment „chestiunea Orientului era la uşile noastre“, fără ca o organizaţie, o armată, finanţe, să fie la îndemîină pentru a nu pierde, în resolvirea ei, partea noastră. „Se tratează“, spunea el, făcînd ca un fior să treacă asupra Adunării, „un schimb al României pentru o provincie a Italiei“. Teranul singur, cu arma în mîină, poate apăra, dacă va fi mulţămit, pămîntul lui din nou

1) Totuşi în 1877 (*Cestiunea Univ. de Iaşi*, p. 37) el cerea să nu se predice „împroprietărirea însurăteilor pe proprietăţi particulare“.

amenințat: prin țeranii săi liberați, Prusia a scăpat, cu o jumătate de veac în urmă, de robia străină. „Să sacrificăm“, striga el, „întocmai ca Prusia, din moșiile cele mici, ca să putem păstra moșia cea mare, România.“

Peste doi ani, lovitura de Stat era să acorde, prin însăși mâna „comunistului“ atacat cu atîta vehemență, țeranilor ceea ce era pentru ei un drept din trecut, iar pentru societate o asigurare în viitor.

Până atunci, discursul din 1863 al deputatului de Focșani începea cu declarația formală că oratorul e „pentru guvernul constituțional reprezentativ în toată puterea cuvîntului“ și că, deci, chipul cel mai bun de a ocîrmui o țară nu e de a tăgădui Adunării drepturile sale ei, din contra, a i le recunoaște.“

Și, apăsînd mai tare opoziția față de Domn, el spunea odată: „Douăzeci și trei de ani ai vieții mele am fost în luptă, apărînd libertatea; nu acum, cînd sunt în vîrstă coaptă, voi voi să-mi adăpostesc capul la umbra despotismului“.

Și Domnul are *dreptul* de a cere „ca adevărul care i se spune să i se spuie cum se spune către acela care ține în mîna suveranitatea națiunii, ca deposit sacru“. Acest adevăr e că nu se poate tolera Guvernul Unirii depline, presidat de Barbu Catargiu, care cuprindea totuși între membrii săi pe Ion Ghica, dar că intrigile pentru grăbirea prințului străin, țesute de Grigore Sturdza, de Grigore Brîncoveanu, nu sînt sprijinite de țară.

Unirea, spunea el, „a făcut-o întreaga nație romînă“. „Nici chiar Domnitorului, dar încă unui singur particular, nu-i recunosc și nici nu-i voi da dreptul de a zice că el a făcut singur

Unirea"; atribuirea ei numai lui Vodă o răspin-
sese și el în proiectul întâii comisiumi de la Foc-

„Domnitorul e om, nimic mai mult decît un
om; nu are pretenție de a fi un bărbat mare.
Sămînța bărbaților mari s'a pierdut de la Ște-
fan-cel-Mare și Mihai Bravul"; poate ei sunt
undeva supt sumane !

Și, în dispoziția sa de atunci, Kogălniceanu
desprețuia, odată cu tronul, și tribuna, spunîd:
„Cînd va veni acel bărbat mare, fiți siguri că
atuncea se va ocupa foarte puțin de tribună
și de Parlament. Sabia și steagul nțiunii vor
fi singurele sale legi.“

Regimul constituțional îl cere el, acela care
„face din stăpînitor o ființă care nu poate să
facă decît binele și niciodată răul.“ Și el muștra
pe miniștrii cari nu-i dau. Îi muștra și pentru
numele de Principatele-Unite, care a înlocuit
„străvechiul nume de Romănia“.

Și cuvintele de la urmă sînt deosebit de fru-
moase. „Aduceți-vă aminte“, spune el miniștri-
lor, vorbind despre Domn, „că, la întia sa in-
trare în capitala Romăniei, Bucureștii i-au dat
un steag. Spuneți-i că acest drapel să-l desfășo-
re la hotarele Romăniei, să-i ridice demni-
tatea în afară, iar înlăuntru să desvolte prin-
cipiile de dreptate și de libertate ale Convenției
pentru toți de o potrivă: pentru cei mari și pen-
tru cei mici, și, atunci rugăciunile ce din 10.000
de biserici se înalță în toată ziua spre cer pen-
tru păstrarea sa, se vor ridica din toate inimile
Romînilor, și Dumnezeu va pune supt picioarele
sale pe toți vrășmașii și pizmașii săi.“

După discursul din Februar 1863, în Septem-
bre, Kogălniceanu fu chemat de Cuza și de

Doamna, pentru a i se arăta intenția de a-l chema la guvern. El ceru rezolvarea imediată a chestiei rurale, *propusă încă din 1860*. „Domnul“, arată el la 1875 în discuția la Adresă, „mi-a fost zis că nu era încă momentul sosit pentru o asemenea lege“, și lucrul se opri aici.

Propunerea de lege rurală adoptată de Adunare, supt impresia asasinatului lui Barba Catargiu — a cărui moarte a deplorat-o Kogălniceanu într'un discurs care a făcut admirația contemporanilor săi, dar pe care nu-l avem — cuprindea, după el însuși, „ștergerea tuturor drepturilor țeranilor, luarea din minile lor a ogoarelor muncite de ei, dându-li drept mîngîiere, ca pămînt rural, trei pogoane la moșii de cîmp, două pogoane la moșii de mijloc și un pogon și jumătate la moșiile de munte, și aceasta încă, nu ca proprietate absolută, ci numai ca pămînt arendat cu o chirie perpetuă, care urmă mai târziu a se hotărî de către Consiliul județean¹⁾“.

Legea n'a primit niciodată sancțiunea Domnului : nici Arsachi, înlocuitorul lui Catargiu, nici Nicolae Crețulescu nu o înfățișară acestuia.

Astfel Kogălniceanu e chemat la guvern, din nou, apoi, „și cel d'întăiu cuvînt care mi l-a zis Alexandru Ioan, cînd am intrat în Palat, a fost că acum momentul era sosit de a se deslega chestia rurală și că mie-mi aparținea de a o face.“ Voind a face președinte pe un Muntean, Bozianu, el se lovi de rezistența acestuia.

Kogălniceanu luase astfel locul Ministeriului Crețulescu, doborît de așa-numita „coalitie monstruoasă“, și el, primi numai cu multă greu-

1) Discursul la Jubileul Academiei.

tate, „furat“ de la moșia sa din Moldova¹⁾, o sarcină delicată și grea.

Așa ajunge el, după propria mărturisire, șef al guvernului. De la început i se presintă de Domn proiectul noii Constituții și noii legi electorale, scrise „de o mână foarte dibace pe care am cunoscut-o“ și comunicate și la Poartă. „Constituția era cesarismul ; legea electorală crea în fie care județ cîte treizeci de alegători pe viață, cari alegeau cîte doi candidați, din cari Domnul avea dreptul să numească deputatul județului“. Proiectul, ca și intervenția Soveranului, se zdrobiră de opoziția Ministeriului, care credea să se poată înțelege cu Adunarea. Intimii lui Vodă și chiar unii liberali, ca Panu, erau aceia cari lucrau în sensul despotic. La căderea lui Kogălniceanu pe chestia împrumutului sau pe alta, era să urmeze lovitura de Stat, pentru care erau gata ofițerii colonelului Pisoschi, căruțele de poștă ale surugiului, paturile la Arnota, în număr de treizeci. Până și banchetul cu musică și iluminarea palatului erau pregătite. În Consiliul de miniștri Steege obținu însă prin rugăciunile sale ca măsura să nu fie luată. Cu decretul de dizolvare în buzunar, Kogălniceanu se coborî ca să dea contra-ordinele.

Până la resolvirea chestiei celei mari însă, cerînd unei Adunări puțin generoase și de loc prevăzătoare puțința de a lucra împreună, noul președinte al Consiliului presintase proiectul de lege pentru înlăturarea proprietății mănăstirilor închinată și apoi acela pentru organizarea pe base istorice, cu armarea țerii și garda na-

1) *Cestiunea Universității de Iași*, București 1877, p. 4.

țională, a sistemului militar. Cu acest din urmă prilej fusese nevoie să se apere Ministeriul contra propunerii liberale de a se forma gărzi orașenești ca mijloc de apărare contra puterii executive. Cellalt, votat, restituia nației o largă parte din pământul său, care fusese dăruit lui Dumnezeu supt ocrotirea străinilor călugări, iar nu călugărilor străini supt ocrotirea lui Dumnezeu.

Și, cu privire la armată, la 1866, ca ministru, va cuteza să spuie în Cameră, față de învinuirea Ungurilor că se crește cu intenții ofensive armata noastră: „Vecinii noștri unguri să nu ceară de la mine ca eu pentru frații noștri de același sînge, pentru Romîni de peste Carpați, să am mai puține simpatii decît cele ce în 1860 le-am avut pentru Unguri“.

Legea rurală, o spune el sus și tare, îi aparține. Se știe că ea a fost primită cu votul de blam. Revenind cu legea electorală, în vederea unor noi alegeri, i se refuză colaborarea Camerei. Atunci veni disolvarea, „Două Maiu“, cu decretele de împrumut și „statutul“, înlocuind Convenția impusă de Puteri. Conform cu noul vot mai larg, pe care el îl numia „sufragiul universal“, se va alege, cu abținerea privilegiatilor, noua Adunare.

Legea rurală a lui Kogălniceanu fu prezentată întâiu în Consiliul de Stat, de creațiune recentă. El era compus din Bozianu, Bolintineanu, Papadopol Calimah istoricul, Gh. Vernescu, A. Crețescu, P. Orbescu, Gh. Apostoleanu. Se aduseră unele schimbări proiectului, dar se hotărî, cu voia Domnului, care presida, amînarea pe trei ani a aplicării, ceea ce însemna anularea de fapt a reformei. Presintîndu-și demisia, Kogălniceanu capătă de la Cuza-Vodă permisiunea

de a se prezenta din nou înaintea Consiliului de Stat, care fixă ca dată de aplicare 23 April al anului următor. Promulgarea s'a făcut la 14 August, cu o proclamație datorită Domnului însuși.

În noua Comeră, el putu să se menție numai de la Decembre la 24 Ianuar 1865. Atunci „curtisanii găsiră că Arapul își făcuse datoria și că Arapul era timp să se ducă. „Și, așa fiind, eu m'am dus“, — făcînd loc lui Bozianu, pe cîteva săptămîni, pînă să se gătească „amicii intimi“ ai Domnului, cari-l duseră la peire¹⁾.

Schimbarea Guvernului Kogălniceanu s'a făcut, după însăși mărturisirea acestuia, pentru că Domnul „socotia că momentul a sosit ca să împace durerile lui 2 Maiu, căci 2 Maiu schimbăse fața țerii, și negreșit că aceasta a trebuit să doară“; înlocuitorul venise ca „un om împăciuitoare, un om blînd, în chezășuire de împăcare“²⁾.

Mai tîrziu, potolindu-se toate patimile, Kogălniceanu aprecia astfel, la 1885, politica Domnului său: „Cuza făcea politică personală, țîind sus drapelul țerii și o singură dată Domnia sa n'a umilit țara“³⁾.

După căderea lui Vodă, el, șeful celor de la 2 Maiu, se unește, la „Concordia“, cu partidul liberal, din care nu făcea parte și cere a se fixa în program că „și 2 Maiu a fost un mijloc de a

1) „Devisă : unul întru toți pe vesela domnească“; p. 15.

2) *Chestiunea Universității de Iași*, p. 4.

3) „Alianța“, p. 69.

conduce țara la democrație“¹⁾. Ministeriul lui Ion Ghica a căzut îndată supt loviturile aliaților.

Supt Ministeriul Dimitrie Ghica²⁾, Kogălniceanu joacă un rol foarte șters.

Iar de la 1869 înainte, glasul celui mai mare orator român nu se mai aude aproape de loc în Adunările noastre. Apărarea din interes de partid — căci, cum am spus, șeful partidului național era legat de interesele lui I. C. Brătianu, șeful liberalilor munteni — a concesiiei Strussberg, așa de nenorocită, e tot atît de slabă în 1871 cum fusese supt Ministeriul „roșu“ al vechiului său prieten și coleg la Academia Mihăileană, Ion Ghica. Pasiunile erau atît de exasperate atunci, supt Ministeriul Lascăr Catargi, încît, urmînd unele, circulări secrete, Kogălniceanu era să fie arestat la Buzău, în cursul călătoriei de la Iași la București³⁾. Din partea lui, el credea că „o politică de legalitate și împăcare singură poate salva situația din lăuntru“⁴⁾

1) „Programa de la Mazar-Pașa”, București 1883. p. 6.

2) Așupra intrării lui în Ministeriu (1877) el spunea la 1885: „Nu eram liberal cînd se încurcase politica cu ocasiunea ultimului războiu și cînd (I. C. Brătianu) se adresase la mine să-l ieu..., de ce?”

„Voiu fi parlamentar și voiu zice: să-l ieau de subțiori ca să nu se poțicnească în calea rătăcirii” (*Alianța partidului liberal cu partidul liberal-conservator*, Galați, pg. 59).

3) *Discursul în chestia Strussberg*, Iași 1872, p. 26. Grigore Sturdza striga în Cameră: „Rău a făcut că nu te-a închis”. Și un domn I. Iamandi se ralia la această părere.

4) *Ibid.*, p. 37.

Raportul Comisiei Europene (1857), către congresul din Paris, publicat de el la 1869 ca ministru de Interne, e o pledoarie pe atât de completă, pe cât de călduroasă pentru drepturile românești¹⁾. Ea e inspirată în largă măsură de ideile lui, pe care le reproduce în chestia țărănească.

La 1868, Ștefan Golescu încă fiind la Guvern, el amintea în Cameră rolul Moldovei pentru realizarea Unirii, al Moldovei „micșorate prin luarea Basarabiei și a Bucovinei“ și stabilia că nu „în sala bătrînului Mihalachi Cantacuzino de la Ceplenița“, „un bun boier și franc Român“, s'a făcut cea d'întăiu manifestatiune în favoarea Unirii“, ci prin petiția scrisă de N. Ionescu și iscălită de atîția²⁾, care, trimisă lui Napoleon al III-lea, a fost readusă împreună cu curierul de jandarmi austriaci ai lui Coronini. Vorbia și de prigonirea moderaților moldoveni cari cereau numai păzirea Regulamentului Organic, de fuga lui însuși, prin munți, în haine de călugăr, urmărit cu gloanțe, punîndu-se ca preț pe capul lui 500 de galbeni³⁾ și „un rang de boierie“.

Discursul la Mesagiu din același an, supt noul Ministeriu, făcea lauda tînărului Domn Carol, dar se declara împotriva Guvernului, a cărui operă de progres n'o vedea. Doria, totuși, o po-

1) *Rapport sur l'état des principautés de Moldavie et de Valachie*, București 1879.

2) Radu I. Ionescu, Chinezu, etc. V. „Cuvîntul“ din 1863, p. 15.

3) În Discursul de la 1863 la Adresă, el vorbea de 700 de galbeni: „și astăzi păstrez decretul subscris de Postelnicul Vasile Beldiman“ (p. 14).

litică de împăciuire, și răspingea învinuirea că ar exista, și cu știința lui, un „partid cuzist“, cu atît mai mult, cu cît nu se simția a fi fost „Veniaminul“ Domnului căzut. „Eu mă fălesc și privesc ca un titlu de glorie pentru mine de a fi fost ministru energic și credincios al fostului Domnitor, și cu atît mai mult, că eu niciodată n'am fost Veniaminul său, n'am fost în stare să am simpatiile lui: am venit ca necesitate, m'a chemat.“ El se declara gata a opri la hotare pe vechiul său prieten dacă r încerca o aventură.

La 1875 discutîndu-se adresa, el ataca pe Miniștri, și nu Camera aleasă supt presiunea lor. Arată că încă un proiect, ultimul, din programul de la 1857, e de îndeplinit: adevăratul constitu-

El e în tradițiile țerii. Alegerile false trebuie să dispară. Și el îndeamnă la luptă pentru libertățile publice. „Noi, bătrînii, sîntem“, spunea dînsul, „dintr'o generație de oțel: fiecare purtăm pe noi stigmatul închisorii, al surghiunului, al frînghiilor, al gloanțelor.“

Astfel cuteza să spuie șefului Guvernului, în aplause, că „pe Domni nu-i răstoarnă pîoșoarele, ci miniștrii cei răi“

Tot la 1875, în *Alegătorul liber*, Kogălniceanu discută limpede chestia Dinastiei: recunoștea că ea poate însemna numai „stabilitate“ și „progres“, dar imputa lui Carol I-ii că domnia lui constituțională, nu răspunde așteptărilor, căci se doria de la dînsul „o rațiune, o inteligență și o voință“, garantate prin însuși jurămîntul său. A lăsa țara în prada unor miniștri de partid nu înseamnă însă aceasta. Domnul e garantul aplicării Constituției, iar nu ocrotitorul celor cari o calcă. Altfel se trăiete în minciuna permanentă

caryey distruge Statul. Era o rechemare la rolul constituțional firesc al Suveranului.

Încă din 1876 se discuta în Cameră cu mult lux de argumente atitudinea noastră în războiul ce izbucnise în Balcani. Kogălniceanu era, în acel moment, din nou ministru, la Externe. Nu ne putem întindem întinde asupra activității sale în această calitate, dar desfacem din „Politica externă a regelui Carol“ ce am publicat în 1916, pasagiile care-l privesc.

Un act mult mai însemnat decât orice declarații și declamații ale Ministeriului Manolachi Costachi care nu-l putu reține, este acela pe care, cu o lună fără o zi înainte de plecarea sa de la un Ministeriu pentru care era singurul chemat, îl adresa Kogălniceanu. Încă la 30 April (apoi la 5 Maiu) el garantase cu trecutul său o neutralitate strictă și onestă, „sinceră și loială, demnă de o plină și întreagă reciprocitate“¹⁾. Acuma, la sfârșit, el declara limpede că, dacă este vorba să ni păstrăm neutralitatea, ceia ce înseamnă să nu ajutăm pe Sîrbi, pe vecinii cu cari trăisem totdeauna în cele mai strînse și iubitoare legături și cu cari împreună visasem douăzeci de ani a rezolvi, pentru noi, și nu pentru alții, chestia Orientului, Poarta trebuie să facă, neapărat concesii, pe care România nu vrea să le smulgă cu armele. El cerea — și lista e foarte interesantă și foarte potrivită—: „Recunoașterea individualității Statului român și numelui său istoric“, România, dreptul de a avea represințanți diplomatici întocmai ca și celelalte State,

1) „Mon passé bien connu est le meilleur gage que la politique de neutralité et du respect des traités est absolue et sera religieusement suivie.”

admiterea jurisdicției consulare la Constantinopol și în toată Turcia, „înviolabilitatea teritoriului român și delimitarea insulelor Dunării“, cu privire la care se iviseră contestații, — de și cu oarecare dibăcie puteau fi evitate —, convenție de comerț, drept de extradare, convenție poștală și telegrafică, pașapoarte și renunțarea Turcilor la dreptul de a trată prin consulii lor afacerile Rôminilor în străinătate, în sfârșit admiterea talvegului ca hotar la gurile Dunării.

Și Kogălniceanu adăugia că neadmiterea cererilor noastre „va compromite în cele din urmă raporturile cele bune“ cu Turcia.

Erau atunci, la 1876, oameni cari, din dorința de a nu jigni interesele Puterilor, ar fi fost în stare să facă și concesii Turciei slăbite, a cărei menținere părea problematică pentru unii și a cărei ruină părea sigură pentru cei mai mulți. Kogălniceanu nu putea fi dintre aceștia; era, prin studiile sale din Franța, partisan al unei acțiuni alături cu creștinii și nu înțelegea, deci, să nu pornească în anume împrejurări și alături de Rusia. El, care a rămas pînă la sfârșit, în fundul sufletului său, prieten al creștinilor ortodocși și al Rușilor, s'a găsit de acord cu opinia publică din acest punct de vedere. De pe la 1830, cînd scria lucrarea sa franceză despre Istoria Rôminilor, și pînă la sfârșitul carierei sale politice, fără a fi fost rusofil, era un om care considera posibile legăturile noastre cu Rusia; avea, prin urmare, alt punct de vedere decît al oamenilor crescuți la Berlin sau al oamenilor crescuți la Paris, cari, chiar după căderea lui Napoleon al III-lea, împărtășiau toate temerile Împăratului de odinioară față de Rusia. De și nu

știa poate, — el, care știa multe lucruri —, în întregime tot acel șir de încălcări de care Poarta se făcuse vinovată față de noi, toate tentativele care fuseseră părăsite îndată ce întâmpinaseră oarecare rezistență din partea noastră.

La sfârșitul lui Iulie, activitatea ca ministru a lui Kogălniceanu se apropia de sfârșit; și, apropiindu-se de sfârșit, el a crezut că se putea ca România, care fusese tratată atît de ofensător de diplomația europeană, să ia o atitudine în ce privește suferințele populațiilor creștine de dincolo de Dunăre. Acesta este un moment foarte important, nu numai în evoluția sufletească a lui Kogălniceanu însuși și în atitudinea lui diplomatică, dar, în același timp, în crearea acelei conștiințe de mîndrie și de datorie față de consîngeni și coreligionarii săi, pe care România începea s'o aibă. Actul este foarte frumos și foarte important, de și el n'a avut nici-un rezultat practic.

La 20 Iulie (1-iu August) ministrul de Externe al României mulțamește pentru sprijinul deosebitelor Cabinete în chestiunea neutralisării Dunării între gurile Timocului și Vîrciorova. Profită de ocazie ca să comunice Europei și alt lucru. Amintește că România nu înțelege să oace un rol provocător, că ea nu va face ceia ce a făcut Franța lui Ludovic al XIV-lea în America, în viitoarele State-Unite, pe care de-a ajutat în lupta pentru independență. Totuși, spune el, „nu putem să ascundem preocupările și simpatia pe care ni-o inspiră starea cîtorva provincii ale Turciei“. Amintește de ororile din Bulgaria, într'adevăr extraordinare, de care pomenia cu indignare toată Europa, de care se vorbise în Parlamentul engles, o întregă populație fiind masacrată, orașe distruse, sate perind fără urmă,

oameni spânzurați apoi cu grămada la Adrianopol, supt ochii consulului rusesc, — adevărate grozăvii fără nume, care se făptuiau împotriva unei populații ce nu mai putea să lupte. Se socotește, spune Kogălniceanu, la peste o sută de orașe, distruse, 25.000 de oameni omoriți — foile turcești spuneau că numărul morților s'ar ridica la 40.000 —; au fost o mie de copii vânduți — știm de aiurea că se vindeau pe 4-10 lei unul copiii de creștini. „Sînt în măsură să afirm că scene de revoltantă sălbătăcie au avut loc mai în toate orașele și satele Bulgariei.“ Sînt rapoartele și declarațiile Bulgarilor fugiți la noi, dar el preferă să întrebuițeze numai actele pe care Europa le-a admis ca autentice, cum era declarația făcută la 10 Iulie în Parlamentul engles. Nu acuză Guvernul turcesc: sînt în el oameni luminați; cu „principii umanitare“ — aceasta era partea de cruțare față de anume sentimente pe care puteau să le mai aibă unii față de Turcia —, dar „organele subalterne“ au întrecut orice margine: „În România“, spune el, „sînt sute de mii de Slavi, foarte mulți Bulgari, cari au drepturi politice, și emoțiunea aceasta poate să creeze dificultăți Guvernului. Națiunea noastră întregă se poate emoționa de aceasta, pentru că, precum știți, noi avem mai mult de 200.000 de Romîni stabiliți pe malul drept al Dunării și cari au încă relațiuni multiple cu patria mună.“

Și diplomația românească îndrăznia să vorbească așa în Iulie 1876: „Strigătele de indignare și de protestație se aud din toate părțile, și lumea creștină orientală ne acuză cu glas tare că sancționăm prin neutralitatea noastră și prin tăcerea noastră acele crime hidoase care se comit aproape la porțile noastre“.

Astfel rechemă Kogălniceanu Europa la datoria ei față de creștinătatea care suferia la granițele țerii noastre: este cel mai mîndru act al României vasale, și el poate fi un model pentru ce se cuvine a-și permite România independentă. „Această situație“, se zicea mai departe, „este plină de primejdii: ar fi imposibil să-i facă cineva în această privință cea mai mică iluzie. Căci nu știu care ar fi guvernul ce ar putea să reziste mai multă vreme la sentimentele de revoltă ale unei populații care vede pe frații săi și pe coreligionarii săi masacrați și averile lor distruse.

„Neavînd nici o intenție ostilă față de Turcia, și dorind viu ca războiul să rămîie pe terenul unde se ciocnesc interesele care l-au făcut să se producă, ni este totuși imposibil — veți recunoaște, cel dintîiu, domnule Agent, — să rămîinem indiferenți la strigătele de durere care pleacă de pe malul drept al Dunării. Comunicîndu-vă impresiile de durere care ne dîmină pe toți în România, Guvernul, ca și opinia publică, ni-ar fi imposibil să nu ni punem dureroasa întrebare: Cum Europa civilizată și creștină n'are un glas de ridicat decît în favoarea Evreilor? Într'adevăr, aduceți-vă aminte de mînia Europei care cădea asupra României în 1867, cînd cîțiva Evrei, cari fuseseră condamnați de tribunalele noastre ca vagabonzi și cari, neapelînd contra sentinței, fuseseră îndreptați la Galați pentru a fi exportați în Turcia, fiind transferați de cealaltă parte a Dunării, au fost răspinși de Turci, aruncați în rîu și scăpați de agenți romîni, afară de doi, cari s'au înecat. Aceiași mînie nu ni-a fost cruțată acum cîțiva ani pentru că într'un colț isolat al țerii noastre populația românească lovise trei, patru Evrei, cari comiseseră un sacrilegiu

în catedrala din Ismail, sacrilegiu constatat în toată îormă de autoritățile competente. Și, astăzi, cînd mii de Bulgari și chiar de Romîni, cînd mii de creștini sînt omoriți, cînd atrocitățile cele mai grozave se comit în Bulgaria ziua mare, Europa creștină nu găsește în puterea sa, în regulele civilizației sale, în legile umanității alte mijloace pentru a veni în ajutorul acestor nenorocite populații decît o tăcere insultătoare? Această tăcere România, așa modestă cum este pozițiunea sa, n'ar putea să o păstreze mai multă vreme. De aceea, vă rog, domnule Agent, binevoiți a fixa atențiunea guvernului X asupra pozițiunii penibile și pline de primejdie în care ne găsim; faceți să se știe că agitația în sinul populației noastre crește din ce în ce, că un mare partid politic — partidul liberal —, „s'a pronunțat categoric în favoarea creștinilor, că armata romîină ea însăși freamătă sub jugul disciplinei sale, dorind să iea parte la luptă. Pentru a preveni eventualitățile și a împiedeca răul de a lua proporții din ce în ce mai întinse este înțelesul și datoria Marilor Puteri ale Europei creștine și civilisate de a usa cu un moment mai curînd de toată greutatea lor pentru a face să se respecte de armatele Turciei principiile dreptului ginților, datoriiile de umanitate și pentru a nu da Europei o astfel de privesite de barbarie și exterminare de care e întipărit astăzi războiul sfînt îndreptat împotriva populației creștine din Bulgaria.“

La Consiliul de Coroană din 3 April 1877, Ion Brătianu fiind acum la guvern, Kogălniceanu începe declarînd că regretă și el disolvarea Senatului, că desaprobă atitudinea Guvernului în ultimul timp : ● partea deputatului de

oposiție. „Nu știe care e starea noastră față de celelalte Puteri și în special propunerile ce s'ar fi făcut de către Rusia. Crede, în lipsă de alte elemente cunoscute, că Rusia victorioasă ar opri Basarabia ce i s'a luat prin tratatul de la Paris. Asemene s'ar crea, dincolo de Dunăre, State slave puternice, ceia ce ar fi, precum a zis d. Bozianu, străin intereselor noastre. Nu este în interesul României a face alianță politică cu Rusia sau să coopereze cu dînsa.“ De altminterea, observă el, Turcii ar ajunge mai curînd la București decît să se poată îndrepta trupe rusești împotriva lor. Prin urmare, dacă este să se încheie o convenție, să fie numai pentru „trecerea și îndestularea oștilor, fără caracter militar“. „D. Kogălniceanu se unește cu principele Ghica ca să lucreze la Viena, spre a obține poprirea Turcilor de a trece la noi, de a face din România teatrul războiului.“ De oare ce se credea că vor trece Turcii la Calafat, de frică să nu treacă alții împotriva Vidinului, e de părere să se declare neutralitatea punctelor ocupate de trupele noastre, care puncte urmau a fi apărate împotriva Turcilor ca și împotriva Rușilor, ceia ce era extrem de greu¹⁾.

Situația Ministeriului se făcuse însă din zi în zi mai grea.

Se simți astfel nevoie de a se aduce pe Kogălniceanu, antipatic fără îndoială, dar singurul în adevăr chemat pentru această misiune.

La 4 April st. v. el înștiințează astfel pe Agenții noștri în străinătate despre luarea Ministeriului de Externe de dînsul: „Imprejurări grave au făcut că am cedat stăruințelor Prințului nostru

1) „Să se apere contra ambelor oștiri.“

și Guvernului Său pentru a primi portofoliul Ministeriului de Externe. Trecutul meu e cea mai bună garanție a politicii prudente și a neutralității — deci: ca la 1876 — „pe care mi-am fixat-o.“ Și el continuă, spunînd că, dacă războiul izbucnește, „trebuie să consacram toate simlînțele noastre pentru ca România să nu devie teatrul războiului“. Dar la 5 April el înștiința Puterile că o invasiie turcească va aduce România la hotărîri desnădăjduite, iar la 10 el făcea responsabile Puterile înseși de urmări.

Și el era pentru legătura noastră cu Rusia. Era de această părere, odată ce neutralitatea nu ni fusese recunoscută. A doua zi el declara că încheiase convenția și, mergînd la baronul Stuart, o arăta pregătită încă de mult, fără știrea nimănui.

Dar el va constata lipsa garanției formale a integrității teritoriale. În locul frasei că „Guvernul imperial garantează în timpul războiului menținerea instituțiilor și teritoriului României“, el face să se adopte acest text: „M. S. Împăratul Rusiei garantează României Instituțiile sale și integritatea fruntariilor sale actuale“¹⁾.

Îndată se adresă nota circulară de la 2/14 Maiu cătră Puteri. În circulara aceasta, care plecă în ziua chiar cînd Principele visita la Ploiești pe Marele-Duce Nicolae, se amintia neutralitatea pe care o observam de aștia vreme, cîu așa de mari sacrificii, între care principalul era sacrificiul moral, România avînd dragoste firească pentru populațiile creștine de dincolo de Dunăre²⁾. Așa de mare era însă grija ei de

1) *Alianța*, pp. 77-8.

2) „Au détriment de nos relations morales et matérielles avec les populations de la rive droite.“

pace, încît renunță să le sprijine: ea se distruge astfel în sufletul acestei populații numai ca să nu contribuie la turburarea împrejurărilor generale europene.

România, spunea Kogălniceanu, spera o compensație, care ar fi stat într'o definiție a situației sale de neutralitate¹⁾, lucru după care umblase în tot cursul anului 1876 pe lângă Puteri, și ele spusese că au proiectul lor, în care nu intră și condițiile noastre. Cînd războiul rusoturc s'a apropiat, devenind o eventualitate iminentă", spunea ministrul de Externe al Principelui Carol, „România s'a adresat la Puteri și la Poartă, cerînd „să se prefacă și să se ridice la înălțimea unui drept formal obligațiunile derivate pentru noi dintr'o neutralitate necesară tuturora și al cărei exercițiu îl admisesem noi fără niciun avantajiu pentru România“²⁾.

Dar cererile românești n'au întîmpinat o bună primire. „Sublima Poartă, întrebuițînd un sistem de zăbovire pe care propriile ei interese ar fi trebuit să o facă a-l repudia de mult, s'a îndărătnicit a nu voi să reguleze chestiile pendinte de zeci de ani între Guvernul Imperial și Guvernul Princiar“, neadmițînd măcar singur titlul național de România pentru o țară care-i era așa de utilă totuși.

Așa fiind lucrurile, într'un moment România

1) „Compensation dans le règlement définitif de notre neutralité.”

2) „La question de l'opportunité de transformer et d'élever à la hauteur d'un droit formel les obligations dérivées pour nous d'une neutralité nécessaire à tout la monde et dont nous avons admis l'exercice sans aucun avantage pour la Roumanie”.

a trebuit să aleagă: Puterile o părăsiseră, prescripțiunile tratatului din Paris, care o asigurau, dispăruseră, și atunci ce putea să facă acest Stat slab între necesitatea trecerii Rușilor și între negațiunea absolută din partea Turcilor a drepturilor sale? Cineva, care a lăsat o operă științifică în domeniul dreptului și care era atunci reprezentant al României la Berlin, Dègre, spunea și el că declarațiile pe care le făcea Kogălniceanu la 2 Maiu 1877 nu erau în contra tratatului din Paris, ci derivau din înseși prescripțiile lui, erau ultimele consecințe trase din situația nouă fixată prin acel tratat. Eram în legătură și cu Turcia și cu Rusia, care făceau parte de o potrivă din Puterile garante; dar, dacă evenimentele aduseseră un conflict între datorii noastre față de una și cealaltă din aceste Puteri și dacă Europa refusa să deslege conflictul, nu ni mai rămănea decît să-l deslegăm noi înșine. Însă conflictul între două datorii se resolvă firește în folosul uneia și în paguba celeilalte; prin urmare chiar situația fixată de Europa pentru Principatele românești, la 1856, adusesese, fără ca Romîni să fi introdus un element nou, situația aceasta de desfacere firească de interesele Turciei, pentru moment, înainte de a veni la cealaltă desfacere, din însuși corpul politic al Împărăției. De altmintrelea, făcea să se observe Kogălniceanu ceva mai departe în acest act, Rusia nu intervenise dușmănește. Purtarea Rusiei a fost cavaleriească, și ea a ținut samă de demnitatea României, de sentimentele firești pe care poate să le aibă un popor liber cînd o armată străină se aproprie de granițele sale.

Principele Gorceacov declarase apoi că Tarul este mandatar al Europei. Și avea dreptate.

într'un sens. Europa zisese: nu atacați Turcia, fiindcă vom găsi mijlocul de-a o aduce la sentimentul realității. Europa nu putuse s'o aducă la sentimentul realității, de și muncise o jumătate de an fără folos, înviersunînd pe Turci, în loc să-i convingă. Și atunci? Atunci Rusia nu putea zice oare: „de vreme ce silințele noastre n'au izbutit și n'aveți nici dispoziția, nici mijloacele de a o face să-și înțeleagă datoriile față de supușii creștini, eu, care sînt hotărîtă și am și puterea de-a interveni, intervin, nu în numele meu, ci în al Europei întregi?”

Și ultim argument oare se putea rezista forței care era să fie deslănțuită astfel? Convenția părea să fi salvat cel puțin principiul păstrării instituțiilor și al integrității teritoriale.

De alminterea, adăugiă actul, nu s'a rupt cu Poarta; dar a încheia și cu dînsa o convenție ar însemna a deschide hotarele și a strămăta războiul pe teritoriul nostru, și se știe, după exemple recente, ce pot face în asemenea împrejurări „avangardele nedisciplinate“ ale oștirilor Sultanului. Propunerea de a conlucra militar cu Turcii e calificată de „necugetată“ (irréfléchie).

O intervenție militară românească nu era să se producă însă fără „provocare din partea Turciei“¹⁾.

Dar, spune Kogălniceanu mai departe, s'au săvîrșit atîtea acte dușmănoase împotriva României, încît chiar o acțiune mai îndrăzneată, mai dușmănoasă a acestei țeri s'ar îndreptăți. Și el pomenia: năvălirea bașbuzucilor și a Cerchesilor pe teritoriul nostru, sechestrarea corăbiilor, a luntrilor care purtau provisiile și alte

1) A moins que la Roumanie ne fût provoquée par la Turquie elle-même.

mărfuri, indiferent de steagul ridicat pe dinsele, intrarea pe gurile râurilor noastre a corăbiilor turcești pentru a devasta împrejurimile sau a căuta mijloace de hrană, destituirea agentului românesc la Constantinopol¹⁾, etc. Astfel Poarta însăși a declarat războiul cui nu dăduse niciun motiv pentru aceasta; ea e aceia care a rupt legături pe care, altfel, le-am fi păstrat.

Și documentul se isprăvia așa: „Sprijiniți pe dreptul nostru și dreptatea cauzei noastre și conținând pe grija Puterilor garante față de noi, vom face tot ce datoria noastră față de țară ni impune, pentru a apăra solul nostru“ — era pus la început „teritoriul românesc“, dar i s'a părut lui Kogălniceanu că ar ieși din marginile impuse de tratatul din Paris și că „solul nostru“ e mai modest, căci n'are un caracter politic, ci numai geografic — „pentru a apăra instituțiile noastre“ — nu zice: „Statul nostru“ — „și a asigura existența noastră politică“²⁾.

1) Pentru ideia de a „considera pe Prinț însuși ca *déchu*“, v. raportul din Roma al lui Obedenaru, 8/80 Maiu 1877.

2) „[Ces faits] ne nous laissent plus aucun doute que nous sommes en guerre avec la Turquie et que cette guerre nous a été déclarée par la Sublime Porte elle-même... C'est la Sublime Porte elle-même qui la rompt les liens existant entre elle et la Roumanie et que par conséquent nous ne pouvons que lui renvoyer la responsabilité qu'elle essaye de faire peser sur nous par sa dépêche du 2 mai (*sters*: pour toutes conséquences qui résulteraient de cet état de choses)... [On prendra] des mesures telles que les comporte la situation créée par la Turquie elle-même afin de repousser par la force les actes d'agression auxquels la Roumanie est en butte de-

Urmă proclamarea independenței. Trebuie să se comunice acest act și agenților României în străinătate. Atunci s'a scris frumoasa notă circulară a lui Kogălniceanu din 22 Maiu, în care el arată cum „agresiunile neîncetate și nedrepte ale armatei otomane, pe tot parcursul frontierei noastre dela Dunăre, au produs în toată țara o mare surescitare. Corpurile noastre legiuitoare au adoptat atunci spontan o moțiune tinzând să puie România în poziție de independență francă și determinată față de imperiul otoman, ale cărui drepturi suzerane, trebuie să o recunoaștem, n'au avut nici odată un caracter bine definit.

„Guvernul Alteței S. Principelui Carol nu s'a crezut în drept să reprime această micare“ (contra abuzurilor suzeranului turcesc). „Tentativa ar fi fost de alinieri în acest moment pe atât de zădarnică, pe cât de contrară sentimentelor de legitimă indignare pe care Suveranul României le împarte în întregime cu supușii săi ¹⁾“.

de la part des armées ottomanes (*șters*: de la part des Turcs).

Fortis de notre droit et de la justice de notre cause et comptant sur la sollicitude des Puissances garantes à notre égard, nous ferons tout ce que notre devoir envers le pays nous impose pour défendre notre sol (*șters*: le territoire roumain) pour sauvegarder nos institutions et pour assurer notre existence politique.”

1) „Les agressions incessantes et iniques de l'armée ottomane sur tout le parcours de notre frontière du Danube... Nos Corps législatifs ont spontanément adopté une motion tendant à mettre la Roumanie dans une position d'indépendance franche et déterminée vis-à-vis de (*șters*: notre ancienne suzeraine”. Apoi, de altă scrisoare: „L'Empire Ottoman, dont, il faut le reconnaître, les droits (*șters*: rapports) suzerains n'ont jamais eu de caractère

Nu se poate ceva mai potrivit decît ca, într'un act diplomatic, să se afirme înaintea lumii întregi această unitate de sentimente între Suveran, Guvern și Țara întreagă. Aceasta dădea dreptul și altuia dintre represintanții României în străinătate să spuie, în cuvinte mișcate, că nu-i lipsește țerii în momentele acestea nimic din acea unitate absolută, din acea căldură deosebită a tuturor inimilor, din care rezultă neapărat biruința. „Independența absolută a României a fost deci proclamată de toate glasurile autorizate ale țerii. Suveranul și poporul au luat hotărîrea fermă să o apere cu arma în mînă ca și integritatea teritoriului cu care se găsește de acum înaintea identificată în ochii întregii populații“¹⁾.

„Lucrul acesta trebuia adus și la cunoștința tuturor Puterilor. „E un articol de credință în existența noastră națională“²⁾“, care nu suferă discuție. Nu era un punct care să poată fi supus

bien défini (puțin schimbat apoi). Le gouvernement de S. A. le prince Charles ne s'est pas cru en droit de réprimer ce mouvement. La tentative en eût été, du reste, en ce moment, aussi vaine que contraire aux sentiments de légitime indignation que le Souverain de la Roumanie partage entièrement avec ses sujets.” (Cf. V. Kogălniceanu, *Documente*, II, p. 98 și urm.).

1) „L'indépendance absolue de la Roumanie fut donc proclamée par toutes les voix autorisées du pays. Souverain et peuple ont pris la ferme résolution de la défendre, les armes à la main, au même titre que l'intégrité de notre territoire, à laquelle elle se trouve dorénavant identifiées aux yeux de toute la population roumaine.”

2) „Cet acte, qui a pris le caractère d'un article de loi dans notre existence nationale.”

părerii altora: era o afirmație absolută, irevocabilă, până la moarte, a unui popor întreg.

Deocamdată Kogălniceanu își da sama de faptul că toate chestiunile resolve prin tratatul din Paris sînt puse din nou în discuție, dar că nimeni nu va putea interveni până nu se va ști ce hotărâsc alții, și că hotărîrea atîrna de biruință sau de înfrîngere. Prin urmare numai într'un tratat de pace s'ar putea lua o hotărîre în ce privește această schimbare totală a situației internaționale a României. De aceasta și-a dat sama, zicem Kogălniceanu, de și încerca, precum am arătat puțin mai înainte, să deducă independența din tratatul de la Paris sau din forma de suzeranitate turcească fixată prin Puterile europene la 1856. El califica independența de „act la care circumstanțe imperioase și cu totul independente de acțiunea noastră proprie ne-au adus în chip fatal și pripit“, adăugind că el „nu era decît consecința fatală a acelei *protecții eficiente* 1).

România dorește un singur lucru: ca actul să fie „bine văzut“ (bien vu), „chiar dacă“, urmează declarația lui Kogălniceanu, „complicațiile actuale ar zăbovi *recunoasterea lui oficială* până la epoca pe care evenimentele și bună voința Puterilor pot singure să o apropie. Prețuim la dreapta sa valoare reserwa pe care o impun fiecăruia circumstanțele excepționale de astăzi.

„Dorințele noastre modeste se reduc, pentru moment, la aceia : să căpătăm din partea Mi-

1) „L'acte auquel les circonstances impérieuses et indépendantes de notre propre action nous a fatalement et hâtivement amenés aujourd'hui n'était que la conséquence obligée de cette protection efficace.”

nisteriului o simplă recunoaștere tactică — acquiescement — a liniei de conduită pe care am urmat-o, supt apăsarea unor dificultăți așa de grave și pe care, ținem să o afirmăm sus și tare, am luat-o în afară de orice influență străină ¹⁾).

Aceasta,, ca să nu se confunde chestia ridicată de Rusia, prin războiul ei, cu chestia, cu totul deosebită, ridicată de noi.

„Mai presus de toate aspirăm, domnule Agent, să cîștigați de la bine voitorii protectori ai noștri făgăduiala că în nici un cas nu se va face violență națiunii romîne în scopul de a o constrînge să înoade din nou legăturile sale anterioare su Sublima Poartă. O comunicație de felul acesta ar avea ca urmare a circumscrie într'un cerc bine determinat activitatea de astăzi a țerii noastre“, și, dîndu-i încredere în viitor, ar însemna „o cretere de autoritate acordată acutului ce a îndeplinit acuma ²⁾“. De altfel, România n'a făcut și nu face decît „o politică de conservatie“. Nu e atîta un războiu împotriva Turciei, cît o desfacere de dînsa, „putința de a ne mișca liberi“. În resumat, ori „o aprobare în-

1) „Quand même les complications actuelles en ajourneraient la reconnaissance officielle à une époque que les événements et le bon vouloir des Puissances peuvent seuls rapprocher. Nous apprécions à sa juste valeur a réserve qu'imposent à chacun les circonstances exceptionnelles de ce jour... Nos vœux modestes se réduisent pour le moment à obtenir de la part du Ministère un simple acquiescement à la ligne de conduite que nous avons suivie, sous le poids de bien grandes difficultés et, nous tenons à l'affirmer hautement, en dehors de toute influence extérieure.”

2) „Par dessus tout nous aspirons, Monsieur l'agent, à gagner de nos bienveillants protecteurs la promesse qu'en aucun cas il ne sera fait violence à la nation rou-

treagă“ — la care de alminteri nu spera ministrul însuși — „ori, cel puțin, o adesiune prealabilă ¹⁾“.

Războiul alături de Ruși se dovedi însă nedorit de aceștia.

De almintrelea, la 15 Maiu st. n., Kogălniceanu spusese lămurit lui Bălăceanu că „armata noastră va ocupa deosebi Oltenia și că *nu ne gândiam măcar la un războiu ofensiv*“ ²⁾. Dorința de participare la războiu era a Principelui.

Se urmase sfatul Vienei.

Și măcar dacă sprijinul austriac ar fi fost real și posibil! Dar Kogălniceanu el însuși vedea de ce va trebui să se lovească —, în momentul acesta chiar Agentul României la Viena prevedea în viitor războiul necesar cu Ungaria —, atunci când, la cererea de a se extrada cei bieți șase Ardeleni cari voiseră să intre în oastea noastră, el amintea „asprimile neexplicabile la care sînt supuși Romîni din Ardeal de către autoritățile ungurești“, care au mers până la oprirea strîngerii de contribuții voluntare din partea femeilor romînce pentru ambulantele oștirii Principelui Carol.

maine dans le but de la contraindre à renouer jamais ses rapports antérieurs avec la Sublime Porte. Une communication de cette nature aurait pour effet de circonscrire dans un cercle bien déterminé l'activité présente de notre pays... Un surcroît d'autorité accordé à l'acte que vient d'accomplir la Roumanie.”

.1) „Une approbation entière ou, au tout moins, une adhésion préalable.”

2) „Tout ce que je dois ajouter pour notre gouverne, c'est que notre armée occupera (*sters*: coopérera) à part la Petite Valachie et que nous ne songeons pas même à la guerre offensive.”

„Supt niciun pretext nu vom comite inichitatea de a da autorităților ungurești, fără niciun delict calificat, pe orice tânăr Român din Ardeal care, în aceste din urmă vremi, ar fi venit în țara noastră pentru vre-un interes“. El amintea că, la 1860, somat, de Austria, ca prim-ministru al Moldovei, să dea pe fugarii unguri, el a refuzat. „Domnul conte va judeca și va simți mai bine că aceia ce n'am făcut pentru Maghiarii răsculați, nu voiu face azi pentru Români“¹⁾.

La Viena umblau zvonuri că ofițerii ruși cerea pasurile ardelenene²⁾.

1) Scrisoare din 13 Iunie: „C'est avec le plus vif regret que nous avons été informés des rigueurs inexplicables auxquelles sont soumis les Roumains de Transylvanie de la part des autorités hongroises (*sters*: rigueurs qui ont été poussées au-delà même des limites de l'humanité). Chose nouï! On a empêché les femmes roumaines d'outre-Carpathes de faire des quêtes pour les ambulances de notre armée. Sous aucun prétexte nous n'irons commettre l'iniquité de livrer aux autorités hongroises, sans aucun délit qualifié, tout jeune Roumain de Transylvanie qui, dans ces derniers temps, serait venu dans notre pays pour intérêt quelconque. L'esprit de malveillance que manifestent si ostensivement ces autorités contre tout ce qui est élément roumain nous met pour le moment dans une bien légitime défiance contre l'acte de condescendance que l'on réclame de nous.

M. le comte Andrassy jugera et sentira bien que ce que je n'ai pas fait en 1860 pour les Magyars persécutés (*sters*: et en qualité de président du Conseil des ministres de Moldavie), je ne le ferais pas aujourd'hui pour les Roumains (comme ministre de Roumanie; *sters*).“

2) Bălăceanu către Kogălniceanu, 18 Iulie: „On a appris ici que des officiers russes sont allés reconnaître les défilés qui mènent en Transylvanie.“

Se cunoaște răspunsul mîndru al Principelui față de cererea Rușilor ca soldații noștri să escorteze pe prizonierii turci făcuți de Ruși.

O observație față de ce se știa despre acest incident: nici prizonierii nu figurau, de la început explicit, nici cererea ca armata noastră să îndeplinească funcțiunea de jandarmi pe lângă dînșii: este vorba de material, de ocuparea Nicopolei. Dar, pentru a fi cu totul drepti, trebuie să spunem că ideea aceasta că trupele românești nu pot să îndeplinească funcțiunea de gardieni de penitenciar sau de jandarmi rurali, i-a venit întâiași dată lui Kogălniceanu. Kogălniceanu este acela care a întrebat pe Principele său dacă lucrul acesta este admis și a protestat împotriva ideii că s'ar putea admite. Și terminii chiar în cari Principele Carol a comunicat refuzul său Rușilor, sînt aceia de cari s'a servit Kogălniceanu. Și motivarea n'a fost absolută, fiindcă s'au adus și alte motive de explicație: că trupele românești sunt puține, că au de îndeplinit un scop anumit, că prin urmare nu s'ar putea desface atîtea elemente încît să folosească și Rușilor și, în același timp, planul primordial în acțiunea Romînilor să nu fie împiedecat în execuția sa.

Din partea lui, Principele credea că nu putem aștepta. La 12 Iulie, el primise cele dintîiu știri despre înfrîngerea Rușilor, cari se plîngeau că, prin refuzul privitor la Nicopol, Krüdener a fost împiedecat să alerge la Plevna în sprijinul lui Schilder-Schuldner. A doua zi, prin generalul Ion Ghica, venit din Biela, i se aduce lui Carol I-iu „*cererea directă*” a *Tarului ca Romîniei să treacă Dunărea la Nicopol*. Biruința lui Osman-Pașa înlăturase scrupulele trufașe ale lui Gorceacov, care și el, în același timp, la București,

de și în forma cea mai grosolană, cerea același lucru. Totuși Kogălniceanu, care n'avea a-nii Principelui, stătea pe gânduri. El pomenia în telegrama lui din aceeași zi către Suveran de „imensa senzație“ ce va fi în Europa și se informă atent „dacă cererea împărătească i-a fost făcută verbal sau în scris, căci, în orice caz, toate piesele care se referă la dînsa trebuie să fie păstrate cu îngrijire“.

Avem răspunsul. Kogălniceanu era trimes la generalul Ghica; fiind vorba de o chestie pur militară, „nu trebuie să i se acorde mai multă importanță decît o are în adevăr“; de alminterea, „a fost vorba *totdeauna* că divisia a IV-a, trecînd Dunărea pe pod, să formeze aripă dreaptă a Rușilor, pentru a se întoarce apoi la dreapta și a stabili capul podului ce trebuie să servească la trecerea grosului armatei noastre“. „Instanțele personale“ ale Împăratului și înfrîngerea rusească au hotărît ocuparea Nicopolei de Manu. Kogălniceanu să meargă la Viena pentru a pipăi terenul față de noul pas făcut de România.

La ¹⁸/₂₈ August, trupele sale trecînd pe la Corabia,, Principele însuși se grăbia pe la Zimnicea, către cartierul-general. În telegrama sa către Kogălniceanu, el arăta că, „în urma instanțelor nouă ale Împăratului, s'a hotărît să plece însuși la cartierul general rusec“, iar Kogălniceanu anunța lui Bălăceanu că nu s'a încheiat nicio convenție nouă, „că nici n'o dorește“, că a fost „numai o explicație între Împărat și președintele Consiliului“ și că, „în urma acestei explicații, armata noastră, cooperînd alături cu armata rusească, păstrează individualitatea ei și comandamentul ei suprem“.

Kogălniceanu se arăta foarte îngrijorat de

această hotărîre. „Opinia publică din București“, scria el Principelui, „e foarte neliniștită, foarte agitată“, și din cauza știrilor rele, încă nedeslușite. Și lui Brătianu el îi explica unul din motive: „Toată lumea nu vede lucrurile ca noi: numirea Principelui în calitate de comandant al trupelor rusești a făcut o foarte rea impresie înăuntru, ca și în străinătate“, — neuitînd să pomenească și „consternația“ dela Viena. Și față de Bălăceanu nu se sfia să afirme că această măsură pripită s'a luat „fără ca Guvernul să fi avut timp a-și da părerea“, și numai „pentru a evita și mai mari complicații“.

Încă din Iulie 1877, răspîndindu-se „vestea unui armistițiu, ba poate chiar a unei păci apropiate“, Principele cerea lui Kogălniceanu, care se gătia de drumul la Viena, să afle de la Gorceacov „dacă această pace sau acest armistițiu ar trebui să se întindă și asupra armatei românești, în îndoita eventualitate: cînd am fi și trecut Dunărea, sau cînd ne-am mulțami a păstra ofensiva, rămînînd pe malul românesc“. Dunărea va fi trecută, victoria cîtigată, situația salvată pentru creștinătate, fără ca grija d'întăiu să fi dispărut.

Cînd se ajunsese la negocierile de pace cu Turcii, la 11 Ianuar 1878, Kogălniceanu comunica Agenților României declarațiile amenințătoare ale diplomatului rus Nelidov. El insista asupra faptului că România a început doar un războiu al ei, „în afară de socotința Guvernului Imperial, și chiar contra ei“, că Nelidov arătase formal, la Ploiești, cum că „Guvernul Imperial nu aprobă declarația aceasta de războiu și n'avea nicio nevoie de cooperația armatei noastre“, că tre-

cerea Dunării de Romîni s'a făcut după cererea expresă a lui Gorceacov — s'a suprimat frasa care vorbea de cererea din partea Țarului însuși, — că oștii românești i s'a recunoscut individualitatea și calitatea de aliată. Dacă Rușii au uitat în preocupările lor toate acestea, Guvernul român are neapărata datorie de a și le aminti.

Totuși Rușii merșeră mai departe pe această cale. Pe cînd Romîni, căroră comandamentul-general rusec, la 19 Februar, li cerea, telegrafic, să ocupe Vidinul și Belogragicul, se adresau Turcilor pentru a hotărî chestia ocupației celor două cetăți, generalul Nepocoicițchi comunica lui Kogălniceanu că Marele-Duce a poruncit luarea lor în stăpînire de trupele rusești, — pentru Romîni lucrul fiind „prea oneros“ —, și el găsia prilej să blameze legăturile cu Turcii ale Guvernului român în această chestie, legături cari se reduceau la o intervenție de umanitate, cerută de locuitorii musulmani de acolo.

Niciodată politica de drept și ideal pe care Kogălniceanu o învățase în Germania lui Savigny și a lui Ranke n'a găsit accente mai puternice pentru a înfiera o nedreptate decît în notele din acest timp ale lui Kogălniceanu. La ⁹/₁₅ Februar, în aceiași zi cînd cerea Rusiei să ia inițiativa propunerii de a se primi un reprezentant român la viitoarea conferință, el semnala, într'o circulară destinată a „asocia „Imperiul Otoman la demersul solicitat Puterilor garante în favoarea noastră“, parte României în războiu și înfățișa țara ca „ajunsă la un grad de civilizație, care o autorisează a se asimila și a permite să fie asimilată cu alte State independente“ și „însuflețită de acăa energie care singură asigură popoarelor ființa lor și demon-

strează în acelaș timp nevoia pentru ele de a avea o individualitate distinctă și formală.“ La 23 Februar el cerea prin generalul Ghica să i se spuie dacă, în adevăr, Guvernul rus vrea să-și ocupe Basarabia și se ruga, „în numele dreptății, în numele sacrificiilor pe care România le-a făcut și a singelui ce a vărsat pentru o cauză care se întoarce contra noastră, să spuie franc ce vreau să facă cu noi, ce au de gând a face cu Basarabia: ni-o lasă, vreau s'o ceară la congres ori să ni-o iea cu sila.“

La ²/₁₄ Mart, Kogălniceanu anunța, în adevăr, la Viena, „ocuparea unor puncte principale ale Basarabiei românești“ și la ⁷/₁₉, în altă scrisoare către Bălăceanu, el cerea Austriei liberarea Dunării.

Principele Carol însuși însista în „Memoriile“ sale asupra nevoii ce ar fi fost de a nu ne mai ținea de chestia Basarabiei, -definitiv pierdută, renunțînd astfel a jigni și a umili la Berlin pe Rusia, prin arătarea limpede că ea comite o nedreptate. Ca să-și cruțe această rușine, diplomația rusească ar fi fost în stare, fără îndoială, să facă în favoarea României concesiuni importante: Carol I-iu vedea că în cazul acesta, s'ar putea căpăta liniă Rușciuc-Varna, ba „chiar mai mult.“

De altminteri și lui Kogălniceanu-i umbla prin minte ceva de felul acesta: altfel n'ar fi trimis la 29 Maiu către represintanții României în străinătate îndemnul să convorbească cu persoane politice, arătînd că în Bulgaria, afară de Bulgari și Greci, sînt și Romîni, cari formează grupe compacte pe malul Dunării, dela Vidin. și chiar pe malul Mării, pînă la Constanța și, în acea regiune chiar a Dobrogii, pătrunzînd pînă departe în lăuntru.

Trimeși la Berlin, pentru a încerca să salveze Basarabia, Kogălniceanu și Brătianu nu reprezentau tocmai aceeași politică. Absolut ireductibil era Ion Brătianu—și, mai ales, Rosetti,—în radicalismul, în idealismul concepției sale absolute pe care și-o făcea despre cerințele vieții de Stat. Erau romantici. Și Kogălniceanu era romantic; numai cît ei erau romantici în sensul francez, metafisic, pe cînd romantismul lui Kogălniceanu avea elementele organice ale romantismului german din aceeași vreme, care pătrunseseră mai adînc în sufletul lui decît ale celui francez. Însă de prin Ianuar — ni spun „Memoriile Regelui“ — el ar fi admis, de și cu greu, cu durere, anumite concesii în vederea unor cîștiguri mai mari; ceilalți însă, din punctul de vedere al certitudinii de conduită, al frumuseții caracterelor, au fost ireductibili pînă la sfîrșit, împotriva lui Kogălniceanu, împotriva Prințului, împotriva Europei, împotriva oricui.

În chestia Basarabiei, el se rostia astfel la 1885: „Apoi Principele Gorceacov nu mi-a spus-o aceasta la Ploești? Apoi Principele Bismarck, și direct în timpul războiului și înainte, prin represintantul său Alvensleben, nu i-a spus că Basarabia era dată Rusiei? Principele Bismarck, cînd d. Ion Brătianu s'a dus la Berlin, cu mult înaintea Congresului, i-a zis aceste proprii cuvinte: „Noi, cari nu putem scoate sabia pentru apărarea unui principiu european, integritatea Imperiului Otoman, nu putem face aceasta pentru două, trei mici județe ale d-v. Înțeleg că aceasta este important pentru d-v., dar mai importantă este pentru noi pacea lumii. Prin urmare, înțelegeți-vă cu Rusia. Împăratul Alexandru se luptă cu două sentimente generoase; el ține să redobîndească Basarabia, pentru că a

moștenit-o de la părintele său, dar tot de odată el are muștrărea de cuget de a despoia pe un aliat, care l-a ajutat în vremea pericolului. Pentru aceasta el este gata să vă dea tot, tot ce veți cere, numai nu duceți înaintea postavului verde al Congresului de la Berlin. Pentru Basarabia el este gata să vă dea îndoit peste Dunăre; el este gata să vă dea Vidinul chiar, în a căruia împrejurime sînt numai Romîni; cereți milioane cu care veți putea răscumpăra drumul de fier, care acesta constituie o proprietate mai importantă decît Basarabia, devenind astfel stăpîni în țara voastră ¹⁾“.

Silit să se plece înaintea fatalității, Kogălniceanu propusese, la părăsirea celor trei județe, a se hotărî moșiile de la Credit, ale Sfîntului Spiridin din Basarabia, ale Episcopiei de Ismail, etc. Răspins, el plecă în străinătate, pentru a găsi chestia isprăvită. „Cedarea Basarabiei nu poartă semnătura mea“, spune el ușurat.

Părăsind Ministeriul, în Aprilie 1880, Kogălniceanu trecea ca Ministru al României la Paris și de aici trimete el cele două fundamentale memorii pe care le-a publicat apoi supt titlul de „Cestiunea Dunării“, la 1882.

Discutînd cu de-amănuntul situația noastră față de pretențiile Austro-Ungariei, combătînd comisia mixtă, dominată de aceasta, el făcea limpede, încă de atunci, critica politicei de complicitate și bizantinism rămasă încă în obiceiurile oamenilor noștri politici. „Dacă voim serios să fim ascultați și ajutați“, spunea el, „să fim sinceri, să spunem adevărul franc ce voim și, înainte de a cere sprijinul altora, să ni spri-

1) „Alianța“, pp. 62-3.

jinim noi mai întâiu interesele și drepturile“. Sau, aiurea: „Nu intră în creșterea mea, în deprinderile și principiile mele a arunca în capul adversarilor miei imputarea de rea credință sau de trădare; însă susțin că în conducerea afașurilor exterioare lenevirea, neștiința, necapacitatea și mai ales șiretlicul decorat cu numele de artă diplomatică, au adus nu odată pentru o națiune consecinți mai fatale decît chiar trădarea cea mai vădită.“

El admitea dreptul Comisiei Europene de a face regulamente pentru tot cursul de la Porțile-de-fier la Galați, conform cu tratatul de la Berlin, și nu înțelegea a se păstra cabotagiul numai pentru riverani, contra Marilor Puteri. Pe această chestie, întrînd în antagonism cu ministrul Boerescu, el se retrăgea, cu învoirea noului Președinte al Consiliului, I. C. Brătianu.

Vorbind apoi în Cameră, la 1-2 Maiu 1882 în chestia Dunării, el se întreba dacă „sîntem o nație de sine stătătoare, un Stat liber și independent, un regat ca toate regatele europene“, cu deplin drept de suveranitate.

Doria menținerea Comisiunii Europene a Dunării „până cînd vom deveni așa de tari și puternici încît să putem trăi prin noi înșine, astfel încît să nu mai avem trebuință nici chiar de tutela Europei“. Numai pentru a nu se arăta înconciliabil, a votat și el „inspectorii străini în apele noastre, căpitani de porturi străini la Sulina, perceperi de taxe prin casieri și controlori străini, atîtea jigniri ale suveranității noastre“. „Dar Dunărea n'o putem da: „trebuie ca Europa să se convingă că acolo unde am putut, am dat, iar acolo unde nu putem da, avem curajul, avem datoria să resistăm“. Între Austria și Rusia, în veșnic conflict, Statul român n'are

nicio misiune de îndeplinit, îndată ce se supune unuia sau celuilalt dintre puternicii vecini.

Punea și chestia județelor Basarabiei-de-jos, în legătură cu misiunea românească de a ținea libere gurile Dunării, care „fac parte din însăși Marea Neagră”. Cerea ca România și Bulgaria, fără participare sârbească și presidenție austriacă, să hotărască în apele lor, dar nu și să formeze o comisie mixtă, care, în doi, n’ar mai avea nici un sens.

Propunerea Barère, acceptată în principiu de Guvern, trebuia deci răspinsă pur și simplu, de Adunare, pentru că adăugirea unui membru al Comisiunii europene, care putea fi german sau austriac, permitea aceiași majoritate în interesul Austriei și excludea apelul la Comisiunea Europeană. El credea ferm că, mai la urma urmei, „Franța, soldatul lui Dumnezeu, nu va pune subscrierea sa la un act care ar fi osîndirea la moarte a României”. O propunere formală, recunoscînd drepturile Comisiei Europene de a *decreta* pe Dunăre, rezervă riveranilor singuri sarcina de a executa. De și nu mai avea legături politice cu I. C. Brătianu, el îl rugă, în numele operei făcute împreună de generația lor, să reziste¹⁾.

Se știe că rezistența taciută a României a anulat de fapt hotărârile Conferinței din Londra.

În 1883 încă îi plăcea bătrînului desgustat de un sectarism și personalism care nu erau în firea sa, să vorbească de „focarul de libertate.

1) „Chestia Dunării. Discursuri rostite în ședințele Camerei Deputaților din 1 și 2 Maiu 1882”, București 1882.

de naționalitate, de inteligență“ care exista la Iași alături de acel din București, dar numia „partid liberal“ alcătuirea sa moldovenească¹⁾. El constata la Brătianu și Rosetti tendința de a-și ținea izolată gruparea lor regională, ca singur partid liberal. Moldovenilor, amintea el, li se spusese: „Un an îi vom trata ca oaspeți, și după un an ei vor trebui să meargă cu noi“. „Nouă ni se cerea o supunere, o disciplină pe care liberalii din Moldova nu o primiau nici chiar între ei, de la unii la alții.“ „Educațiunea noastră ne făcea a nu putea să ne supunem a ne pune supt comanda cuiva înaintea de a raționa, înaintea de a ne gândi asupra celor ce ni se cereau.“ Și totuși a consimțit, de și „mai bătrîn și avînd o viață politică mai lungă“, „să se închine“, „să se supună“ lui Brătianu. Dar numai violențele conservatorilor din 1871 putuseră da acest rezultat. Astfel ajunse la alianța cu Manolachi Kostaki și la programul de la Mazar-Pașa Dar mai tîrziu, într'un moment de dureroasă sinceritate, va striga: „M'am săturat a fi cal de dîrlog²⁾“.

La 1883, Kogălniceanu era alături cu Vernescu, cu D. Brătianu însuși, ca disident.

Combătea centralisarea la Consiliul de miniștri și resumarea acestuia în voința unui singur om. Discursul lui din acel an arată înțepinirea în politica internă, nulitatea în cea externă. „Ce caractere ai format d-ta de șapte ani de zile“, îi striga el lui Brătianu.

1) „Programa de la Mazar-Pașa“, pp. 9-10.

2) *Ibid.*, p. 20. (Îi spunea lui Brătianu că ținta acestuia a fost numai „să formeze un partid brătienist în Moldova“); p. 102.

Din nenorocire, acela care spunea: „nu voiesc nicio reformă în chestiunea proprietății”¹⁾ nu vedea punctele vii din politica viitorului.

În 1886, el protesta apoi contra expulsării Ardelenilor și vorbea încă odată de ce a făcut el însuși pentru cauza revoluționară maghiară. Afirmă cu acest prilej viața absolut unitară, de-a lungul moșiei și în ciuda hotarelor, a neamului românesc²⁾.

În lupta aprigă contra guvernului Brătianu, la 1885, Kogălniceanu aduse experiența și idealismul generației sale, cerînd viața constituțională. „Ca tînăr”, spunea el la Galați, „am început lupta supt regimul arbitrariului, al închisorilor, al surghiunului din țară. Ei bine, acest regim nu voim să-l cunoască și copiii noștri.”

La 1885, în chestia porturilor france, Kogălniceanu cerea independența economică a țării contra pretențiilor austro-ungare și osîndia, după nouă ani de experiență, regimul Convenției. În special el cerea înăugurarea pentru export a „politiceii de apă”. O politică maritimă și dunăreană era în intențiile sale: Din nenorocire, niciun guvern de partid n'a știut s'o prefacă într'o realitate; ea ne-ar fi ajutat de sigur, cum doria el, „să fim stăpîni în țara noastră, în casa noastră”, potrivit cu cea mai veche misiune istorică a noastră în acest loc.

Cuvîntarea lui de la 1891 o considera însuși

1) *Programa de la Mazar-Pașa*, p. 98. — Brătianu-Începutul „caraghios cum a fost totdeauna” (p. 105).

2) Broșura din 1886 („Interpelațiunea făcută la expulsarea Romînilor de peste Carpați”).

ca „testament politic“. În ea se afirmă respectuos față de Regele pe care nu-l lingușia, dar nici nu-l insulta. Cereea caractere, indiferent de partide, pentru a „ridica și păstra instituțiunile și chiar existența acestei țeri.“ Și, dintre cei morți, pentru cari „ura și pasiunile s'au stins“, el înfățișa pe Rosetti, „revoluționar toată viața sa, dar caracter statornic în urmărirea idealului său“, pe Ioan Cîmpineanu, „boier și liberal, patriot totdeauna, care și-a cheltuit averea pentru desvoltarea luminilor în poporul său“, pe Costachi Negri, „decanul liberalilor din Moldova“ pe Manolachi Costachi, decît care „nu a cunoscut un ministru mai onest în aplicarea regimului nostru constituțional“, și chiar pe Barbu Cărgău, „care a murit victima convicțiunilor sale“ și pe Grigore Cantacuzino, care-și aducea aminte că era boier numai cînd se atîngea de apărarea drepturilor țerii sale“. Și tinerilor el li lăsa singurul punct neîndeplinit din dorințele naționale de la 1857: „ca țara să fie stăpîină pe destinele ei și în afară și în lăuntru, ca Guvernul țerii să izvorească din Parlament și prin oameni aleși de țară“. Aceasta va să zică: „țara nu voiește guvernul care să-și facă majorități, ci majorități care să dea guverne“. „Să vă iasă din cap să țara aceasta va mai răbda Camere legislative care să fie formate după tipicul patului lui Procrust.“

Era prematur! „Ceia ce este astăzi“, spunea el mai departe, „nu s'a cerut de generațiile care au întemeiat Statul român modern“. Dar „steagul supt care am lucrat în toată viața mea politică voiesc ca tot el să mă înfășure cînd voi muri“. Și el cerea, tot atunci, ca, la Iași, „în locul Scaunului Domniei pe care bătrîna Moldovă

l-a pus pe altarul patriei, să se ridice Scaunul științei ¹⁾“.

Cu aceste gânduri în minte își isprăvia el viața la Paris, unde suferise o ultimă și grea operație, la 20 Iunie din acel an 1891. Oasele lui se odihnesc în acel Iași care-i văzuse strălucitoarea tinereță, iar sufletul lui e în tot ce s'a făcut mai bun până astăzi și în tot ceia ce astăzi ne îndeamnă mai mult spre bine, pe căile unui naționalism care e democrație și unei democrații care nu poate fi decît naționalism.

1) P. 49.

SCRISORI
ȘI
ALTE ACTE

I.

PROSPECTU

Despre un pansion aşezat la Miroslava lângă Iaşi, pentru creşterea şi învăţătura tinerilor nobili.

Cu împuternicirea şi osebita protecţie a episcopiei învăţăturilor publice în Moldova, să va aşeza la Miroslava un pansion de tineri nobili după următoarea rînduială Pansionul să va deschide la 25 a viitoriului Octovrie, şi locul acesta pentru curăţenia aerului s'au socotit mai potrivit de asemenea aşazămint.

Relighia şi moralu.

Datoriile religiei vor fi păzite cu scumpătate întrutoată întinderea lor, supt povăţuirea unui iereu drept credincios, carele va pute împlini însărcinarea de dascăl în limba greciască, iar, când un asemenea nu s'ar pute afla, atuncea preotul satului să va chiema în toate zilele pentru povăţuirea datornicilor rugăciuni; scolarii se vor afla regulat faţă la slujbele dumnezeesti în toate Duminicile şi în zilele prăznuitoare.

Directorii pansionului vor ave o necurmata îngrijire pentru bunul moral, datoriile către Dumnezeu, către părinţii lor şi către societate să vor întemeie în tot ceasul în inima şi mintea şcolerilor, atât prin viu graiu cât şi prin cele înscrisuri.

Invățătura.

Limbele franțuzască, grecească și nemțască se vor învăța cu gramaticești regule, precum și deosebitele lor stiluri. D. Lencur și D. Bagar sînt însărcinați cu învățătura limbii franțuzești și vor întrebuinta metodurile cele mai obicinuite în Europa. Limba greciască și nemțască să vor învăța de profesorii rinduiți de cătră Epitropia învățăturilor publice.

Istoria veche și cea nouă se va învăța în scurt de D. Lencur, precum și gheografia.

În matematică, aritmetică și gheometria să vor învăța de cătră d. Bagar.

Invățătura limbei franțeze va fi urmată de un curs de lohică și ritorică, de care să vor împărțăși după fieșcare examen toți acei sholeri ce se vor socoti în stare de a pute cu sporiu intra la acest clas mai înalt.

Sholerii să vor practisi asemenea și în limba moldo-veneasce.

La sfîrșitul fiește căreia șasă luni se va face un examen public sholerilor pansionului.

La examenul de vară să va face împărțirea răsplăti-toare de premii, carea să va face cu putincioasă pompă. După aceasta va urmă vacanție de o lună, în curgerea căria sholerii vor petrece în sînul familiilor lor.

Hrana, locuința și ținerea sholerilor.

Hrana va fi sănătoasă și îndestulătoare. Zilele de post să vor păzi după voința părinților.

Locuința va fi încăpătoare și pentru curățenia aerului nu să va îngădui într'o odae împreună șederea unui mare număr de sholeri.

Sholerii să vor ținè cu cea mai deplină curățenie atît asupra lor, cît și în lăcuințele și așternuturile lor. Hrana, spălarea, schimburile, luminările și încălzirea sînt de socoteala pansionului.

Prețul și condițiile

Prețul pansionului este de șaptezăci de galbini pe un anu sholasticesc, care va fi de unsprezece luni

Fieștecare sholer va aduce un tacîm de argint, 6 șervețe, 12 cămeși, două părechi de ciubote, șesă basmale de nas, șasă părechi colțuni și un așternut întreg cu două schimburi de prostiri; acest așternut trebuie să aibă un macat de oareșcare materie pentru a să țină curat.

Sholarii își vor îndămîna însuși hîrtia, ce le va fi trebuitoare.

Extra-prețu

Directorii pansionului, încredințați că danțul este o îndeletnicire priitoare sănătății și harului, plăcută fiind și în adunare, își vor îndămîna un dascăl carele să va plăti peste prețul pansionului și a căruia leafă se va împărți cu o dreaptă analoghie pe numărul sholerilor orînduiți de părinții lor la această îndeletnicire.

Un doftor fiind de neapărată trebuință într'un pansion bine organizat, de aceia să va alcătui unul cu îndatorire cătră acest așezămînt.

Alegerea lui să lasă la orînduirea epitropiei învățăturilor publice, și pentru leafa lui fieștecare sholer va plăti cite doi galbeni pe an: dacă această somă nu va fi îndestulătoare, atuncea directorii pansionului vor fi îndatoriți a împlini neagiunsul de la sine.

Dacă d-lor părinții vor dori ca să învețe fiii d-lor sale limbă ruscă, atuncea directorii pansionului să vor sirgui întii a-ș îndămîna un asemenea profesor. Iară întru aceasta vor aștepta adunarea unui număr îndestulători de sholeri.

Inchiere

Ud. Lencur, Șefnio și Bagar, întreprinzetori și directori acestui pansion, să vor sili prin tot chipul putincios spre a aduce cuviincioasă mulțămire părinților ce

vor binevoi a le încredința pe fiii săi, și dorința lor că mai vie este de a fi adese ori cinstiți cu venirea d-lor sale, precum și a d-lor mădulări a epitropiei învățăturilor publice. Sozotindu-să norociți de a avè așa de însămași marturi la silințele ce îș propun întru formarisirea unui așezămînt vrednic de o așa înaltă protecție și de pămîntul Moldovei.

(Iscăliți), *Lencur, Șefnio, Bagar.*

PROSPECTUS

D'une pension noble à établir à Miroslava, près d'Iassy. En vertu de l'autorisation et de la protection spéciale de la Curatelle de l'Instruction publique en Moldavie, il sera établi à Miroslava une pension de jeunes nobles d'après le prospectus suivant. Cette pension sera ouverte le 25 octobre prochain, et ce local a été préféré en considération de la grande salubrité de l'air qui règne.

Religion et morale

Les devoirs de la religion seront scrupuleusement observés dans toute leur étendue sous l'inspection d'un prêtre orthodoxe, qui pourra remplir les fonctions de maître grec, et, en cas d'impossibilité, le curé du village sera appelé tous les jours pour présider aux exercices de religion: les élèves assisteront régulièrement à l'office divin les dimanches et les fêtes d'observation.

La plus saine morale sera l'objet de la sollicitude continuelle des directeurs de la pension: les devoirs envers Dieu, envers leurs parents et envers la société seront à toute heure retracés aux élèves, soit verbalement, soit dans les dictées qui leur seront faites.

Instruction

Les langues françaises, grecque et allemande seront enseignées par principes, ainsi que leurs différents sty-

les. Monsieur de Lincourt et Monsieur Bagard seront chargés de ce qui à rapport a la langue française et mettront en pratique les méthodes les plus usitées en Europe. Les langues grecque et allemande seront enseignées par des professeurs avoués de Messieurs formant la curatelle de l'Instruction Publique.

L'histoire ancienne et moderne sera enseignée en abrégé par M-r de Lincourt, ainsi que le géographie.

L'étude de la langue française sera terminée par un cours de logique et de rhétorique auquel seront admis, après chaque examen, tous les élèves qui auront été jugés en état de passer à cette classe supérieure et d'en profiter.

Dans les mathématiques, l'arithmétique et la géographie seront enseignées par M-r Bagard. Les élèves seront également exercés dans la langue moldave.

A la fin de chaque semestre il y aura un examen public des élèves de la pension: celui d'été sera suivi d'une distribution de prix, qui se fera avec autant de pompe qu'il sera possible; ensuite il y aura les vacances d'un mois, pendant lequel les élèves retourneront au sein de leurs familles.

Nourriture, logement, tenue des élèves

La nourriture sera saine et suffisante; les jours maigres seront observés selon l'intention des pères de famille.

Le logement sera commode, et pour la salubrité on évitera de mettre un trop grand nombre d'élèves dans la même chambre.

Les élèves seront tenus avec la propreté la mieux soignée, soit sur eux-mêmes, soit dans leurs appartements, soit dans leurs lits. Leur nourriture, leur blanchissage, leur éclairage et chauffage sont au compte de la pension.

Prix et conditions.

Le prix de la pension est de soixante-dix ducats par année scolastique, qui sera d'onze mois.

Chaque élève apportera un couvert d'argent, six serviettes, donze chemises, deux paires de bottes, six mouchoirs de poche, six paires de bas et un lit complet avec deux paires de draps: ce lit doit avoir un surtout de couleur pour maintenir la propreté. Les élèves se fourniront le papier qui leur sera nécessaire.

Extra-prix.

Les directeurs de la pension, persuadés que la danse est un exercice qui développe les grâces du corps et qui d'ailleurs est agréable en société, se procureront un maître, qui sera payé en outre du prix de la pension et dont les appointements seront répartis avec égale proportion sur le nombre des élèves destinés à cet exercice par leurs parens.

Un médecin étant d'une nécessité absolue dans une pension bien organisée, il y aura un attiré à la maison; son choix est remis à la nomination de la curatelle de l'instruction publique, et pour ses appointements chaque élève paiera deux ducats par an: si cette somme se trouve insuffisante, les directeurs de la pension serrant tenus de fournir le surplus.

Si Messieurs les pères de famille manifestent le désir de voir enseigner la langue russe, les directeurs de la pension s'empresseront de se procurer un professeur, mais pour cet article ils attendront un concours suffisant,

Conclusions.

Messieurs de Lincourt, Chefneux et Bagard, entrepreneurs et directeurs de cette pension, feront leur possible pour parvenir à satisfaire les pères de famille qui vou-

dront bien leur confier leurs enfants, et ce qu'ils dési-
rent c'est d'être honorés souvent de leurs présence,
ainsi que de celle de Messieurs les membres de cura-
telle de l'instruction publique, heureux d'avoir des té-
moins aussi respectables des efforts qu'ils se proposent
de faire pour former un établissement digne d'une si
haute protection, et de la Moldavie.

De Lincourt, Chefneux, Bagard
(După o tipăritură pe patru fețe).^m

II.

Berlin, le 22 février 1837.

Mon Souverain.

Il y a trois ans que j'ai quitté la Moldavie. Depuis
alors jusqu'a présent, et avant même mon départ de ma
patrie, mon seul but, ma seule pensée, ma seule ambi-
tion a été de donner un abrégé de l'histoire de mon
pays. Cette histoire ne devait pas être politique, ni
offensante pour les Cours suzeraine et protectrice;
elle ne devait peindre que les faits, les hommes et les
grandes actions des princes, le bonheur ou la misère
du peuple, qui, sous le règne de Votre Altesse, vient
de reprendre un rang parmi les nations indépendantes.
En partant de la Moldavie, j'avais eu soin de me munir
de tous les documents historiques qu'il m'avait été
possible de me procurer, plusieurs manuscrits de Miron,
de son frère, d'autres lithopistes, ainsi que des chants
historiques. Arrivé en France, j'ai mis tous mes soins,
j'ai employé tous mes petits appointements à l'achat
des livres qui se rapportaient aux deux Principautés.
J'ai consacré mes veilles à lire et à extraire tout ce que
les journaux disaient sur la Moldavie et la Valachie.

Ayant quitté la France et étant venu habiter Berlin, j'ai eu à ma disposition la riche bibliothèque royale; mon trésor historique s'augmenta considérablement, de sorte qu'il monte à plus de trois cents volumes. Tous les historiens polonais, hongrois, byzantins, transylvain me furent donnés; quand je ne comprenais pas la langue dans laquelle ils avaient écrit, des professeurs distingués de l'Université de Berlin ont encouragé mon travail et m'ont donné les lumières que je n'avais pas. Il y a un an que je consacre tous les moments que me laissent mes autres études pour mettre en exécution mon plan; toute l'histoire de l'ancienne Dacie, extraite des auteurs grecs et latins, est terminée, ainsi que l'histoire de la Valachie jusqu'à la mort de Michel-le-Brave, en 1601. ces deux parties sont déjà imprimées.

Aujourd'hui même, je viens de recevoir la lettre de mon père, ou il m'écrit que Votre Altesse me défend de faire imprimer cette histoire avant qu'Elle ne l'ait lue. C'est ce qui a toujours été mon désir, mais, craignant de vous importuner, je n'ai pas osé vous en écrire. Mon plan était sans doute bien hardi que d'écrire les derniers événements; c'était naviguer entre Scylla et Charybde; d'un côté les Turcs, d'un autre les Russes. Ainsi je ne voulais traiter mon histoire que jusqu'en 1800; depuis cette époque jusqu'en 1830, je ne voulais dire que quelques mots sur les faits. Je voulais m'étendre d'avantage sur les bienfaits de la paix d'Andrinople, accordé à la nation moldo-valaque, sur l'utilité salutaire du Règlement Organique, dont Votre Altesse est l'auteur. Je voulais donner pour raison de ce silence que les événements passés en Valachie et en Moldavie depuis 1800 étaient plus connus et qu'ils avaient besoin d'être traités dans un plan bien plus vaste que le mien. Voilà mon plan. Votre Altesse pourra juger facilement que ce serait la plus basse ingratitude et la plus noire perfidie que d'oser, de quel-

que manière que [ce soit, nuire à mon bienfaiteur ; je ne suis ni un ingrat, ni un démon : je suis un honnête homme reconnaissant de vos bontés et cherchant sans cesse l'occasion de pouvoir vous montrer ma gratitude. Je supplie donc Votre Altesse de me permettre la continuation d'un ouvrage où la politique moderne a un fort petit rôle à jouer, car on voit par l'histoire même que les Turcs n'ont pas été les oppresseurs de ma patrie, mais bien les Phanariotes. Quant aux Russes, ils ont été si souvent les bienfaiteurs de la Moldavie, surtout par la paix d'Andrinople, qu'ils peuvent faire oublier qu'ils nous ont pris la Bessarabie. D'ailleurs je m'engage à envoyer à Votre Altesse le manuscrit depuis 1800 ; après que vous l'aurez lu, je le ferai imprimer. En 1825, sous une dépendance bien plus étroite de la Turquie, Grégoire Pléchoianu, professeur à Bucarest, tonnait contre la tyrannie des Ottomans ; maintenant à Kragu-gewats un recueil des poésies qui décrivent la guerre de l'indépendance des Serviens est imprimé avec la permission du gouvernement. Je supplie donc encore Votre Altesse de me permettre ce travail, auquel je me suis engagé : à moins que mon nom ne devienne la risée du public, il m'est impossible de l'interrompre : déjà un grand nombre de journaux ont annoncé cet ouvrage et m'ont fait par ce moyen contracter le devoir de le publier.

En tout cas, vos suprêmes ordres seront exécutés, qu'ils me soient favorables ou non. Dès ce moment, je fais cesser l'impression, quoique dix feuilles soient déjà imprimées et qu'ils me coûtent plus de cinquante ducats, somme immense pour moi, vu que j'y ai consacré mes appointemens pour six mois d'avance.

Je prends en même temps la liberté d'envoyer à Votre Altesse une feuille déjà imprimée de mon ouvrage. Si le Ministère des Affaires Etrangères y consent, je vous enverrai toutes les dix feuilles, afin que Votre Altesse puisse voir que mes intentions ne sont rien moins que patriotiques (*sic*).

J'ai l'honneur d'être, avec le plus profond respect et la plus vive reconnaissance, de Votre Altesse le très-humble et très obéissant sujet: *M. Kogalnitchan*.

(Bibl. Ac. Rom. Hirtii Kogálniceanu, scrisori politice, 7).

III.

Jassy le 26 août (1854).

Ma chère Catinca,

(Merge la Huși pentru o lună, apoi la Neamț.)

Ici grande confusion; toute l'armée russe en retraite; la ville en est encombrée. Notre maison est prise jusqu'aux combles; c'est à peine si ton appartement est resté libre. Nous avons et le vieux médecin et le général Danneberg; mais comme il tardait à venir, on a disposé de la maison. La première visite que M. M. Danneberg et Ourousoff avaient faite à leur arrivée à Jassi, ça a été chez nous; je les ai vus hier tous les deux; ils sont toujours bons et aimables. Le général Danneberg m'a érié à plusieurs reprises de le rappeler à ton souvenir et à celui de Pulchérie. Il part après-demain pour la Bessarabie. Dans cinq jours l'armée russe aura quitté le pays jusqu'à son dernier homme.

Grand tumulte parmi les boïars: ils s'accusent mutuellement de sympathies russes. M. Maurocordato a été destitué *pour avoir, par son incapacité bien connue, amené l'insubordination de la milice*. Théodor Balche est nommé Hetman, tout en conservant le poste de Vestiar. Il en est blâmé généralement et sans exception. Demain on remettra le pouvoir aux mains du Conseil: les Antrichiens entrent dans le pays, à ce qu'on m'annonce, cette semaine même

Monsieur Lascar Catardji, de même que T. Balche, a cru devoir accepter les fonctions d'Aga des mains d'un pouvoir qui expire demain.

Tout à toi
Kogalniceanu

Madame Catherine Kogalnicean.

Niamtzo.

IV.

*Jassy, 31 août
11 septembre 1856.*

... Je suis malade, ma chère : j'ai la fièvre tous les ours... Tout est allé très mal cette année. La récolte est des plus mauvaises ; ma profession d'avocat ne me rapporte rien, puisque personne ne s'occupe de ses affaires privées, la question politique l'ayant emporté sur tout le reste.. Je suis très mal dans mes affaires...

Tu m'écris de te dire ce que je désire de Paris : c'est ton arrivée le plus tôt possible, car, quoique tu ne le crois pas, le genre d'existence que je mène, existence plus qu'isolée, contribue grandement et défavorablement sur l'état de ma santé..

J'écris aujourd'hui à Rossetti (Rue de l'Est No. 19) pour qu'il se mette à ta disposition, quant au placement de Nice et pour tout ce dont tu auras besoin. Il est marié ; tu me feras grand plaisir d'aller voir sa femme, qui est une personne qui mérite toute l'estime. En 1848 elle a été une véritable héroïne.

La réaction est grandement en chemin. Le mécontentement augmente de plus en plus et notre horizon s'obscurcit de plus en plus. En vérité nous ne savons pas où Monsieur Balch veut nous mener. Le parti russe devient de plus en plus puissant. Pour t'en donner une idée, qu'il te suffise de savoir que ces jours-ci Schuplepnicoff est passé par ici, se rendant à Bucarest, comme premier secrétaire du consulat de Russie. Eh bien. Monsieur Balsch, à peine informé de son arrivée, l'a fait chercher ; il est allé à sa rencontre et l'a embrassé à plusieurs reprises.

Adieu, ma chère Catinca, sois raisonnable ; ne te laisse pas éblouir par les séductions de Paris ; reviens le plus tôt possible à Jassy : pense que tu y as un mari dont tu es le seul bonheur et que les mois de ton absence près de lui ont été un temps bien malheureux pour lui..

V.

Jassy, 19 août 1856.

(Boala copilului, care „nu adoarme decât în brațe lui”; arată cum, «ținându-l de vârtul degetelor, începe a umbla și pronunța întâia silabă a tuturor cuvintelor».)

La réaction dans le gouvernement devient formidable: tout ce qui a fait partie de l'ancien gouvernement est mis brutalement à la porte. Sur treize ispravniks, neuf sont déjà changés. Constantin Palady est nommé à Bakau, Caliman à Jassy, Tuduraki Vasilio à Botoschani, le vieux Floresco à Falticzeni; juge du reste. Même les aides-de-camp n'ont pas été épargnés; Mauriky est renvoyé, et je crois que mon frère aura le même sort.

Quant à moi je ne t'en parlerai pas même. J'ai un seul bien qui m'attache à ce gouvernement: c'est ce malheureux contrat de drap pour la milice; eh bien, il n'y a pas de chicane, qu'on ne me fasse. Aussi je fais travailler jour et nuit à la fabrique, pour me débarrasser de cette affaire.

Pulchérie est de retour depuis trois jours; Marie est restée à Kischéneff pour un héritage de son mari. Tu me parles de séjourner l'hiver en Italie; si cela est *indispensable*, certes je ne m'y oppose pas; mais, s'il se peut autrement, reviens, ma chère, à Jassy, quitte à retourner le printemps prochain aux bains. Je suis trop isolé, ma chère, et les soucis et les chagrins que j'ai miment ma santé de plus en plus.

D'un autre côté, pense aussi aux grandes dépenses de là-bas et d'ici. En fait de nouvelles d'ici, je n'ai rien à te dire: tout le monde est à la campagne, à l'exception des canailles qui pullulent comme les satellites autour du nouveau Gouvernement.

VI.

Bucarest, le 19 février 1859.

Chère Catinca,

Je t'ai écrit hier une lettre qui devait t'être remise par A. Beldiman; mais, comme il a prolongé son séjour jusque demain, je te l'ai expédiée par la poste. Cette seconde lettre te sera remise par Beldiman. En cas que tu n'aies pas reçu ma première, fais-la chercher à la poste moldave.

Tu y trouveras tous les détails sur la situation d'ici, qui de jour devient plus difficile, grâce à l'irrésolution du Gouvernement. Ce qu'on décide un jour, le lendemain on le contremande; de sorte que tout le monde, boïars et peuple, est mécontent.

Le prince retourne lundi par Braïla et Galatz, mais je viendrai directement par Fokchan. Imagine-toi que, malgré tous mes efforts, ce n'est qu'après-demain que je pourrai obtenir la réponse de l'Assemblée valaque à l'Assemblée moldave. Je ne sais vraiment ce qu'on doit faire pour gouverner ce pays.

Le prince a été constamment malade; aussi il a refusé tous les bals; et en conséquence aucun bal n'a eu lieu ici. On prétend que jamais Bucarest n'a été plus maussade que cette année-ci. La société ne se composant, en majeure partie, que de Stirbéistes et de Bibescistes: tout boude.

Hier soir le prince a reçu la nouvelle télégraphique du duel entre Gherghel et N. Rossetti, mais on en ignore les détails et la cause. On prétend qu'une dame en serait la cause.

Tout à toi,

Michel.

le 23 juin

5 juillet 1860.

VII.

Chère Catinca, (lipsă de bani, lăcuste.)

Ici, ma chère, je nage dans les affaires, qui à la lettre m'écrasent : je n'ai pas cinq heures de repos sur les vingt-quatre. Nous avons tous les jours Chambre et discussions orageuses. Pano et Lascar Catardji m'ont fait une opposition infâme, mais à la fin je les ai réduits à l'impuissance. Je me suis formé une grande majorité et j'ai obtenu de la Chambre tous mes budgets.

Néanmoins je suis dégoûté, aigri, agacé, et à la première occasion j'enverrai promener toute la pacotille. Et, pourvu que je puisse amasser un peu d'argent, il se pourra bien que, cet automne, j'aie te rejoindre avec les autres enfants et passer l'hiver en Italie. C'est encore un rêve, mais qui pourrait bien devenir une réalité.

Autrement ma santé est bonne : mais les affaires m'ont beaucoup vieilli : c'est là, du moins, ce que Fränkel m'a dit...

(Ruxandra a luat, fără voia Mitropolitului, pe Gheorghe Lăţescu ; Pulheria merge la ţară.)

Moi, je suis devenu le favori des vieilles femmes. C'est à qui aurait une affaire avec le ministre : voilà les seuls avantages ministériels que j'ai obtenus jusqu'à présent. Plaisanterie à part, le jeu ne vaut pas la chandelle, et ce qu'il y a de mieux à faire c'est de se presser de sortir de la bagarre, et c'est ce que je m'en vais faire un de ces beaux jours...

VIII.

Jassy, le 4/16 juillet 1860.

Ma chère Catinca, (A recomandat-o lui Ubicini.)

...La Chambre fonctionne bien ; je suis parvenu à m'y faire une grande majorité. Mes budgets ont été acceptés d'emblée. Le prince revient dans quelques jours de Bucarest... Nous avons Chambre tous les jours ; c'est à peine si j'ai pu une fois aller à Vailoutza, où nous avons

du blé magnifique. Malheureusement à Balcesci nous avons eu trois cents faltsches de blé de dévoré par les sauterelles...

IX.

18/20 juillet 1860.

...Tu me demandes des nouvelles politiques. Mon Dieu, ma chère, tout va clopin-clopant. Le Ministère valaque, ton idéal et le mien, a été maladroit et est tombé; le Ministère de là-bas est aujourd'hui formé de la manière suivante: M. Epurano, président du Conseil et ministre des Finances; Costafor, un avocat, à l'Intérieur; Boerescu à la Justice; J. J. Philipesco aux Affaires Étrangères; Alexandre Golesco le Noir aux Cultes; Vladyano au Contrôle, et Adrian, notre Adrian, à la guerre. Ici j'ai Jean Floresco, qui remplace Adrian. Ce dernier monsieur ne voulant en aucune manière se rendre à son nouveau poste, il a fallu presque user de violence pour le décider.

Hier, j'ai eu une grande solennité que j'ai présidée: la distribution des prix aux écoles publiques. Je t'envoie le discours qui m'a été adressé par le corps professoral; tu pourras voir qu'on commence à me rendre raison. Et je t'assure, Catinca, que je le mérite, car je travaille comme un nègre.

Tu me demandes comment vont les affaires publiques; elles vont de beaucoup mieux que mes affaires privées, qui sont entièrement négligées.

A l'instant même je pars pour Fokschani, où le prince m'attend pour régler plusieurs affaires avec la Commission Centrale. Samedi je serai de retour....

X.

Jassy, 2/14 août 1860.

Chère Catinca . . . Depuis huit jours, je suis de retour de l'excursion que j'ai faite dans la Basse-Moldavie.

Je suis jusqu'au cou dans les affaires, et cela, je vois pour le roi de Prusse. Aussi un de ces joars je m'en vais envoyer au diable toute la gabarre (sic). . . Ma maison est bien vide de toi...

XI.

20 août

1-er septembre 1860.

Chère Catinca . . . Pourquoi aussi te mets-tu à écrire ton nom autrement que je l'écris moi, c'est-à-dire par un c, tandis que mon nom commence par un k? . . . Je t'envoie une caricature de Bucarest qui me représente coupant les cheveux des Juifs....

XII.

Bucarest, le 30 août 1861.

...Je suis arrivé hier soir de Comano (sic), où je suis resté pendant quatre jours. Je suis revenu de nouveau avec une petite fièvre... Ce sont les cahots de la voiture natischanca, que j'ai là-bas, qui troublent mes intestins et me donnent par conséquent la fièvre. Aussi je m'en vais la donner à tous les diables... Je me prépare à partir immédiatement pour la Moldavie...

Le Gouvernement a annoncé pour le 29 septembre la vente de la forêt de Comana...

Ici nous avons aujourd'hui la Saint-Alexandre. A cette occasion, le prince a publié un armistice général. Les premiers amnistiés sont les Rosetti, Bratiano, etc.

XIII.

Bucarest, le 26 août 1861.

...Plus que jamais je suis décidé pendant quelques années à divorcer complètement avec la politique....

XIV.

Bucarest, 1-er fevrier 1862

Chère Catinca. Je t'ai télégraphié ce matin pour te rassurer sur les bruits de désordre et de révolution qui auraient lieu ici et qui, d'après une dépêche d'Alexan-

dresco, auraient été répandues à Jassy. Il n'en est rien. Tot est tranquille. Ces bruits ont été motivés par une centaine de paysans qui voulaient venir à Bucarest pour le 24 janvier pour assister à la fête. La réaction en a fait un complot contre les propriétaires et le gouvernement, et ces pauvres malheureux sont arrêtés et livrés aux tribunaux.

Je profite du départ de Nico Catargi pour t'envoyer le procès-verbal de la seconde séance de la Chambre dans laquelle j'ai interpellé le Ministère sur les écoles et sur le fermage des terres des couvents dédiés. C'est cette interpellation qui a motivé la démission de Muruzi.

Somme totale, je trouve l'état du pays très inquiétant. La Chambre est réactionnaire, et tout le pays non représenté est presque révolutionnaire. Le Ministère est éminemment conservateur; il a à la tête un homme de grand talent, mais ses collègues, surtout les Moldaves, ne sauraient lui donner aucune force intellectuelle et morale. Note de plus que ce serait plus que se hasarder que de croire que le Ministère a la confiance du prince. Aussi, ici, on ne croit guère à la durée du Ministère. Ce qui viendra après, Dieu le sait.

Pour arriver à moi et à ce qui me concerne, je te dirai que j'ai une bonne maison, mais assez éloignée du centre. Je fréquente fort peu le monde; je vais quelquefois au théâtre; j'ai été aussi au bal masqué, mais qui n'est guère ce que je le savais les années passées....

XV.

Bucarest-Iassi (sic), le 20 janvier 1863.

Chère Catinca. Je suis arrivé ici au milieu d'une situation presque désespérée. Guerre ouverte entre le gouvernement et la majorité, formée à la suite d'une coalition entre l'extrême droite et l'extrême gauche. Ces messieurs ne se gênaient plus; ils criaient à tue-tête qu'ils ne voulaient plus de Couza à aucun prix. Ils demandaient le prince étranger, les braves gens, mais cela

non point pour l'avoir, mais pour arriver à deux princes séparatistes. L'arrivée de Tell au Ministère, l'attitude ferme du prince et aussi mon petit cours (?) ont changé la situation, et aujourd'hui l'opposition commence à capituler. Une ambassade envoyée à Couza lui a fait protestations de dévouement absolu, à condition que Tell quittera le Ministère et que moi je n'y serais pas appelé. Les imbéciles ! Mais est-ce que je pense moi au Ministère ? Ils jugent les autres d'après eux-mêmes. Voilà pour ce qui est des nouvelles politiques.

Arrivant à ce qui me concerne, je te dirai que j'ai fait une très mauvaise route et que deux jours je me suis senti des fatigues de la route.

Je t'ai promis de vivre très retiré : je tiens ma parole. Je n'ai été ni aux bals masqués, ni au théâtre : chaque soir je rentre chez moi de bonne heure, pensant à toi et aux enfants, dont la santé m'inquiète beaucoup....

XVI.

Bucarest, le 27 janvier 1863.

Chère Catinca. Tu a dû voir dans « le Roumain » la déclaration de la coalition. C'est une déclaration de guerre faite au prince ; malheureusement le gouvernement ne justifie que trop cette déclaration, car l'administration est détestable et le pays est livré aux abus. Ainsi donc tout le monde sous ce point de vue donne raison à l'opposition, mais aussi tous les hommes sensés se demandent et avec raison : *l'ordre de choses actuel renversé, qu'aurons-nous après ?* C'est là la seule raison qui m'a fait me tenir en réserve. Dans la situation actuelle, lorsque tous les partis et tous les hommes sont compromis lorsque dans le pays il n'y a que des ruines, amener une révolution ou même un changement du pouvoir exécutif ce serait livrer le tout à l'inconnu. J'espère que la majorité de la Chambre parviendra à sauver le pays du

cataclisme; dans le cas contraire, je suis décidé à donner ma démission et à me retirer des affaires publiques....

XVII.

Bucarest, 2 mars 1863.

Chère Catinca. . . La montagne a accouché d'une souris. L'opposition, après avoir agité monts et vaux pour renverser Couza, et cela pour faire les intérêts de quelques Puissances (?), va aujourd'hui l'oreille baissée, car l'appui sur lequel elle comptait lui a fait défaut. La Chambre sera fermée aujourd'hui; chacun rentrera chez-soi, et Couza a devant lui neuf mois pour organiser son autorité et triompher de ses ennemis du dedans et du dehors.

Je pense terminer ces jours-ci mes affaires, et alors je pars immédiatement....

XVIII.

Bucarest, 24 octobre 1867.

Chère Catinca . . . Que te dirais-je d'ici? Tous les partis se préparent à la guerre, et personne pour songer aux dangers du dehors et à l'avenir du pays; les hommes qui ont tant travaillé dans leur vie pour le pays, aujourd'hui, aveuglés par les passions, sont en état de le vendre, rien que pour pouvoir assouvir leur haine. Le gouvernement, à son tour, est entouré d'une clique de canailles, qui ne cherchent qu'à faire leurs affaires; et ceux qui se disent trompeusement les défenseurs du trône sont les premiers à le miner. Crois-moi, ce n'est pas une idée erronée, mais bien positive: le seul homme qui encore se tient ferme au milieu de tout cela, c'est le prince.

Tu ne saurais t'imaginer l'expérience qu'il a acquise sur les hommes et les choses du pays. Il voit clairement la situation, et la sienne, et celle du pays. Mais aura-t-il assez de fermeté, et même assez de bonheur,

pour pouvoir triompher de ses ennemis et de ses amis? Car les uns et les autres sont également funestes au bonheur du pays. C'est là la question. J'ai tout lieu de me louer du prince; il me témoigne beaucoup de confiance; souvent il est à me préserver contre mes propres impatiences, et m'aide beaucoup à connaître les hommes de la Valachie.

Néanmoins je ne donne pas deux sous pour mon Ministère, et je serais l'homme le plus heureux du monde si une bagarre parlementaire venait me rendre à la vie privée. Crois-moi que toutes mes pensées sont occupées de toi et auprès des enfants. Nuit et jour je vois Ripi et toutes mes affaires abandonnées. C'est un immense sacrifice que j'ai fait, mais je devais le faire tout en ayant la conviction qu'à moins d'un miracle il ne servirait à rien. Crois-moi, Catinca, que jamais le pouvoir n'a eu moins de charmes pour moi; je suis donc décidé à servir tant que j'aurai la conviction que je pourrai faire quelque chose de grand, que je pourrai aider le prince à tirer le pays hors du chaos. Le jour où je me convaincrai que ceci est impossible, ce jour même je donnerai ma démission....

Alte scrisori.

I.

8 Februar 1864.

(A. C. Golescu către Racovița.)

Are un singur ochiu, și acesta «dans un bien pitoyable état»; a neglijat, «défaut à nous autres libéraux». de a cultiva prieteniile: «Mais vous le savez mieux que tout autre (vous qui comptez du nombre de ces libéraux)».

Îi vorbește cald, «quoique je ne vous connaisse que depuis peu». Convenția n'a putut înlătura cette autre sorte de privilège qui résulte de la supériorité de quelques milliers (fusesse: 3.000) d'hommes sur le reste de la société, c'est à-dire de 3.000 Roumains sur les 4.500.000 habitants qui constituent aujourd'hui la Roumanie indé-

pendante..., dans lequel nombre est comprise une trentaine de mille d'âmes qui savent seulement lire et écrire et les quatre opérations arithmétiques, ignorant leur pays, s'ignorant eux-mêmes, leurs droits, leurs devoirs, leur dignité, leur liberté, ne se doutant pas même qu'ils ont une patrie, indifférents à son sort, ne vivant que du jour au lendemain et traînant une existence des plus pitoyables, sans perspectives lointaines, sans nobles aspirations, sans vœux ardents et, pour tout dire, possédant une âme, mais une âme inanimée, qui est dépourvue de pensées, d'énergie, sans autre ambition, sans autre orgueil que ceux de la brute; ne pas mourir de faim d'abord et puis acquérir et toujours acquérir. Ainsi dans notre société roumaine d'aujourd'hui nous avons 3.000 citoyens qui lisent les journaux, qui pensent, qui combinent, qui s'inquiètent, qui désirent, qui luttent et qui veulent, qui font acte, en un mot, de s'intéresser à la chose publique, de conduire les destinées du pays, de décider du sort de la patrie; le reste de la nation roumaine, les quatre millions et tant, se laissent mener, ne savent rien, ne veulent rien. — En connaissez-vous un état de choses plus pitoyable, un privilège plus revoltant, plus exécrable et qui frise le plus à l'aristocratie que ces 3000 citoyens, décidant et voulant pour toute la nation? Mais direz-vous, le mal sans doute est grand, humiliant au possible; toutefois à ce mal il y a un remède: les écoles de tout genre, écoles de garçons, écoles de jeunes filles, écoles des arts et métiers, écoles agronomiques et commerciales, enfin écoles supérieures.» Prea târziu. «Moi je proteste contre la sentence qui condamne mon pays à subir la volonté de ces 3.000 privilégiés de nouvel ordre, et suis décidé à faire le diable en quatre, à remuer ciel et terre pour briser ce nombre de 3.000, le rendre élastique et l'étendre à tous ceux qui aujourd'hui du moins savent lire et écrire. Cette réso-

lution n'est pas seulement la mienne, mais celle de tous nos collègues du *Românul*, mais de tous les Roumains qui pensent, aiment et veulent et, par conséquent, la vôtre aussi, qui aimez beaucoup, pensez bien, voulez fortement. A l'ouvrage donc, cher ami, et donnez-nous le coup d'épaule nécessaire pour mener cette affaire à bonne fin !

Et, pour mieux m'expliquer, permettez-moi de vous exposer ici quelques chiffres.

Nous avons au moins 7.000 communes dans la Roumanie autonome ; dans chacune de ces communes nous avons au moins quatre personnes qui savent lire et écrire : le prêtre, le professeur d'école, l'écrivain et le précepteur, «pârcălabul, logofătul, dascalul și preotul.» Cela fait, pour les 7.000 communes, 28.000 personnes qui savent lire et écrire.

Nous avons de plus 32 chef-lieux de district, huit petites villes encore, sans compter comme chef-lieux de district ; en tout, cela fait quarante villes dans les deux principautés. En comptant maintenant, l'un dans l'autre, par 500 habitants dans chacune de ces villes comme sachant lire et écrire (et ce n'est pas beaucoup, car rien que dans Bucarest nous possédons au moins 10.000 personnes possédant ces deux qualités), il résulte que nous avons dans ces quarante villes au minimum 20.000 personnes qui sont en état de lire et d'écrire ; au total donc nous possédons en Roumanie au moins 48.000 personnes disposant de ces deux mérites. Cela étant, je vous demande, ou plutôt nous nous demandons nous-mêmes, pourquoi ces 48.000 personnes n'auraient-elles pas elles aussi un organe politique spécial, rédigé en vue de leur intelligence moins développée et ayant pour objet de les initier petit à petit aux idées et aux sentiments qui nous font nous-mêmes graviter autour de la grande pensée des temps modernes, à savoir une patrie, une Roumanie reconstituée de tous ces tronçons épars, une et indivisible, libre au dehors, libre au dedans ? En

sorte que cette presse populaire, pour ainsi dire, au bout de quelques années d'une action continue, parviendrait à élever le cœur et l'intelligence de ces 48.000 âmes de population au niveau du cœur et de l'intelligence des 3.000 privilégiés d'aujourd'hui. Alors et seulement alors nous pourrions dire qu'il y a une opinion publique, qu'il y a une volonté nationale. Alors, à la menace du pouvoir exécutif de faire appel au suffrage universel, nous ne nous intimiderions pas, nous ne tremblerions pas comme de frêles roseaux, ainsi que nous le faisons aujourd'hui, et avec juste raison et avec grand fondement ; car, au point d'ignorance où en sont les masses, cette arme formidable (le suffrage universel) dans les mains d'un gouvernement personnel, avec des tendances dictatoriales et absolutistes, cette arme, dis-je, pourrait bien servir et contre la liberté et contre la patrie ; tandis que, ces 48.000 âmes déjà formées, élevées à ces deux grandes idées, la menace du pouvoir exécutif n'est plus possible, ou, s'il persiste et qu'il l'ose encore, on pourrait au défi répondre par un défi, relever le gant, accepter la lutte, la bataille et sortir vainqueur. Ah, si, il y a sept ans de cela, nous avions eu cette heureuse et audacieuse pensée et si nous l'avions mise à exécution, à l'heure qu'il est toutes ces velléités de dictature, toutes ces résistances à la légalité du gouvernement constitutionnel auraient été depuis longtemps abandonnées, délaissées à tout jamais, et maintenant bien de difficultés intérieures, bien d'embarras de politique extérieure seraient déjà surmontés, et, notre patrie, forte par l'union, par la concorde, par les satisfactions données aux exigences publiques, nous serions prêts à tenir tête aux dangers qui nous menacent du dehors. Mais enfin ce qui a été fait est fait ; tâchons du moins qu'à l'avenir nous n'ayons pas à nous reprocher la même faute.

Et pour cela que faut-il faire ? Nous mettre tout de bon à l'ouvrage en hommes sérieux, en hommes dévoués à la cause nationale, aux principes de l'immortelle révo-

lution de 89. Or, pour que le *Românulu* de dimanche puisse paraître, il nous faut un capital d'au moins 1.400 ducats, et notre espoir, cher ami, pour réaliser toute cette somme n'est basé que sur cinq districts, à savoir Pitești (qui a déjà contribué pour 100 ducats), Crajova, Ploiești, Bucarest et Tecuciu, votre district. A Bucarest peut-être réussirons nous à faire 700 ducats. Vous, cher ami, et les vôtres tâchez de réaliser ce que vous pourrez nous n'en doutons pas que vous ferez l'impossible. „Să stăruie și la prieteni.

Telegramme ale lui Cuza-Vodă.

Jassy, 4 septembre 1860

M. Kogălniceanu, ministre-président, Foltczeny.

Voici trois dépêches de S. A. (personne n'a annoncé votre départ), *Nenisch*.

1. In cât privește arătarea tînguirilor din partea locuitorilor din Vilcov și Chilia, d. ministru al Trebilor Străine se va adresa către d. Negre. Din ceia ce se atinge de concediul d-tale, voi răspunde la vreme Prințul Domnitor.

2. Dans le budget militaire vous devez procéder sur la base de l'unification. J'attends toujours votre rapport pour l'éloignement de l'abbé de Neamtz. Je vous autorise à écrire la lettre particulière à Mr. Churchill, puisqu'il vous l'a demandée lui-même, en lui exprimant le désir d'avoir de l'Angleterre quelques petites canonnières pour notre flottille du Danube. Je me rapporte tout à fait à vous pour lui insinuer tout ce qu'il faut. Je sens comme vous la nécessité de soumettre un chacun à la loi et de faire bien sentir à tout le monde l'autorité. — A mon retour de Constantinople je suis décidé à en finir avec les intrigants et les intrigues dont vous me parlez. Je ne vous ai pas encore appelé, comme vous me le demandiez, me réservant de le faire quelques jours avant mon prochain départ pour Constantinople.

Non seulement je vous autorise, mais je compte même sur vous pour fournir à Steege tous les éléments et éclaircissements nécessaires dans les questions qui doivent faire le sujet de nos demandes à Constantinople. A l'heure même, par dépêche télégraphique, j'engage Mr. le ministre des Finances à m'envoyer le rapport et l'ordonnance pour la nomination du capitaine Kinez au poste de directeur au Ministère des Finances. J'ai lu votre lettre à Pisosky, et je trouve que vous vous êtes trop précipité dans vos impressions, dans vos conjectures, dans vos préoccupations, comme dans vos alarmes. Ayez donc plus foi en vous-même, dans la justice de notre... (intrerupt).

XI

Corespondența lui Grigore-Vodă Ghica cu Kogâlniceanu.

Jassy, le 10 septembre 1848.

Mon cher ami, votre dernière en date du 4 m'est parvenue; les nouvelles que vous me communiquez d'après la lettre de Cantacuzène m'étaient déjà connues; cependant je me garde bien de chanter victoire sur ces seules données.

Jamais, Talat n'a été plus désiré dans son harem qu'il l'est actuellement par les citadins de Jassy; on le dit être porteur du ferman de destitution. Vous pourrez donc juger avec quelle impatience on l'attend.

On écrit, de St.-Petersbourg que le général Duhamel, est rappelé et que Lieven le remplace. Pour le moment il se trouve à Giourgiow auprès de Talat. Quant aux Valaques, ils font mine de résister; mais à mon avis c'est un coup perdu, car les Puissances ne peuvent pas légalement intervenir en leur faveur. Les Valaques ont invoqué leurs anciens traités, sur lesquels la Porte a largement empiété pour en conclure d'autres avec la Russie, qui lui accordent le protectorat. Pour que la Porte

rétablisse maintenant ces traités dans toute leur étendue, il faudrait qu'elle annullât par ce fait même les traités ultérieurement conclus avec la Russie et par conséquent s'exposer à une guerre. La politique l'empêche d'être provocatrice dans une question où les torts seraient de son côté, et à elle seule il lui est matériellement impossible d'affronter une puissance telle que la Russie. L'Europe non plus ne pourra venir en aide à la Turquie, car *elle aussi* ne reconnaît pas les traités des Vlad et Mircea, mais, par contre, elle respecte ceux que la Porte a conclus avec la Russie et que les Valaques rejettent aujourd'hui. Je fais abstraction des autres considérations politiques qui empêchent les Puissances de l'Europe d'intervenir en faveur des Valaques, et m'arrête sur ce seul point précité, qui milite, politiquement parlant, en faveur de la Russie.

Les Valaques auraient eu grandement raison d'invoquer leurs anciens traités, si la République française aurait su proclamer le principe de *l'intervention armée* en faveur des nations opprimées qui voudraient reconnaître leur indépendance. N'aurait-il pas mieux valu négocier auprès de la Porte l'émancipation de la Valachie par un rachat? Je crois que dans ce seul cas l'Europe aurait pu étendre les intérêts des Valaques avantageusement, en envisageant le protectorat comme bien équivoque.

Je suis votre dévoué
[Gr. Ghyka]

Je viens de recevoir la nouvelle que Talat est rappelé. Allez chercher. Brûlez cette lettre.

Jassy, le 18 octobre 1848.

Mon cher ami,

Je ne vous ai pas écrit depuis quelque temps, n'ayant eu rien de saillant à vous communiquer. Silence com-

plet de Constantinople, rien de nouveau de Bucarest. Avant quinze jours on annonçait l'arrivée de Fouad-Effendi ; actuellement on n'en parle plus ; il paraît qu'on nous traite en vrais parias.

Les Valaques, qui ont fait la révolution et combattu contre les Turcs, sont cent fois mieux traités que nous autres. Ils ont été amnistiés pour la plupart, les plus coupables envoyés de leur pays. Quant à nous, qui avons demandé le maintien de Règlement, on nous abandonne à la vindicte du prince, qui nous confine à nos terres et nous traque comme des bêtes fauves. Que penser de tout ceci, je vous le demande à vous.

Donnez-moi des détails sur les événements de Vienne, qui nous intéressent beaucoup, et ne soyez pas laconique en fait de détails qui se rapportent à cette question vitale pour l'Allemagne et peut-être même pour les pays limitrophes.

Tout à vous.

[Gr. Ghyka].

Négri m'a oublié entièrement ; faites-lui mes amitiés. La feuille de la Bucovine va bien jusqu'à présent et nous intéresse beaucoup.

A Monsier Michel Kogolnitziano, Czernowitz.

Jassy, le 2 janvier 1849.

Mon cher ami,

Des lettres de Constantinople et de Bucarest m'annoncent que la destitution de Stourdza est définitivement arrêtée. Plus de doutes : dans peu de jours nous en serons débarrassés. On s'occupe maintenant en haut lieu du choix d'un nouveau prince.

Le scélérat de Stourdza fit un rapport. il y a deux mois, directement à l'Empereur, par lequel il accusait les

Cantacuzène d'avoir chez eux un dépôt d'armes de cinq mille fusils et d'être en relations directes avec les Polonais. Que le complot avait des affiliations secrètes avec Posen et Paris. Plus il accuse Kotzebue et Ghiers de connivence avec eux. Une commission fut chargée de faire une enquête sur les lieux, et les Cantacuzène furent trouvés blancs comme neige.

C'est une nouvelle tuile qui va lui tomber sur la tête. Si vous tardez encore de quelques jours, vous serez présent de sa chute.

Je vous quitte pour reprendre mon travail. Tant que le fer est chaud, je le bats et ne néglige aucun moyen pour frapper d'un. Siniavin a été disgracié pous cause..., et Daschkoff l'a remplacé. Je lui ai écrit.

Au revoir à bientôt: G.

Mon cher ami. En revenant à la maison, j'ai trouvé Grigoritza Guika chez moi, qui me dit que le béïsadé Grégoire, avec quatre hommes, se promène dans les montagnes, que cela ne peut être qu'à votre intention. Je vous envoie mon équipage avec deux hommes armés; arrivez plus vite chez nous.

Votre sincère:
Grégoire.

Marginéni, 26 juillet.

Mon cher ami,

Par votre lettre du 22 juillet vous m'annoncez que l'opinion de quelques-uns serait que les boyards n'ont rien fait que soutenir les 35 articles qui sont conformes aux principes règlementaires et par conséquent éminemment aristocratiques, tandis que les Valaques ont abordé franchement la question des réformes radicales dont ils voulaient doter leur pays, plus que dans toutes nos pétitions-mémoires, ou nous nous sommes bor-

nés à attaquer rien que les abus de Michel Stourdza, sans faire aucune mention des institutions libérales qui sont indispensables au pays. Je commencerai d'abord par vous rappeler que, lorsque les boyards firent la demande des 35 articles au prince, personne en Valachie ne songeait à une Constitution qui fût basée sur des principes radicaux, et que ce sont encore les Moldaves qui par cette manifestation donnèrent l'éveil aux Valaques.

Si les Moldaves avaient réussi alors en adoptant des mesures mieux combinées et plus énergiques, évidemment que ce serait nous qui aurions proclamé plus tard ces principes libéraux sans nous laisser devancer par les Valaques. Après avoir échoué dans leur combinaison, les Moldaves, ignorant ce qui se passait en Valachie, ne pouvaient, ni ne devaient suivre d'autre voie que celle que nous appelons légale, en attaquant l'administration vicieuse de M. Stourdza, qui seule pouvait après coup justifier la manifestation du 29 mars. Lorsque plus tard les événements de la Valachie éclatèrent, nous étions déjà lancés dans cette ornière, les commissaires impériaux étaient sur les lieux et la nouvelle nous était parvenue le jour même de la présentation chez Talat-Effendi. Vous conviendrez donc qu'il était déjà trop tard pour agir en sens inverse. Ensuite le choléra vint fondre sur nous ; tout le monde se dispersa, et bien peu de jours après les troupes russes envahirent le territoire.

Voyons si depuis lors nous étions à même d'agir. La ville étant déserte, la majeure partie des boyars étant confinés sur leurs terres, le petit nombre de ceux qui étaient libres ne pouvaient pas agir comme vous l'entendez, faute d'éléments nécessaires, faute de l'unité d'idée et d'action. Ils se sont hâtés de faire ce qu'ils ont pu faire en cette circonstance, en se référant à Soliman-Pacha. Mais, pour mieux juger de la situation de votre cause qui, toute juste et légale qu'elle est, n'en est pas moins compromise, voyez comment M. Stourdza vient

de traiter Bogdan pour avoir osé être le porteur de notre supplique à Soliman-Pacha. Il le fit consigner à la caserne de Galatz et de là il le fit déporter à Matzin, à la barbe des Turcs.

Évidemment que nous jouons du malheur; tous les pouvoirs sont entendus pour nous persécuter; rien ne nous réussit, tout nous est refusé.

Ajoutez à tout cela que les Turcs ont déclaré vouloir rétablir le Règlement en Valachie et en supprimer le chap. 1.

Par conséquent on veut même attaquer le principe électif, ce qui amènera, n'en doutez pas, aussi l'abolition de la Chambre des députés.

Adieu donc au suffrage universel, voire même le suffrage indirect à deux degrés; adieu à toutes les illusions des Valaques, qui tombent du royaume des chimères. En présence de pareils faits qui sont en cours d'exécution, vous me dites d'user de notre droit *d'indépendance* pour faire une déclaration solennelle afin de montrer le bien que nous avons voulu faire au pays, etc. Mais permettez-nous de vous observer que, vu l'état actuel de choses, vous ne trouveriez pas cinq signatures pour apposer à cet acte, qui, selon moi, est fort inutile et préjudiciable même à la cause: aucune déclaration pareille ne débarasserait pas le pays des troupes russo-turques, mais contribuerait, au contraire, à y prolonger leur séjour.

J'approuve votre profession de foi en matière politique; je désire, comme vous, que les progrès du siècle s'introduisent dans notre pays, mais, pour qu'ils y arrivent un jour, il faudrait que nous ayons la liberté d'action, qui malheureusement nous est refusée. Les quelques personnes qui blagent aujourd'hui contre nous, sont des gens qui ont tourné toute leur vie dans un cercle vicieux et qui, encouragés par les difficultés qui se présentent et n'ayant pas la force morale pour les combattre, s'en

prennent aux soi-disants aristocrates du pays pour leur imputer à tort les malheurs qui nous menacent. Ne faites pas attention à leurs clameurs et persuadez-vous bien que, si aujourd'hui ils censurent nos actes, c'est qu'ils projettent déjà une défection, qu'ils voudraient colorer de quelques motifs spéciaux. J'excepte ces barbotteurs de la masse (comme vous l'appellez), car, la masse étant guidée par son bon sens, qui est tout instinctif et pas du tout passionné, juge des difficultés qui nous entourent et nous sera toujours attachée. Personne ne s'est réuni à Krivesty, à cause de ces dernières nouvelles ; il ne nous reste plus rien à faire que d'attendre que les événements se dessinent mieux. Je vous avoue que j'ai perdu mon latin et que je ne puis rien comprendre à tout ce qui se passe chez nous.

Donnez-m'en la solution, si vous pouvez.

Tout à vous :

Ghyka.

Dans peu de jours, j'irai vous voir.

Jassy, le 7 avril.

Mon cher ami.

Vos deux lettres me sont parvenues ; j'apprécie sous tous les rapports les réflexions qu'elles contiennent. Je vous remercie aussi de l'envoi dont la seconde lettre était accompagnée et qui m'a été remise par Mr G. Il me reste à vous annoncer que pendant ces jours-ci j'ai beaucoup travaillé à un mémoire que je tâcherai de vous faire parvenir bientôt. Vos amis d'ici doivent complètement l'ignorer, et surtout un parmi eux, qui est un traître : tout le monde l'évite...

Je vous embrasse, cher ami, en vous engageant beaucoup de m'écrire toutes les fois que vos occupations vous le permettront. Je vous serre la main.

Gr. Ghyca

Monsieur Michel Coguelnitziano, Paris.

Krivesty, 25 juillet 1848.

Cher ami,

Par ces deux mots je m'empresse d'accuser réception de votre lettre, à laquelle je me réserve le plaisir de répondre de Margineni, où je me rends demain, ou bien j'irai sous peu vous trouver à Baltzatesty. Présentement le temps me manque; je dois porter des paroles de consolation à une famille plongée dans la douleur. Aléco Stourdza, le gendre de Constantin, est mort subitement, après trois accès de fièvre. Que de malheur, coup sur coup! L'excellent homme a succombé hier matin.

Je dois vous dire que les affaires ont pris une tournure bien différente à celle qu'on espérait. Solyman-Pacha n'a pas reconnu la Constitution; il veut rétablir le Règlement, auquel peut-être qu'on ajoutera quelques réformes insignifiantes. 10.000 Turcs occupent déjà Bucharest pour faire respecter la volonté suzeraine. Chez nous, nous aurons 4.000 Turcs dans la Capitale. On ne maintiendra pas Michel St.; mais, dans ce cas, il n'y aura plus d'élection, mais une nomination directe. Voilà ce que signifiait cette phrase ambiguë: *le régime turc dans toute sa pureté primitive.*

Voyons comment les Valaques vont se tirer d'affaire, et ensuite nous ferons notre profession de foi. Avant cela ce serait du don-quistottisme pur. Bientôt nous en causerons à notre aise.

Au revoir:

G. Ghyka.

A Monsieur Michel Kogolnitzeano,
Baltzatesty.

O scrisoare a lui Steege către Kogălniceanu.

Mon excellent ami, car ce n'est pas au ministre que je m'adresse, cette fois-ci.

En voyant nos deux collègues accompagner le prince,

en recevant quelques jours après le télégramme par lequel vous désavouez l'accompagnement officiel de S. A. par M. Boëresco ; en me rappelant ensuite que, lorsque récemment j'avais donné ma démission, on m'avait dit et répété, entre autres, pour me déterminer à me retirer, que le prince ne serait assisté dans son voyage que par ses agents, — bien entendu que ce n'est pas cela qui m'a décidé —, en rapprochant enfin tous ces faits, je me suis demandé : *qui trompe-t-on ici ?* Évidemment celui que l'on a voulu tromper en premier lieu *c'est moi*, car on devait croire que je me trouverais éclipsé ici par la présence d'un et à plus forte raison de deux ministres à côté du prince à Vienne. Eh bien, cela m'a été parfaitement égal, à cela près que j'y ai vu une inconséquence, une contradiction éloquente avec le *strict incognito* qu'on avait affiché.

J'ai donc été bien étonné que vous preniez la chose plus mal que moi, et même que vous en paraissiez surpris, après que ces messieurs sont partis avec le prince et se sont embarqués avec S. A. au su et au vu de tout le monde, et qu'il était évident qu'ils l'accompagneraient, au moins jusqu'à Vienne, et y chercheraient à avoir leur part des honneurs de la réception. Maintenant que cela est arrivé, quoique cela n'eût pas été dans nos conventions, pour quoi en paraître affecté, pourquoi laisser croire ou dire que vous portez envie à vos collègues, pourquoi faire ostensiblement d'une question qu'on ne manquera pas de présenter comme toute personnelle un motif de crise ministérielle ? Si vous croyez absolument devoir vous retirer (je pense que vous auriez tort de le faire), ne pouvez-vous pas trouver quelque bonne question de principe qui vous pose avantageusement et devant le prince, et devant le pays ? Tout vient à point à qui sait attendre. — Pour ce qui est de l'accompagnement de M. Boëresco (car M. Mano a quitté le prince à Vienne et ne s'est pas tant mis en avant), vous auriez tort de

vous en trop préoccuper. Bien qu'ils n'aient pas fait une mauvaise impression ici, nos ministres ne semblent pas être trop enchantés de leur réception ; d'ailleurs vous n'êtes pas de ceux qu'on éclipse aisément : votre importance dans le pays est trop connue ici et trop appréciée même par vos ennemis pour qu'il dépende du passage d'un ministre, eût-il le mérite de vos collègues, de la diminuer, à supposer qu'ils en aient l'intention. Les quelques conversations, plus ou moins discrètes, plus ou moins panachées de futilités et de lieux communs que les hommes d'État de Vienne et Paris ont pu avoir ou auront avec nos ministres voyageurs ne tirent pas trop à conséquence. Je n'aperçois pas qu'elles aient laissé des traces bien profondes ici, pas beaucoup plus qu'un vague souvenir, — ce qu'on appelle au théâtre un *succès d'estime*. Vous avez donc tort, permettez-moi de le dire franchement, d'en faire une affaire d'État, et je crois que votre dignité trouvera bien mieux son compte en y paraissant tout à fait indifférent.

Encore une fois, j'aurais eu plus de raison que vous d'être blessé de ces procédés. Je m'en moque cependant, d'autant plus que je pense plus que jamais à me retirer, et *au plutôt*. J'en ai tout à fait le droit maintenant ; j'ai fait ce qui a dépendu de moi pour faciliter à Vienne les choses à S. A., et même à ses ministres. Si tout le monde n'est pas content, ce n'est pas ma faute. Il ne fallait pas tant faire sonner l'incognito, tout en ne s'y assujétissant pas en tout, et, après tout, je n'ai pas les décorations autrichiennes dans ma poche. L'essentiel était le prince et, quoi qu'on en dise, Son Altesse n'a réellement pas sujet à trouver qu'on n'a pas bien fait les choses ici. Peut-être même pourrait-on se plaindre ici qu'on les a mal enmanchées à Bucharest. Le télégramme à *claire-voie* par lequel notre honorable président de Conseil a trop sèchement répondu, à une très gracieuse offre d'hospitalité *impériale*, qu'à cause de

l'incognito le prince, en déclinait l'honneur, a certainement dû faire un détestable effet dans certaines régions, quoique je me sois efforcé à adoucir de mon mieux ce refus. Néanmoins, on ne l'a pas montré ; on s'est borné à prendre acte de l'incognito quant à *la suite du prince seulement*, qu'on n'a pas décorée, alléguant que c'était pour écarter des difficultés avec la S. P. Peut-être les *mécontents*, s'il y en a, chercheront-ils à indisposer maintenant le prince contre l'Autriche, et, bien que je ne la crois pas absolument favorable et sympathique à nos intérêts, ce serait une maladresse de lui montrer qu'on est mécontent de l'accueil, pendant que nous avons bien des choses à obtenir d'elle,

La circonstance déjà] que le prince n'a pu s'arrêter quelques heures à Pesth a presque eu l'air d'une démonstration. J'obvie, du reste, à cela en écrivant au comte Andrassy, à propos des notes de Mr. Filek, que S. A. n'a pu s'arrêter à Pesth, parce que le temps où elle pouvait compter trouver l'Empereur à Vienne était trop limité pour lui en laisser le loisir et qu'Elle comptait prendre sa revanche à son retour. S. A. connaît et approuve cette lettre. Andrassy était d'ailleurs absent de Pesth lors du passage du prince, et le baron Eötwes était chargé de la réception, le cas échéant.

Permettez-moi maintenant de vous parler encore d'un point qui me paraît important du point de vue de notre intérêt politique, sans compter qu'il me touche aussi personnellement. Mr. Boëresco porte avec lui une copie de notre convention consulaire projetée avec la Russie. Il voulait la faire lithographier à Paris et la faire distribuer à quelques personnes. Entre le verre et la lèvre il y a encore de la place pour un malheur, si Mr. Boëresco donne trop de publicité à cette convention avant qu'elle soit conclue et devienne un fait accompli : elle peut rater au dernier moment. Je trouve d'ailleurs un certain *sans-gêne*, une absence totale d'égards pour moi en ce que

votre collègue a l'air de se gérer en toute circonstance comme s'il était l'auteur pour le moins intellectuel de la convention. Les quelques modifications, d'une valeur contestable, qu'il y a introduites, ne me semblent pas lui donner le droit, encore moins l'adhésion trop tardive qu'il a finalement donnée à une résistance à certains points contraires à nos intérêts, qu'il avait d'abord admise, contre mon avis et de concert avec le prince Ghika dans une conférence qu'ils ont eue chez M. D'Offenberg au consulat, conférence à laquelle je n'ai pas voulu assister. Ces messieurs n'ont changé d'avis qu'après mon rapport et ma démission simultanée, comme vous vous le rappelez peut-être. Quand on parle à chaque occasion et même sans occasion de *ses ouvrages*, on devrait se montrer moins âpre à vouloir s'approprier le modeste, mais laborieux travail d'autrui. Peu importe, du reste; je ferai encore ce cadeau: *ego feci versiculos, alter tulit honores. Sic vos non vobis...*, pourvu qu'on me laisse enfin m'occuper tranquillement de mes petits intérêts personnels, que je néglige outrageusement pendant que je fais les affaires du Gouvernement, qui n'en tient aucun compte. Aussi en ai-je assez et trop; je me suis déjà ruiné à demi à ce jeu; je ne peux pas mettre ma famille complètement sur la paille.

Le prince Ypsilanti n'est pas encore de retour à Vienne; je n'ai donc pas pu encore m'acquitter de votre commission: croyez que je m'y employerai de mon mieux.

Aux Ministères de Vienne et de Pesth toutes les sommités sont absentes en vacances, en sorte que nos affaires en souffrent, les subalternes étant toujours plus royalistes que le roi.

Avant de parler au duc de Grammont des procédés de M. F., j'en écris au comte Andrassy suivant le système inauguré par vous-même, le centre de gravité étant à Pesth pour ces affaires-là. J'attends seulement l'arrivée des copies demandées (je les reçois à l'instant)

pour ne pas m'aventurer en avengle. Pour la copie demandée de la pièce transylvaine, je suis obligé à beaucoup de prudence; je suis presque sûr qu'on me la refuserait si je la demandais directement. Je poursuis donc une voie latérale qui n'a pas encore abouti.

De tout cela, du reste, j'aurai l'honneur de vous entretenir officiellement.

(Roagă a se arde scrisoarea.)

(Vienne, 19 septembre 1869.)

Mon excellent ami,

...Le prince avait bien exprimé le désir que je fusse à Pesth, le 25 octobre, époque à laquelle il pensait alors retourner. (Despre convenția Ițcani, așteaptă actele.) Il y a la question préliminaire *en titre* à régler, qui, à elle seule, prendra beaucoup de temps. (A vorbit lui Ipsilanti într'o afacere privată.) Il m'a dit, à votre occasion qu'après un écho qui lui serait parvenu de votre conversation avec le comte A..., vous auriez prouvé à ce personnage que vous feriez désormais des bonnes relations avec son pays *la base de la politique roumaine*. Je lui ai répondu que c'était approximativement une exagération, que vous aviez prouvé pendant toute votre vie que la seule base que vous pouviez admettre pour votre politique était l'intérêt de la nation roumaine comme nation, ce qui n'excluait certainement pas les rapports de bon voisinage que nous aurons à cœur de maintenir, autant que nos voisins eux-mêmes ne les rendraient pas impossibles.

(Ce e cu nunta prințului?)

Din corespondența lui P. Orbescu.

1861, Maiu 28.

...P'aici bine pace. Ciocoi s'au opintit și se opintesc a dărîma tot ce am cîștigat în libertați, și mai ales pe

Cuza. Dar și Cuza, dar și poporarii i-au băgat în groazele morții. Am auzit azi că Abdul-Megid s'a închinat cu plecaciune și că vine la tron un frate al său. Nu-mi prea râde bine povestea asta. De va fi adevărat, dracul știe ce mai complicații ni mai poate aduce. Această moarte cam de-odată cu a lui Cavour ne îngrijește. Dar îngerul României este tare și mare, și vom triumfa.

Acum avem alegeri pentru 12 deputați...: voi cedea pentru unul din ei, Bozianu sau altul. Ieri a fost Camera și noaptea. S'au grăbit a vota un credit de 11 milioane lucrărilor publice ca să-și iea vacanța pentru a merge la noile alegeri și pentru a mai face propagandă. Aseară am fost și eu de i-am ascultat. Am șezut numai o jumătate de oră și am plecat, căci mi-a venit greață de atâtea prostii și reavoință ce am văzut din partea dreptei. Eu sper că din noile alegeri au să iasă încă cîțiva cu cari să se mai întărească stînga. La comisia centrală au ales președinte pe N. Gulescu. Brăiloiu nu s'a dus încă, numai ca să ție jurnalul *Unirea*. Acest jurnal a întrecut în violență, în brutalități pe toate jurnalele cele sale (*sic*) și de coterie. Nu mai au rușine nici de ei chiar. Atacă fără milă și dobitocește. Mi-e cam teamă de propagandele ce au de gînd să facă acum cu ocaziile noilor alegeri.

Alaltăieri am auzit că a avut loc următoarea secătură: Orășanu a publicat o scrisoare prin care întrebă pe Florescu să-i arate pentru ce acuză pe soldații moldoveni că dînșii au dat foc Malmaisonului. Aflîndu-se la Fialcowski, s'a pomenit cu o droaie de ofițeri cari-l cautau într'adins, să-l apuce să-i spuie dela cine știe cele ce a scris, ori, dacă nu, să fie încredințat că-l vor răpune. După puțină esitare, i-a rugat să-l ducă la casarmă și acolo, observînd pe ofițeri, li-a arătat pe un căpitan moldovean, care, la întrebarea ce i s'a făcut, a și mărturisit că el i-a spus. Ce se va mai fi făcut după aceea nu știu. Știu însă un lucru, pe care l-am văzut cu ochii. Acest domnișor a scăpat pe Dîrzeanu,

comandirul jandarmilor din Craiova, care a învățat, cum ți-am scris, pe un căprar și trei dorobanți a depune contra lui Marghiloman că a tras cu pușca în popor, ba încă i-a dat și o nouă comandă și recomandare a se retrimite ca inspector dorobanților peste Olt pe colonelul Macoveiu, despre care încă ți-am scris cât e de compromis.

Municipalitatea a luat inițiativa de a se face o expoziție la București....

București, 26 Iunie 1861.

...In săptămîna trecută, dreapta, care neconținut dă la loviri lui Cuza, ca să paralizeze unirea Camerelor, și cu dînsa și chiar unirea definitivă a țerilor, a votat o propunere prin care cerea ca Guvernul de aici să roage și să stăruiască pe termen de șase zile pe lingă Vodă a deschide Camera de la Moldova și a li da mijlocul cel mai putincios de a se ocupa cu legea rurală, știind că, dacă nu vor face aceasta, va da vot de neîncredere, nu numai acestui Ministeriu, dar și oricărui Ministeriu va mai trimite.

N'au așteptat să treacă nici aceste șase zile și Joia trecută, după ce prin Beizadea Mitică au îndrăznit până a zice în Adunare: „dar până cînd va avea Camera atîta răbdare a suferi astfel Domnului“, au votat o propunere de neîncredere Guvernului, cum nu s'a mai văzut, nici auzit până acum, de cînd curg anele parlamentare. Ți-aș fi copiat-o aci, dar e prea lungă. Intre celelalte considerente sînt și acestea: că Guvernul actual patronează ilegalitățile comise de Guvernul Epu-reanu, că nu predau socotelile ce nu s'au predat de Guvernele precedente, ca să se vadă ce s'au făcut milioanele ce a acordat Camera Guvernului, că mișcările ilegale și discursurile incendiare de la 11 Iunie, cu care se exploatează neconținut poporul se fac, nu numai cu consimțîmintul și instigațiile Guvernului, dar și

chiar prin concursul său oficial, fapte, zic ei, de natură a compromite înaintea Puterilor națiunea... După acest vot, Ministeriul și-a dat, cum și trebuia, demisiunea.

Vodă pleacă astăzi din Iași, și mine cred că va fi aici. Ce se va face, nu știu. Guvernul de astăzi e bine văzut în țară. Au făcut scăzământul cel atât de dorit de cei interesați, și cu aceasta au cîștigat cît nu poți să-ți imagini. Deosebit de această, toți briganzii cari bîntuiau țara încă de supt Guvernele trecute, s'au prins într'aste două luni de cînd sînt la putere mai toți, ceia ce arată că este energic. Pentru interesele proprietăților încă au văzut că se interesează a merge regulat și pe cale legală, dintr'o împrejurare ivită la Băilești, moșia lui Gh. Știrbei de peste Olt, unde, revoltîndu-se locuitorii și nevoind a se supune la muncă, s'a dîs însuși ministrul din Lăuntru de i-a regulat și împăcat. Vodă și țara n'au decît să mulțumească Guvernului actual. De aceia mă tem că o va disolva îndată ce va veni. Zic: mă tem, căci pînă la închiderea sesiunii, care este a se face la 10 Iulie, mai sînt numai cîteva zile, și unii sîntem de părere că ar fi mai bine să se tărăgăiască crisa ministerială pînă va expira zilele acestea, ca să se închidă de sine. Căci, altfel, disolvîndu-se după lege, trebuie să convoace alta, și cu listele actuale mi-e teamă să nu o scrîntim iarăși, pe cînd, închizîndu-se de sine, și disolvînd-o la Decembrie, cu listele cele noi, poate să fie mai bine. Deosebit de oceasta pînă în Martie, cînd ar ajunge să se facă alegere, helbet!, poate facem și unirea, și atunci facem și altele.

Comisiunea Centrală ni-a elaborat o lege electorală și mai rea decît cea actuală. Ne lasă tot în clase și pentru eligibil cere o contribuție de șase galbeni, ceia ce duce tot la venitul cerut de cea în ființă, ba mai mult. Deosebire mai însemnată are numai pentru votanții comunali (cari după cea actuală sînt proprietari mici),

căci cere spre a putea vota, pe lângă celelalte calități, o contribuție directă numai de 48 lei.

Partea dreaptă lucrează contra Domnului pe față. Intre altele, după vechiul obicei, subscriu petițiuni spre a le pune, prin consulul ce-i favorează (știi care) pe masa conferințelor, dacă vor mai avea loc, și-a cere detronarea lui și ramplasarea cu Domn străin. Unul din agenții lor a fost și Barbu Belu. Acesta, după ce a făcut ce va fi făcut prin Argeș, Muscel și Olt, a trecut la Craiova. Aci, poliția l-a auzit, spunind sateliților dreptei următoarele: „trebuie să-l răsturnăm; acum e rîndul nostru a fi revoluționari. Am pierdut toate ale noastre și nu mai e de suferit“...

De i-o împinge dracul să facă ceva, nu li va fi bine. Vor plăti scump cutezanța lor. Dar eu mă rog, și roagă-te și tu, la Dumnezeu să-i orbească și să nu facă nimic, ca să nu mai vie nevoi peste biata țerișoara noastră!

Suțu dumitale este între drepti; a fost pe acolo cu misie..., om bătrîn? Catargiu, și în zilele trecute, ducându-se la Ialomița pentru alegeri, după ce s'a ales Plainò la proprietarii mari și Costache Bosianu în locul meu, după stăruința mea pentru acesta din urmă, a trecut la Chiustenge, cu vorba că merge să petreacă pe fie-sa, nevasta consulului frances din Egipt, s'a întîlnit cu Lüders, generalul rus! Ce vor fi făcut, nu știu, dar vezi cum se mișcă și ce fac...

București, 12 Iulie 1861.

..Ministeriul cel nou a ieșit format așa: Bălcescu va prelungi funcțiile sale de ministru de Finanțe și va presida Consiliul, colonelul I. Alex. Ghica Moldoveanul va fi ministru de Războiu, iar la celelalte Ministeri directorii vor gira ad-interim. Această până la formarea

unui Ministeriu definitiv. Aşa dar mai iată-mă încă odată o fărîmă de ministru. Scăpa-voiū şi de astă dată cu faţa curată? Vodă a făcut aceasta, pre cît dau cu socoteala, căci pînă astăzi încă nu l-am văzut, fiind bolnav de vre-o două zile, de o parte să scape şi să rîdă de unii consuli, ce-i da şi ei zor să cheme un Ministeriu din majoritatea Camerei, de alta, ca să-şi poată face trebile lui pentru unire mai în tihnă. Dreapta e turbata; nu mai puţin însă şi stînga e supărată. Aceasta din urmă ar fi vrut ca Vodă să ţie Ministeriul demisionat sau să fi numit un altul mai pronunţat decît acela, să fi disolvat Camera şi să fi proclamat unirea şi reforma legii electorale. Fiindcă nu a făcut aşa, îl declară de slab, de nestatornic, de nepolitic şi Dumnezeu mai ştie cum. Din cîte ştiu eu însă, nepacienţa stîngii este neraţionabilă. Linişte numai să fie în ţară şi răbdare! Aş fi tocmai de ideia stîngii cînd am avea măcar încă odată atîta putere cîtă avem astăzi în ţară şi pe lîngă aceasta complectă armonie între Puterile garante. Italia, tu ştii, nu e recunoscută de toate Puterile. Indată ce va fi şi dînsa recunoscută, atunci nu mă mai îndoiesc că Vodă va mai esita, oricare-i va fi puterea lui din ţară. Mai sînt apoi alte considerente, pe care nu ţi le pociu spune acum.

Mi s'a spus că presa liberală are în gînd să ne sfîşie, dar că să închidem ochii, căci aceasta se va face numai pentru ca să se impacienteze publicul, sau altfel ca să-l încălzească şi mai mult la a cere lui Vodă să facă unirea mai curînd. Vorbă să fie! Poate şi aceasta, dar mai e şi altceva. Sîntem vre-o doi directori în cari Vodă a avut mai multă confienţă decît într'unii din foştii miniştri. Din imprudenţa, unuia din miniştrii interesaţi sau avisaţi, şi atît ei, cît şi amicii lor dela presa liberală fiind pişcaţi de aceasta, vor să ne înjunghie: ¹⁰ pentru a arăta lui Vodă greutatea lor în opinia jurnaliştilor liberali, a căror opinie se pretinde a fi opinia publică din ţara

noastră ; 2°, pentru a nu ne mai lăsa cu viață și a putea Vodă în timpi ca cei de față să se razime pe noi pentru a putea merge cum vrea el, iar nu cum vor ei. Bine, fie ! Fac'o ; nu mă turbură de loc aceasta. Ceia ce mă turbură mai mult este că cu secătura asta de interimat nu mă pociu duce la băi...

Ciocoii, prin meșteșugurile lor, s'au lipit tocmai de inimioara unora din consuli, și anume de cel frances și cel rusesc. Cel frances trage de nas pe cel engles, care este slab și păcătos, și astfel formează o coaliție care ni face ce poate contra realizării dorințelor noastre. Cum, ce fel, nu știu, ciocoii au reușit a face să creadă consulul frances că țara este în agitație și că Ministeriul demisionat va face revoluție la ieșirea sa. Intemeiat pe aceste încredințări, a avut curajul a vorbi în sensul acesta lui Vodă, care i-a rîs supt nas. Ciocoii însă, ca să-i dea o mică probă, la 11, cînd a ieșit decretul pentru Ministeriul interimar, au pus cîtiva agenți de-ai lor să aglomereze lumea pe ici pe colea, cu îndemnuri de a merge la Vodă să-i arate nemulțumiri pentru primirea demisiunii miniștrilor. Lumea însă, cuminte, și-a căutat de treabă, planul a făcut fiasco, mișcarea n'a fost niciuna, și ciocoii au rămas de rîs. Cu toate acestea am suspinat cu durere, căci dintr'aceasta poți vedea pe ce cărbuni acoperiți de cenușă ne aflăm. Ferește, Doamne, de vre-un asasinat !...

București, 22 Iulie 1861,

...Cărțile acestea au venit chiar în ziua (19 Iulie) cînd mergeam la Vodă să depun demisia mea...

Ministeriul cel nou este compus astfel, Beizadea Mitică, la Interne și președinte al Consiliului ; Plaino la Finanțe și ad-interim la Externe, (unde este adăstat Arsache) ; J. Cantacuzino la Justiție și ad-interim la Culte (unde este adăstat Fălcoianu) ; J. Valeanu, la Control și colonelul J. Ghica, Moldoveanul, la Războiu.

Îşală Ministeriu ! A tunat şi i-a adunat.

Nemulţumirea este pînă în dinţi în toată partea cea sănătoasă din ţară, numai binişliii, tombaterele, putregaiile şi unii din consuli sînt veseli. Beizadea Mitica a început administraţia sa prin destituirea a opt prefecţi şi anume: Boicea, Urlăţeanu, Mihailescu, Giuvăra, Boranescu, Sihleanu, şi al Gorjului Piriianu, înlocuindu-i cu Broşteanu, Corlătescu, Nicu Moscu, maiorul de la şalupe Petrescu, J. Gănescu, V. Hiotu şi un Manu. Se zic multe, se presupun şi mai multe ; se cred de toate. Astupă-ţi urechile şi închide-ţi ochii. Dacă va fi ceia ce ştiu eu, va fi bine ; dacă sînt înşelat, cine m'a înşelat, amar îi va fi... Pînă atunci, vaită-te şi tu ca noi toţi, strigînd cît mai dureros : sărmană ţară !, nefericită ţară ! Se vede că prea mult eşti iubită de Dumnezeu, căci prea greu te cearcă.

Oh ! am nevoie să mă duc afară, să ies din atmosfera aceasta ucigătoare în care se află Capitala, să nu mai văd agonia puţinilor oameni ce avem şi noi cu inimă şi sentimente călduroase pentru biata ţara noastră. Cerule ! protege-o şi scap'o mai curînd şi din cercarea aceasta. Lacrimile îmi curg : nu mai pot continua...

Partida dreaptă lucra şi lucrează încă la o răscoală. Stînga este *sur le qui vive*. De va avea curajul să continue, vai lor şi nouă !..

1861, August 11,
Bucureşti.

...Intr'o scrisoare din urmă îţi arătăm că am demisionat... Pe aici lumea foarte nemulţumită de guvernul boierilor. Am fost ieri la Vodă, dar l-am găsit în baie, sau gătindu-se pentru baie, şi nu l-am putut vedea. Boierii vor, cu ocazia serbătorii Sf. Pantelimon, să facă un fleac. Au scos că liberalii, aproape de ziua aceasta, vor invita pe ţerani să puie petiţiunea de la 11 Iunie în proţap, să meargă cu gloată şi cu zgomot mare la Vodă şi să ceară

executarea ei îndată. Pentru aceasta au chemat regimentul dela Ploiești și altul dela Brăila. Au străjuit palatul dela Cotroceni și s'au arătat cu grija cea mai zvăpăiată. Liberalii însă, simțind gândurile d-lor și văzînd că poporul este aproape de a fi înșelat, fiindcă agitatorii boierești îi lucrau supt masca de liberali și în numele lor, prin Carada li-a deschis ochii: a rămas înțelept cum a fost totdeauna, și boierii au rămas de rîs. Spre răzbunare însă l-au dat în judecată, inculpîndu-i un articol ce a scris apropos de această istorie, prin care, demascînd țintirile boierești, îndemna pe popor a nu se mai amăgi și a face vre-o mișcare ce s'ar putea califica de boieri: răscoală.

Vodă, care rîdea și el de precauțiile boierilor, cînd a văzut că-i este palatul mai bine păzit, a ieșit călare, nepăzit de nimic, și s'a preumblat după obiceiul său.

Rosetti tună și trăsnește contra Guvernului. Este vorba de a se deschide Adunarea pe la Octombre. Nu știu însă cît e de pozitivă această spusă...

*1862, Maiu 15,
București.*

...Mușdèle după aici foarte proaste. Realegerile toate proaste. Camera s'a deschis. Astazi-va fi ședința publică Ministeriul actual a pierdut majoritatea. Așteptăm să-l vedem trîntit. Vodă trage de sfori mereu...

București, 27 Iunie 1862.

...Ministeriul Catargiu a căzut. Vodă a chemat ma mulți spre a-i forma un nou Cabinet: n'a reușit însă nici-unul. Intre aceștia au fost: Beizadea Mitică, Lascăr Catargiu și Arsache.

Hopul cel mare este legea rurală ce au făcut. Vodă li-a zis: „Ați făcut acea lege: poftiți acum de o și executați. Ce? Vreți să chem Ministeriul dintre liberali să v'o execute? Nu se va executa decît de dv, căci aceia nu o primesc. Dar vreți armata? Nu ieau o astfel de răs-

pundere pe capul meu. D-voastră trebuia să faceți legi pe care țara trebuie să le primească ca o binefacere, iar nu legi pentru care să se scalde în sânge.

Neprimind dar nimeni, a fost nevoit a chema pe N. Crețulescu, și acesta i-a făcut, ghici ce?: următorul Ministeriu: Nicolae Crețulescu, Interne și președinte; Gh. Crețeanu, Culte; Tieodor Ghica, tot la Finanțe; Al. Florescu, Aga, la Lucrările Publice; Cornea, la Justiție (pentru ca să-i puie coarne?... poate... Brăiloiu o trimesese cu marfă la Brăila); colonelul J. Ghica, Războiu; cneazul C. Cantacuzino (Morcofean) la Externe, și Catargiu, directorul de la Finanțe, la Control. Minunat Cabinet!

Sînt vre-o două, trei zile de cînd Deșliu, vestitul procuror, e chemat la miezul nopții la poliție pentru asasinatul lui Catargiu, încă și pe Ioan Ghica. Aud că a chemat și pe Adrian, colonelul. Bine l-i face, lasă să guste și ei!

Asasinatul încă nedovedit; prefectul poliției este ramplasat prin D. Radu Rosetti. Dumnezeule! Dictatura tot stă nerevocată, dar s'a mai slăbit.

Mai alaltăieri Marcovici, directorul dela Culte, ducîndu-se, în calitate de director, la Catargiu, directorul Finanțelor, pentru a-i cere explicații asupra rîspingerii unui mandat de băni, acesta l-a dat afară ca pe orice canalie.

Răsplata a fost numirea lui în calitate de ministru la Control (a Catargiului).

S'au mai petrecut multe de astea, dar stau aci de astă dată....

Bucureșii, 21 Octombrie 1862.

...Mi-au spus că astă noapte a fost o temere oarecare. Bibesciștii urzesc lucruri urîte. Mi-e teamă de vre-o mișelie. Cămera este a se deschide la 4 Noembrie; dreapta e hotărîta a face opoziție grozavă. Miniștrii au a-i propune îndată bugetele. Nu știu ce se poate în-

tîmpla în casul cînd ar refusa budgetele. Presa merge rău. Economu a trecut procuror la Curtea Criminală, și are de a da în judecată pe Ruset și Aricescu, pentru scrieri incendiare și apologiste revoluțiilor...

1863, Sept. 25,

București.

...Jurnalul lui Roseti se ține cu acționari, cari ia noi semnifică: „oameni de gașcă”, căci negustoria cu jurnalele nu aduce parale pe aici. La 1-iu Septembrie se împliniau trei ani după contract. Abonații îl părăsiseră mai jumătate; ca să se mai ție, nu mai era nădejde. Panglicuțele lui nu mai aveau cătare; cu alte cuvinte, căzuse, și, dacă i se închidea jurnalul, cădea batjocurit, mai ales pentru că dăduse mîna cu boierii și cu consuli austriac și engles, cărora li promisese să facă ce a făcut Grecul ala jurnalistul din Grecia cu Otto, răsturnînd pe Vodă prin perturbațiune, care neapărat putea aduce țerii anarhie, invasiune, amestecul străinului, etc. În nesiguranța despre ce are să facă acționarii, în trebuința de-a se ridica ceva în ochii celor ce căscau gura la el, ba și a altora cari din prostie și ignoranță nu vor să cugete și cred pe omul acesta un oracol și un sfînt, a răspuns la pamfletul Vioreanului, atacînd, cu violența ce vei fi văzut, pe Guvern. S'a pus, adecă, în martir, ca mai bine să cază strălucind decît ca o babă de 105 ani..., căreia cei mai mulți n'î mai zic nici: Dumnezeu s'o ierte, ca mai bine să fie privit martirul libertăților, mai bine să fie scos din temniță și încununat de gură-cască cu lauri și proclamat domn, tribun 'al poporului, etc., etc., ca, în fine, dacă n'o avea fericirea să se facă curînd vre-o mișcare revoluționară care să-l scoată din temniță, cel puțin să poată zice: de aceia mi s'a închis jurnalul, căci m'a întemnițat Guvernul. Nu e așa că combinările acestea sunt superbe? Negreșit.. Ei bine, chestiunea aceasta a venit înaintea Curții. Ce

a ieșit? Doamne ferește de mai rău: l-au achitat, și pe ce considerații? Pe una care face rușine magistraturii noastre pe provocațiune....

1863, Decembrie 23.

București.

...Ieri a fost, cu tot viforul cel grozav, Tedeum la Mitropolie pentru secularizarea moșiilor mănăstirești zise închinată. Dela Mitropolie am fost la palat, unde pe la 2 ore a venit municipalitatea cu mai mulți notabili din comercianți și mulți din funcționarii superiori, spre a felicita pe Vodă pentru acest fapt. Primirea acestora a fost făcută cu toate onorurile și cu demonstrațiuni mult mai întinse și mai distinse decât acelea ce s'au făcut deputațiunii Camerei.

Camera continuă a rumega o lovire Ministeriului și Domnului. Sînt mai multe zile de cînd discută un proiect de lege pentru pensiuni. Acest proiect este după chipul și asemănarea sa, adevărat: nu știm ce mai poate veni mîine; sîntem astăzi mai toți cari, sau am cerut, sau avem a cere pensiunea noastră; avem rude care sînt a cere pensiuni. Alta Cameră, care va veni mîine, poate nu va voi să mai dea pensiuni: să profităm de pozițiunea noastră astăzi, să băgăm mîinile în pungile contribuabililor și chiar ale funcționarilor de astăzi și viitori și să ni votăm pensiuni și drepturi dobîndite de pe acum. Iată ce face onorabila Cameră....

București, 30 Martie 1864.

...Ce privește celalte treburi ale țerii, am fi bine de tot, dar Camera ni pune mari piedeci. Ne fierbe fără apă cu bugetele.

Au jurat să ni dea bani numai cu luna d'aci 'nnainte. Până acum ni-a dat pe aceste trei luni. Acum au hotărît să ni dea numai pe o lună. Astăzi avem să ne mai strîmbăm puțin la dînsa. Dacă nu va fi tare în-

curajată de consuli Puterilor inamice, sperăm să o aducem la prochimen spre a ni da un credit mai mare și să rămie hotărârea de mai sus vorbă de clacă : la din contra, poate să mergem și peste cap.

Li-am dat un hap anevoie de înghițit : legea împrietaririi țeranilor. Mai întâiu vei ști că această lege nu conține ideile mele, nici prin bazele ei, nici prin forma ei, și că, dacă m'am amestecat în ciorbă așa precum s'a spus, cauza a fost ca din cele aduse pe scenă până astăzi este aceia care se apropie mai mult de ceia ce aș vrea eu.

După desbaterile urmate până acum în secțiuni, nu cred că va trece așa precum am dat-o noi, sau că, de și va trece, o vor desfigura-o prin amendamente pînă o vor face imposibilă de aplicat.

Până acum vre-o săptămînă, dreapta și stînga rupseseră coalițiunea ce aveau. Acum, de cînd s'a dat chestiunea proprietății, iar s'au înnodat firele pe unde erau rupte și fac foc în contra Ministeriului cu toate bateriile.

Eu îți mărturisesc ca la frate că sunt obosit cu desăvîrșire.

Pe lîngă Ministeriul Lucrărilor Publice, mi-au mai pus în spinare și pe acela al Justiției.

Apoi ia fă socoteala : Mai în toate zilele este Cameră, și sînt chemat a merge, cu toate că de multe ori merg degeaba, neavînd pentru Ministeriile mele nicio treabă, dar numai pentru ca Guvernul să fie de față ; de la 10 la 12 să merg la unul din Ministerii, de la 2 la 4 și pînă către 6 une ori să merg la celălalt, cînd pociu să fug din Adunare; serile merg de două ori la Consiliu tocmai la casele Filip Lenj dimineața, cam de pe la 8 ore, dacă nu și mai de dimineața, să-mi primesc musafirii, havalelele, postulanții, biletele și biletuțele, etc. Apoi aceasta, dragă, nu mai e viață de om liber, ci de galerian, cum a zis bietul Crețeanu, cînd era ad-interim, ca mine astăzi la Justiție.

București, 22 Iulie 1864.

....La 19 ale curenteii am demisionat. Ufff!... pare c'am scăpat din... (sic) La toată lumea pare stranie ieșirea mea și a Bolintineanului din Ministeriu, căci tot odată cu mine a demisionat și el. Rațiunile de Stat le spun că miniștrii cari se apucă de o treabă ca aceia pe care am făcut-o noi, nu numai au dreptul să stea să o și pui la cale, dar sînt și datori, căci, oricît de calduroși ar fi alții, totuși nu pot să se zică decît cel mult părinți vitregi. Așa este, convin și eu cu dînsa, dar, dragă, deși sînt poate crud cu inima mea, deși de la 12 Octombree am pus fără milă de multe ori călcîiele pe dînsa, deși mi-am rîs chiar de conștiința mea, lucrînd contra convincîiunilor mele cele mai întime, erau însă și unele lucrări pe care nu mi-aș fi permis a le trece și pe acelea în catastih. Spre exemplu sînt în contra legii de a se permite străinilor de a cumpăra proprietăți în țară cel puțin pentru vre-o cinsprezece ani încă, sînt în contra permisiunii prin lege de a se colonisa țara, și altele de acestea pe care nu ți le pot arăta acum.

Poate să fiu greșit în opinia mea, și aș părăsi-o cînd mi s'ar da cuvinte prin care m'aș convinge din contra; am nefericirea însă de a nu fi întîmpinat cuvinte sănătoase de la niciunul pînă acum, și sînt constrîns a ținea la dînsa pînă a crede că aș fi trădător de patrie dacă aș lucra pentru ele acum. Să înfigem întîiu națiunea, elementul românesc bine în țară, și apoi vom vedea ce putem să permitem și străinilor, cari văd că refuză chiar numele natural Statelor noastre, pe care nu vor a le numi altfel decît Principatele-Unite.

Am și eu cuvinte, care mi se par mai tari decît a le celor ce susțin contrariul. Nu-mi ajunge hîrtioara asta ca să ți le expun aici.

D'alde astea și altele, dintr'o sferă mai secundară negreșit, dar destul de urîte și desgustătoare, m'au făcut, iubite frate, să-mi cer pașportul și să mă retrag iarăși

în sărăcia și obscuritatea mea, pe care le regretam chiar cînd ședeam alături cu tronul prințiar, de multe ori.

Succesorul meu este N. Crețulescu, care a luat și Ministeriul Cultelor, făcînd dintr'al Justiției o direcțiune. Vreau să scriu și d-lui Steege, dar cu vre-o două zile înaintea demisionării auziam că l-au chemat în țară și, temîndu-mă că nu-l va mai găsi scrisoarea mea, m'am poprit de a-i mai scrie. Dacă va fi tot pe acolo însă, te rog să-i duci nuvela demisionării mele, modificarea Ministeriului cu intrarea numai a d-lui Crețulescu, precum ți-arătam mai sus, și amicalele mele salutări. Cît pentru cauza demisionării, nu-i arăta nimic ; mi se pare și el este pentru colonizație, etc., deși este cu mine pentru toate celelalte, pe care nu pot încă să ți le arăt nici ție acum. Suțu și Balș sînt amnistiați. Aceasta poți să i-o arăți...

București, 8 Iulie 1865.

....S'a întîmplat ca Domnul, nu numai să fie la Ruginoasa, în Moldova, dar și să plece afară din țară la băi, pentru căutarea sănătăței. Vine la Vichy, unde are să se întîlnească și cu Impăratul Napoleon pentru chestiuni politice. Ieri a plecat dela Ruginoasa drept spre Austria, pe cît aud....

TABLA DE MATERIE

	<u>Pag.</u>
I. <i>Comemorarea lui Mihail Kogălniceanu în 1918 la Academia Română și stăruință nouă despre dânsul.</i>	3
II. <i>Biografia și opera literară a lui Mihail Kogălniceanu.</i>	25
Cele dintâiu lucrări ale lui Kogălniceanu	37
„Arhivă Românească”. Tipărirea Cronicelor	48
„Dacia literară”. Planul și colaboratorii ei	56
Scrieri ale lui Kogălniceanu în legătură cu alcătuirea „Daciei Literare”. Ideile lui despre francomanie. Potrivirea cu ideile lui Eliad. Legăturile între acești doi scriitori	60
Kogălniceanu și „Propășirea”. Opera lui culturală până la 1848	69
Kogălniceanu și anul 1848.	80
Scrișul lui Kogălniceanu după 1848.	85
„Steaua Dunării”	90
III. <i>Omul politic</i>	93
<i>Scrișori și alte acte</i>	158
Prospect despre un pension la Miroslava lângă Iași.	160
Scrișori	165

	<u>Pag.</u>
Alte scrisori	178
Telegrame ale lui Cuza-Vodă.	182
Correspondența lui Grigore-Vodă Ghica cu Kogălniceanu	183
O scrisoare a lui Steege către Kogălniceanu.	190
Din correspondența lui P. Orbescu	195

